

Universitätsbibliothek Wuppertal

Danielis Chamieri Delphinatis Panstratiæ Catholicæ, sive Controversiarvm De Religione Adversvs Pontificios Corpvs.

Tomis quatuor distributum. : cum indicibvs necessariis.

De Canone Fidei

Chamier, Daniel

Frankfurt, 1627

Liber decimustertius, De Græca veteris testamenti editione

Nutzungsrichtlinien Das dem PDF-Dokument zugrunde liegende Digitalisat kann unter Beachtung des Lizenz-/Rechtehinweises genutzt werden. Informationen zum Lizenz-/Rechtehinweis finden Sie in der Titelaufnahme unter dem untenstehenden URN.

Bei Nutzung des Digitalisats bitten wir um eine vollständige Quellenangabe, inklusive Nennung der Universitätsbibliothek Wuppertal als Quelle sowie einer Angabe des URN.

[urn:nbn:de:hbz:468-1-907](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:468-1-907)

LIBER DECIMVSTERTIVS
De
GRÆCA VETERIS TESTA-
MENTI EDITIONE.

Caput Primum.

QUÆSIT AVTORITAS EDITIONIS GRÆCÆ VETERIS TESTAMENTI.

Endicauimus suam fontibus Hebraicis & Græcis sinceritatem, auctoritatemque: quam vtramque factam tectamque conseruari Ecclesiæ tam interest, quam quod maxime, ipsa teste experientia. Nā & paulatim creuerunt errores, varij, magisque, cum ij fontes abscondi cœperunt, remouerique ab oculis Christianorum, vt multis factum est seculis: Et hodie nemo riuulos turbidos, infectosque tam amat, admiratur, & tueretur, quam qui eosdem errores detegi ægerime patiuntur, imo prorsus non patiuntur: quod esse Papistarum ingenium omnes norunt.

II. Nunc quid iudicandum sit de Græca & Latina editione videndum. De Græca igitur sic Papistæ sentiunt. Bellarminus libri secundi de Verbo Dei capite sexto; certissimum esse vult Septuaginta Interpretes optime transfuisse & peculiari modo Spiritum Sanctum assistentem habuisse, ne qua in re errarent, vt non tam Interpretes, quam Prophetæ fuisse videantur. Stapletonus parcissime, atque obiter tantum huius editionis laudes attingit ad quartum argumentum articuli primi, quo deseritur de auctoritate editionis Hebraicæ; obiectis Græcæ editionis mendis. Pronuntiat tamen Septuaginta interpretes diuino plane Spiritu illud opus fecisse. Petrus Sutor Sorbonicus Carthusianus multo animosius disputat capite quarto & quinto de Tralatione Bibliæ, sumitque probandum interpretationem Septuaginta diuinam, diuinitusque factam esse, hoc est in quodam modo, & diuino propheticoque Spiritu: ideoque esse Ecclesiæ vilem, probatam atque authenticam.

III. Nos vero hanc Græcam editionem concedimus vtilissimam fuisse humano generi; quod iam ante Christum, ita paulatim assuescere cepit cœlesti doctrinæ, & in medijs idololatriæ tenebris, habere veritatis lucem, ac credo profelytos multos esse factos ex hac tantorum mysteriorum communicatione. Sed & ad Ecclesiam Christianam magnum inde fructum peruenisse, docuit experientia: eum aliquot seculis vix aliter, siue Græcis siue Latinis, Verus Testamentum cognitum fuerit. Nam estis extabant aliæ versiones, tamen hæc erat celeberrima, omnibusque maxime cognita.

IV. Auctoritatem vero agnoscimus non maiorem, quam esse potest alicuius interpretis; suo scilicet ordine & loco, longe post ipsos fontes, ex quibus corrigenda sit, si opus est. Itaque neque diuinam agnoscimus, aut prophetiæ: neque authenticam. Sed profectam à Spiritu, pio illo quidem, sed tamen humano, qui labi & errare poterit: atque etiam reapse errauerit, siue quod linguas non exacte cognitas haberet: siue ipsa mysteria non penetrauerit, siue alium sibi aliquem proposuerit finem, quam solam & simplicem versionem eorum quæ in Hebraicis legebant: siue aliam quamlibet ob causam.

V. Ceterum notanda est aduersariorum in hoc argumento diuersitas. Non enim eodem sensu nominant editionem Septuaginta. Nam Bellarminus ita disputat, vt editionem intelligat, non qualem hodie habemus: sed qualis fuit ab initio. Hanc enim concedit ita esse corruptam & vitiatam, vt omnino alia esse videatur: itaque videri possit id quod de auctoritate dixit, nolle de hac dictum. At vero Petrus Sutor, & Stapletonus, absolute quidem loquuntur de editione Septuaginta: sed cum de hac, quæ hodie præ manibus est, nihil excipiant, videntur ei hanc ipsam, quam nominant, diuinitatem applicare.

VI. Et si autem multo prudentior sit Bellarmini distinctio, verisimiliorque sententia: tamen nos censemus eos quidem periculosius errare, qui nihil distinguunt: nihilominus ne Bellarminum quidem satis recte indicare. Itaque vtramque sententiam impugnamus: nempe siue hanc, quæ hodie manibus teritur, siue illam etiam, quæ primo ab Interpretibus facta est, esse authenticam. Sed audiamus Papistas suam probantes.

CAP. II.

An sit authentica editio Græca Testamenti Veteris, quia ea vsi sint Apostoli.

I. Illa translatio mire, diuinitusque facta prorsus censenda est, qua ceu diuina vsi leguntur Apostoli Christi: Atqui Apostolos ipsos translatione huiusmodi vsos fuisse, & ex ea testimonia desumpsisse, memoriæ proditum est: Ergo ea mire diuinitusque facta est. Sic ad verbum Petrus Sutor, fœdè lapsus in formando argumento. Nam in maiore posuit non simpliciter

Apostolos vsos esse Translatione Græca: vt in Assumptione: sed vsos esse tanquam diuina, quod non est ausus assumere. Vidit enim esse meram petitionem principij. Hoc quidem certo constat; Apostolos vsos esse hac editione, sed vsos esse tanquam diuina; hoc vero non sumendum, sed probandum fuit. Sutor autem, nec probare potuit, & erubuit sumere.

II. Bellarminus, dum cauit ab hoc errore, argumenti solutionem reddidit faciliorem. Apostoli (inquit) hac versione frequenter vtuntur, vt ex eorum citationibus patet, & aperte asserit Irenæus libro 3. c. 25. imo etiam ipse Hieronymus præfatione Evangeliorum ad Damascum. Erit igitur hæc argumenti forma: Omnis editio Bibliorū, qua Apostoli frequenter vsi sunt, facta est Spiritu peculiari modo Interpretibus assistente, ne qua in re errarent. At editione Septuaginta Interpretum Apostoli frequenter vsi sunt. Ergo ea facta est Spiritu peculiari modo Interpretibus assistente. Et probatur minor, cum ex citationibus, tum ex Irenæo, & Hieronymo.

III. Respondeo Bellarminum sophisticè agere: tum occultando præcipuam syllogismi partem, nempe maiorem, in qua est τὸ καὶ ἀπὸ τῶν; Et confirmando minorem, de qua nemo quæstionem mouit. Est enim manifesta euilibet, qui vel tantillum opere posuerit in conferendis locis, quæ magno occurrunt numero. Quamquam Irenæum male testem allegauit. Nam is capite vigesimo quinto libri tertij ne verbo quidem meminit allegatorum ab Apostolis locorum: sed tantum asserit Apostolorum prædicationem, concordare cum Prophetarum prædictionibus, quæ in editione Septuaginta habeantur. *Apostoli* (inquit) *cum sint his omnibus vetustiores, consonant prædictæ interpretationi, & interpretatio consonat Apostolorum traditioni. Etenim Petrus, & Ioannes, & Mattheus, & Paulus, & reliqui deinceps, & horum sectatores, Prophetica omnia ita annuntiauerunt, quemadmodum seniorum interpretatio continet.*

IV. Stapletonus ad hoc argumentum respondet, Christum & Apostolos vsos esse Septuaginta Interpretum versione, pura & incorrupta; quæ postea sit deprauata. Vnde conicio eius sententiam eandem esse cum Bellarmino; videlicet, editionem Græcam diuinam fuisse ab initio; non vero talem, qualis nunc existat. Sed nihilominus solutio non valet. Ratio est, quia nunquam interpretatio fuit authentica: neque vnquam caruit suis peccatis, siue ante Christum, siue post Christum. Sed & corruptam fuisse post Christum, quo argumento probatur, aut quo iudicio significatur? Saltem ostenderent aliquem ex primis post Christum Patribus, Irenæum, Iustinum, & similes, qui locum aliquem citent, quem hodie in editione Græca legamus aliter.

V. Ergo sane infinitos comperi ἀποστολῶν recitatos, vt leguntur etiam nunc hodie. Exempli gratia. Initium Geneseos Iustinus tum alibi, tum in exhortatione ad Gentes legit *ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν κτίσας*. Nec aliter Irenæus libro primo capite decimo quinto, *In principio fecit Deus cælum & terram*. Idem Iustinus, *ὁ θεὸς ἡν ἀόρατος*, καὶ ἀπαυσιβόλος: καὶ πνεῦμα θεοῦ ἐπέφυσεν ἐπ' αὐτὰ τὰ ὕδατα. Infinita eiusmodi colligi possunt cum ex his, tum ex Origene, & Hieronymo, & alijs. Quinetiam Psalmos omnes fatentur Latine haberi ex Septuaginta interpretatione: Et ij consecratiunt cum Græca, quam habemus, versione.

VI. Atque hæc quidem annoto; non vt negem corruptam fuisse, vnquam editionem Græcam. Nam sepius & disertius affirmat Hieronymus, quam vt ego contradicam. Sed vt ostendam ex iis ipsis locis, quibus remansit integra, inutile esse Stapletoni κρησφύρατος, quia certum est, iis ipsis locis Seniores sepius discendisse ab Hebraicis fontibus. Itaque non valere distinctionem temporum; vt esset quidem eorum editio authentica, tum cum in vsu erat Apostolorum; deinceps autem minime.

VII. Itaque potius nego maiorem. Non enim sequitur, Apostoli vsi sunt ea editione: ergo est authentica, siue diuina. Nam Paulus vsus est etiam prophætorum librorum testimonijs, qui tamen propterea non sunt diuini. Ceterum, quia scripserunt Græce Apostoli, facile vsi sunt ea editione, quæ tū sola Græcis erat cognita: non vt eam redderent authenticam: sed vt accommodarent se iis, quos instruendos susceperant.

VIII. Nam alioqui patet non ita se vel Christum vel Apostolos illi adidisse, vt ab ea nunquam discederent. Nam sepe veritatem Hebraicam præferebant, vt obseruauit Hieronymus lib. 2. contra Rufinum. *Apostolicæ viri* (inquit) *Scripturis vtuntur Hebraicis: ipsos Apostolos & Euangelistas hoc fecisse perspicuum est. Dominus atque Saluator, vbicumque veteris Scriptura meminit, de Hebraicis voluminibus ponit exempla: vt est illud: Qui credit in me, sicut Scriptura dicit, flumina de ventre eius fluent aqua viua. Et in ipsa cruce עֲלֵי אֵלֵי אֲבֹתָי Eli Eli lamma azaurani: quod interpretatur, Deus meus, Deus meus, quare me dereliquisti non vt à Septuaginta possum est, Deus meus, respice in me, quare me dereliquisti? Et multa his similia. Nec hoc dicimus, quod Septuaginta interpretes suggilemus, sed quod Apostolorum, & Christi maior sit auctoritas: & vbicumque Septuaginta ab Hebræo non discordant, ibi Apostolos de interpretatione eorum exempla sumpsisse: ubi vero discordant, id posuisse in Græco, quod apud Hebræos didicerant.*

XI. Et sane non frustra dixit Hieronymus alia posse similia reperiri: Ego nonnulla collegi. Matthæi 2. *ἰς Αἰγύπτου ἐκάλειπα τὴν γῆν μου*: ut est Hebraicè apud Oseam 11. at Græcè *τὴν γῆνα αὐτῆς*: filios eius; pro, filio meo. Matthæi 4. *ὁ λαὸς καθ' ἡμέραν ἐν σκότει εἶδε φῶς μέγα. καὶ τὸ καθ' ἡμέραν ἐν χόρῳ καὶ σκιᾷ θανάτου. φῶς αὐτίκην ἐν ταῖς. Populus positus in tenebris vidit lucem magnam*: *Ἐρπίσθης in regione ἑσπυμβρα mortis, lux exorta est.* Græcè est *φῶς λάμψεν ἐν σκότητι*, lux exorietur super vos. Cap. 8. *αὐτὸ. τὰς ἀδὲς ἡμῶν ἔλαβε, καὶ τὰς ἰούδας ἐδάπτει*, Ex Esaiæ 53. vbi tamen Græcè est, *ἔτῃ τὰς ἀμωρτίας καὶ τὰς ἰούδας ἐδάπτει*; paulo remotius ab Hebræo. Matthæi 12. *ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ἠρέτισα. ὁ ἀρραπητὸς μου, εἰς ὃν ὑδάτησεν ἡ ψυχὴ μου.* Ex Hebræo: nam Græcè legitur. *Ἰακώβ ὁ παῖς μου ἀπλήρωμα αὐτῆς. Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου ἀρραπὸν δέξατο αὐτὸν ἡ ψυχὴ μου.* His omnibus atque alijs multis locis dilcelsum est à Græca editione. Itaque certum est, hoc factò Ecclesiam esse admonitam, vt illa sic vtatur, vt tamen non dubitet exigere ad Hebraicam originem: id est, ne censeat esse authenticam.

XII. Augustinus ergo multo scripsit consideratius epistola 10. cum Hieronymum dehortaretur à vertendis ex Hebræo Scripturis Sanctis; hoc Apostolorum vsu, non authenticam probauit editionem Septuaginta, sed tantum habere magnum pondus. *Neque enim (inquit) paruum pondus habet illa, quæ sic meruit diffamari, quæ qua vsos Apostolos non solum res ipsa indicat, sed etiam se attestatum esse memini.* Intra hos se cancellos si contineant aduersarij, nihil est quod obstitamus: sed illi profecto nimis excurrunt, cum diuinitatem quandam his assignant interpretibus.

C A P. III.

An authentica sit Editio Græca, quia Ecclesia illa vsa est.

I. **H**ic argumento vicinum est argumentum ab vsu Ecclesiæ; quæ multis seculis eandem interpretationem sequuta est, vt scribit Hieronymus præfatione 1. in Paralipomena. Augustinus etiam 18. de Ciuitate Dei, capite quadragesimo tertio, tradit, etsi fuerint alij interpretes, qui ex Hebraica lingua in Græcum sacra eloquia transtulerint, hanc tamen quæ Septuaginta est, tanquam sola esset, sic recepisse Ecclesiam, eaque vti Græcos populos Christianos, vt plerique eorum, verum alia sit aliqua, ignorant: ex eademque in Latinam linguam interpretationem esse, quod Ecclesiæ Latinæ tenerent. Syllogismus est: Quæcunque editio in vsu fuit ab initio Ecclesiæ, ea est authentica. At editio Græca Septuaginta interpretum in vsu fuit ab initio Ecclesiæ. Ergo ea est diuina & authentica.

II. Respondeo primo, maiorem falsam esse. Neque enim potest Interpretibus Septuaginta maiorem autoritatem Ecclesia tribuere, quam Christus & Apostoli. At superiori capite iam ostendimus, etiam si eorum editione vsi sint Christus & Apostoli; non tamen concludi eam esse siue diuinam siue authenticam. Ergo multo minus sperare debent aduersarij se id euerturos ex vsu Ecclesiæ.

III. Secundo ad minorem; nego Ecclesiam vniuersam hac tantum editione vsam esse. Nam vt hoc ab ipsis initijs exemplum sumam, Ignatius ab ea sæpissimè discedit, vt plurimis locis Epistolarum eius obseruauit. Epistola ad Trallianos ex Zachariæ 12. *ὁ ψορταὶ εἰς ὃν ἐκίνησεν, καὶ κόνυσται ἐφ' ἑω τῆς αἰς ἐπὶ ἀραπητῶν. Videbunt in quem compunxerunt, ἔρπλangent super seipsum, tanquam super dilecto.* Sed Græca editio habet, *καὶ ἐπιδραψονταί με, αὐτῶν ὡν κατωρχήσωτο, καὶ κόνυσται ἐφ' ἑω τῆς αἰς ἐπὶ ἀραπητῶν. Et aspiciens ad me, pro eo quod insulauerunt, ἔρπλangent super seipsum tanquam super dilectum.* Epistola ad Magnesios 62. *Ἰακώβ. καὶ δέσεται οὐρανὸν καὶ ἔσται ὡς οὐρανὸς αὐτῶν, καὶ ἔσται λαὸς ἕξ.* Vocabitur nomine nouo, quo Dominus vocabit eum, ἔρπλangent super seipsum. Apud Septuaginta sic habemus: *καὶ καλέσει σε τὸ ὄνομα σου τὸ κατὰ τὸν ὄνομα σου. ὃ ὄνομα κερὶς ὄνομα σου αὐτῶν. Et vocabit te nomine tuo nouo, quod ὄνομα Domini nominabit.* Epistola ad Tarsenses ex Prouerborum 8. *ἦ ἰακώβ ἐπέειπεν τὸ ἔμμηδον, συμπαρήμω αὐτῶν: καὶ ἐμμηδον πρὸ αὐτῶν ἀρραπὸν, καὶ ἀρραπὸν, καὶ ἐμμηδον καὶ ἀρραπὸν. Cum faciebat cælum, aderam ei. Et ibi eram cum eo concinnans, ἔρπλillegit gaudebat mecum quotidie.* At apud Septuaginta & pro ἔρπλillegit est ἡπειμαζέ. Et postea ἡ ἀρραπὸν: pro ἀρραπὸν καὶ ἡπειμαζέ. Et denique illud καὶ ἡπειμαζέ disceperit à suo contextu; relegaturque ad initium sequentis versiculi. Epistola ad Philipenses ex Malachia 2. *καὶ ἰσ θεὸς ἐκπέσεν ἡμῶν, ὅτι καὶ πατὴρ πατρῶν ἡμῶν, Nonne vnus Deus creauit nos? nonne vnus est pater omnium nostrum?* Septuaginta reddiderunt in secunda persona, *vos, &*, verstrum. Item ex 30. Prouerb. *τὸ ὄνομα αὐτῶν, ἢ τὸ ὄνομα τῶν ἁγίων ἡμῶν. Quod est illi nomen, aut quod nomen filio, vt nominemus?* Septuaginta pro τῶν ἁγίων habent τῶν ἁγίων αὐτῶν, natis eius. Et ἡπειμαζέ, vt noris. Epistola ad Polycarpum ex Esaiæ 53. *αὐτὸς τὰς ἀδὲς ἡμῶν ἔλαβε, καὶ τὰς ἰούδας ἡμῶν ἐδάπτει.* Ipse infirmitates nostras assumpsit, ἔρπλillegit morbos nostros tulit. Græca editio. *ἔτῃ τὰς ἀμωρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ ἔτῃ ἡμῶν ὀδυνῶται.* Ipse peccata nostra portat, ἔρπλillegit pro nobis dolet.

IV. Hæc de multis pauca: ex quibus apparet quanta libertate vsus sit Ignatius in citandis Scripturis. Et fateor quidem nonnunquam longius recessisse à veritate Hebraica, quam Septuaginta Interpretes: Sed vicissim nemo potest negare id rarius accedere: at sæpius longe adherere fonti fidelis. Nimirum Episcopus erat Antiochiæ: ideoque cognitam habuit linguam sanctam, cuius *δραψον* quædã est Syra dialectus, qua vtentur Antiocheni.

V. Ad hæc, testatur Hieronymus in Ecclesia Danielem fuisse lectum ex Theodotionis, non autem à Septuaginta Seniorum editione. Primum ergo, hac certe parte, Ecclesia Senioribus postposuit Theodotionem: quod vniuersam factum esse quis credat, si credat Ecclesiam Seniores illos habuisse pro Prophetis, eorumque editionem adeo exactam, vt nihil peccauerit, proptereaque authenticam? Itane vero, in Ecclesiæ arbitrio positum est, vt quæ auctorem habent Spiritum Sanctum, ea vel recipiat vel seponat? At contra factum in Euangelistis; qui, etsi omnes eandem Seruatoris vitam describerent alij fufius, alij breuius, alij sublimius, alij simplicius, tamen quia omnes à Spiritu afflati, ideo omnes retinentur, æqualemque habent autoritatē.

VI. Rufus, qui vir Theodotion fuit? Nunquam Catholicus. Sed primo hæreticus, ex impio Marcionitarum græge, quibus vix alios nomines, magis aduersarios Catholicæ fidei. Deinde manifestarius Apostata; factus Iudæus. Et hunc aliquis credat inspiratum à Sancto Spiritu? Etiam post detestandam

Apostasiam? Nam vertendis Scripturis tum demum manum ad mouit, quædo Iudæus factus est. Patet ergo non sequi: si Ecclesia vitur aliqua editione, ergo eam esse à Spiritu Sancto. Possè autem aliquid in Ecclesia esse authenticum, quod profectum sit à spiritu humano, non autem diuino, non opus est, vt negem: omnes enim satis vident non posse. Rursus ergo non sequitur, eam esse authenticam editionem, qua Ecclesia Catholica vitur.

XII. Quod si authenticam primi Christiani agnouissent, tum certe oportebat integram conseruari, puramque & putam. At hoc non est factum. Cum primum enim Origenes eam contulit cum Hebræo contextu, viditque non partam esse discrepantiam, tum ausus est editionem nouam eadere, hoc artificio, vt Senioribus Theodotionem misceret, adhibitis asteriscis & obelis, quibus & quæ minus fuerant indicabantur, & quæ superfuebant, iugulabantur. Quod opus nemo negare potest fuisse ab ingenio humanotitue Theodotionem spectes, quem iam diximus, siue Origenem.

VIII. Et tamen hæc editio itam suscepta est, tanta omnium approbatione, vt breui Bibliothecæ Ecclesiæ omnes repletet, vixque vnus aut alter inueniretur liber, in quo Seniorum editio pura esset: teste Hieronymo Epistola 89. ad Augustinum. Atque hanc editionem illam esse Bellarminus suspicatur, quam *καὶνὴν* appellabant, fortè, non profus *ἀσφαλτῶν*; etsi scripturatum moueat Hieronymus, qui præfatione in decimum librum commentariorum in Esaiam *ἐν τῇ ἡγεσίῃ* haberi dicat versus illos Psal. 13. qui sane neque Seniorum erant, neque Theodotionis; proinde alia quæ Origenis opera additos oportuit, ab iis, qui artem contexamendam inter se Scripturarū Apostoli nescientes, quæsiuerunt aptum locum, vbi assumptum à Paulo ponent testimonium, quod absque autoritate Scripturæ positum non putabant. Quæ sane suspicio neque in Seniores, neque in Theodotionem cadere potest: quorum illi ante Christum fuerunt: nec diuinare potuerunt, quid aut quomodo Paulus Scripturus esset. Isto vero, etsi post Christum, tamen fuit Apostata; itaque nunquam quæsiisset Apostolo gratificari.

IX. Quid de Latinis Ecclesijs dicam? Nam has etiam primum vsas esse editione Septuaginta sciunt omnes; sed non tanquam authentica; quod ex euentu ostendo. Nam Hieronymus eam primo labore emendauit ad Origenis imitationem: quod ipse testatur scribens ad Augustinum. *Illam interpretationem Septuaginta Interpretum est: ἔρπλillegit ubique virgule, id est, obeli, sunt, significatur quod Septuaginta plus dixerint, quam habetur in Hebræo: vbi autem asterisci, id est, stellula prælucentes, ex Theodotionis editione ab Origene additum est.* Quam diligentiam Augustinus mirabilem appellat, tantum abest, vt damnet. Postea vero proprio labore totum opus aggressus est, ipse Hebraica vertens in Latinum sermonem. Et hic passus est contradictiones & multas & violentas; cum à Rufino, tum ab alijs: imo ne Augustinum quidem satis æquum. Postea tamen hunc laborem probauerunt Ecclesiæ, eoque vsæ sunt, paulatim seposita illa prima à Græco facta versione. Itaque sequitur, neque Græcas neque Latinas Ecclesijs credidisse interpretationem Septuaginta Seniorum esse authenticam.

X. Dicam aliquid amplius: scilicet in Ecclesia Christiana nullam vnquam fuisse editionem authenticam, excepta Hebraica Veteris, & Græca Noui Testamenti. Nam id opinor in Ecclesia Catholica dicendum est authenticum, quod apud omnes autoritatem habet, non autem apud quosdam tantum: nisi velimus fidem pro varijs locis & temporibus esse variam: quod quis pius ferre possit? At eiusmodi fuit editio illa *ἡ ἀρραπὸν*: cuius autoritatem agnouerunt non tantum Hebræi, hoc est, in Iudæa collectæ Ecclesiæ; sed etiam Græci, vt patet ex Origene, eiusque emendatione editionis Septuaginta. Sed & Latini, vt ex Hieronymo, Augustino, reliquis, euincitur. Item ex eo quod nemo vnquam siue Hebræorum, siue Græcorum, siue Latinorum, in animum induxit eam vel corrigere, vel immutare, vel quoquo modo aliam facere. Nec alios codices Latini proferebant, alios Græci, alios Iudæi.

XI. At reliquæ editiones vanae fuerunt, non tantum Latinæ; vt Italica, & Hieronymiana, quæ ambæ erant in vsu tempore Gregorij magni: sed etiam Græcæ, de quibus nominatim nunc agimus. Hieronymus enim Ecclesijs Græcas cum trifariam distribuit, tum lingulis suas editiones assignat. Quæ Ecclesiæ ad Alexandriam pertinebant & Ægyptum, Hefychij editionem amplectebantur. Quæ vero à Constantinopoli erant ad Antiochiam vsque, Luciani Martyris exemplaria laudabant. Mediæ vero inter vtrasque Prouinciæ Palæstinis codicibus vtentur. Discedant paululum à seipsis si possunt, vt ne veritati noceat ingenij Iesuitici præiudicata peruersitas, & sincere respondeant, quam cui me præferre velint, Hefychij-ne editionem? At obstantur Constantinopolitani, Antiocheni, Palæstini. Quo iure autem his neglectis illis adhæream? Nam hi, quod sciam, Oecumenicum Pontificatum sibi non vendicant. Præferam ne igitur Lucianum? Quasi vero suum tam facile damnari iudicium passuri sint Alexandrini & Ægyptij, vt taceam Palæstinos. Illud ergo certe potius credam, singulis suas esse permittendas, dum omnibus vna constet certa & authentica, nimirum *ἡ ἀρραπὸν*: quemadmodum hodie Germani suam habent, Galli suam, & Angli suam. Itali etiam & Hispani, nisi illos Inquisitio Hispanica dementaret, vt ne velint Christum audire sua loquentem lingua.

C A P. IV.

An editio Septuaginta facta sit inspirante Spiritu.

I. **O**mnis Bibliorum editio, quæ facta est inspirante Spiritu Sancto, ea est diuina & authentica. At Septuaginta Seniorum editio facta est inspirante Spiritu Sancto: Ergo Septuaginta Seniorum editio est diuina & authentica.

II. Assumptionem probant, ex modo quo primum editio facta est. Nam Septuaginta duo illi viri totidem cellulis distincti, singulis opus aggressi, septuaginta duobus diebus omnes absoluerunt: Cumque inter se operas compararent, tam conformes sunt inuenti: vt non tantum sensus idem esset, sed et voces omnes, tanquam ex composito alter alteri dictasset. De diuersis cellulis prolixè Irenæus lib. 3. c. 25. & citatur ab Eusebio hist. lib. 5. c. 8. Et Iustinus in exhortatione ad Gentes: Cyrillus catechēsi 4. Clemens Alexandrinus Stromat. 1. August. de Ciuitate Dei lib. 18. c. 42. Epiphanius etiam libro de Mensuris

luris & ponderibus: vno tamen ab aliis distans, quod non singulis, sed binis singulas cellas tribuit: vt etia Iulianus constitutione 146. Numerum dierum, notant Iosephus, Cyrillus Hierosolymitanus, Cedrenus, Zonaras, & Isidorus de officijs Ecclesiasticis lib. 1. c. 12.

III. Probant secundo, auctoritate plurimorum Veterum, quos in magno numero collegit Iodocus Coccius Thesauri Catholici lib. 6. artic. 2. Hi magno consensu viris illis Spiritus Sancti vindicant afflatum: atque adeo Prophetarum nomine dignantur eos: quidam translationem comparant cum eorundem librorum restitutione, quam ferunt ab Esdra fuisse factam.

IV. Respondeo, Spiritu Sancto inspirari omnes fideles quoties aliquid agant boni: vnde dicuntur *1. Cor. 12. 13. Vt in Spiritu Sancto loquamini vni alteri sicut in ecclesia, sicut in corde Domini, sicut in ecclesia, sicut in corde Domini, sicut in ecclesia, sicut in corde Domini.* Ad Rom. 8. *Vos non estis in carne, sed in Spiritu: si quidem Spiritus Dei habitat in vobis: Quod si quis Spiritum Christi non habet, is non est eius.* Et possunt mihi præterea loci ex Scripturis colligi in eadem sententia.

V. Sed eius afflatus varij sunt gradus, inter quos primus & summus ille est, quo sic mouentur homines, vt immediate, & extra ordinem illuminentur, sicut olim Prophetis accidit & Apostolis, quos extra omnem comparationis aleam doctores habemus a Deo constitutos. Post hos maxima est *2. Cor. 12. 13. Vt in Spiritu Sancto loquamini vni alteri sicut in ecclesia, sicut in corde Domini, sicut in ecclesia, sicut in corde Domini.* *1. Cor. 12. 13. Vt in Spiritu Sancto loquamini vni alteri sicut in ecclesia, sicut in corde Domini, sicut in ecclesia, sicut in corde Domini.* *1. Cor. 12. 13. Vt in Spiritu Sancto loquamini vni alteri sicut in ecclesia, sicut in corde Domini, sicut in ecclesia, sicut in corde Domini.*

VI. His ita distinctis, si argumentum intelligatur de ordinaria inspiratione, negatur syllogismi maior propositio. Nam si vera esset, sequeretur omnia, quae sinceri pastores, vel viua voce docent, vel calamo exarant, esse diuina & authentica: puta, Hieronymi, Augustini, Ambrosij, Athanasij, reliquorum opera. Quod est falsum & absurdum. Ego enim (inquit Augustinus) *solis in Scripturarum libris, qui iam Canonici appellantur, didici hunc honorem timorem, deferre, vt nullum eorum autorem scribendo aliquid errasse firmissime credam. Alios autem ita lego, vt quantalibet Sanctitate doctrinaque prepolleant (en tibi inspirationem ordinariam) non ideo verum putem quia ipsi ita senserunt.* Ergo, inquam, non habes Augustine pro mere diuinis, pro authenticis. Quare ne nos quidem debemus.

VII. Sin autem argumentum sit intelligendum de primo illo inspirationis extraordinariæ gradu: Negatur minor. Alias non tantum improuide dixisset Augustinus se solis authoribus librorum Canonicorum, hunc honorem deferre, vt crederet nunquam errasse, quibus verbis comprehendere non possunt interpretes, quos auctores appellari librorum quos interpretantur, nulla ferre potest aut ratio aut consuetudo. Sed etiam impie addidisset, se, si quid in iis libris occurrat, quod videatur contrarium veritati, credere vel vitiosum codicem, vel interpretem non assequutum quod dictum est. Que verba manifeste interpretum omnium, certe eorum quibus Augustinus utebatur, auctoritatem conculcunt. Vtebatur autem Septuaginta senioribus, non tantum quia Latina versio, quae tunc erat, ab iis fluxerat: sed etiam, quia Graece sciebat. Vnde sequitur Augustinus credidisse etiam ipsos Septuaginta interpretes aliquando non esse assequutos, quod a sacrorum librorum autoribus dictum est. Ergo, inquam, ne afflatos quidem extra ordinem, sic vt errare non potuerint.

VIII. Ad primam probationem, dico hoc certissimum esse, tempore Ptolomæi Philadelphi Septuaginta duos seniores huius versiois auctores existisse. Quæcunque autem præterea sigillatim dicuntur, valde esse incerta: Et videri veteres viros bonos, vt huius operis dignitatem extollerent multa *1. Cor. 12. 13. Vt in Spiritu Sancto loquamini vni alteri sicut in ecclesia, sicut in corde Domini, sicut in ecclesia, sicut in corde Domini.* vt fere sit, addidisseque alios alia, quo narrationis maiestas religionem quandam ingeneraret hominum animis: maxime Iudæos fabulis iam pridem assuetos, a quibus facile fuit rumorem dissipari. Nec mouet me, quod Aristæi liber eiusmodi mirabilia multa continet, quandoquidem hunc librum & Ludouicus Viues, & Leo à Castro, alij etiam viri docti censent esse suppositum, atque à Iudæis confictum. Nam quod se Bellarminus horum iudicio moueri negat, cum omnia quæ apud Iosephum, Tertullianum, Eusebium, Hieronymum ex Aristæo profertur, in eo qui nunc exstat libro reperiantur: Videri ille sane quo iure. Nam ista facile fuit hinc inde collecta in vnum contextum conficere, vt libellus conficeretur Aristæi nomine. Potuerunt etiam illi magni viri suppositi Aristæi nomine decipi, vt ea amplecterentur quæ audaculus Verpa commentus est.

IX. Suspicionis causæ variæ esse possunt: tam hæc. Prima quod curiositate tantum motus rex dicitur ad Iudæorum libros conquiritendos: eadem, inquam curiositate, qua & reliquos vndiq; comparabat. Et tamen cum adferuntur libri, totus in religionem soluitur. Nam & septies adorauit: & gratias egit Deo: & præ gaudio in lacrymas effusus est. Quid deuotius agere potuisset Dauid: Et quidem, si legem nouisset, tolerabilis futurum erat signum. Sed ante quam Demetrius indicaret, ne suspicatus quidem erat hos libros esse in rerum natura. Et ipse Demetrius, satis indicauit se tantum de auditu nouisse, cum Interpretibus opus esse dixit. Vnde igitur Regi ante interpretationem tanta pietas?

X. Secunda; quædam de rege narratur, non satis regno digna. Negat enim moris fuisse, vt qui quam legatorum in conspectum regis admitteretur, et si propter negotia redierint: hoc est, vt ego quidem interpretor, et si à rege missi, peractis negotiis redierint: Regum vero & excellentium viribus ad regem missos legatos, vix trigesima die in atrij receptos asserit. Quod quis credat, nisi omnino politiorum ignarus? Et tamen non habet Aristæi liber assentientem Iosephum, qui & Andream Aristæumque legatos à rege ad summum sacerdotem missos, statim aduocatos, nihil præter morem factum hac parte indicans: & cum Seniores præter morem introductos narrat, sic scriptum reliquit, *1. Cor. 12. 13. Vt in Spiritu Sancto loquamini vni alteri sicut in ecclesia, sicut in corde Domini, sicut in ecclesia, sicut in corde Domini.* *1. Cor. 12. 13. Vt in Spiritu Sancto loquamini vni alteri sicut in ecclesia, sicut in corde Domini, sicut in ecclesia, sicut in corde Domini.* *1. Cor. 12. 13. Vt in Spiritu Sancto loquamini vni alteri sicut in ecclesia, sicut in corde Domini, sicut in ecclesia, sicut in corde Domini.*

XI. Tercia, & potius *1. Cor. 12. 13. Vt in Spiritu Sancto loquamini vni alteri sicut in ecclesia, sicut in corde Domini, sicut in ecclesia, sicut in corde Domini.* Cum quedam tenuia, exiguique momenti tanquam magna extolluntur. Sic libros linguarum a rebus literis descriptos: & regem *1. Cor. 12. 13. Vt in Spiritu Sancto loquamini vni alteri sicut in ecclesia, sicut in corde Domini, sicut in ecclesia, sicut in corde Domini.* miratum esse membranarum tenuitatem: & cōpactionis tantam subtilitatem, vt commisturæ sensum tugerent, vt habet Iosephus.

Aristæus autem rem appellat visu mirabilem; ob quam rex obstupefactus, hesitauerit, septiesque adorarit. Quasi illa magnum aliquid ad pietatem conferant, & maiestatem legi addant. Tolerabilis, si finxisset aliquis, missos ipsos à Mose primam scriptos codices, id est, ipsissima legis *1. Cor. 12. 13. Vt in Spiritu Sancto loquamini vni alteri sicut in ecclesia, sicut in corde Domini, sicut in ecclesia, sicut in corde Domini.* At Eleazarus Epistola ad Ptolomæum, testatur Septuaginta illos seniores fuisse delectos, ad describendum. Huc refero illas septuaginta duas quæstiones, singulis senioribus singulas propositas: ad quas cum illi responderent ex tempore, mirum quætis laudibus euehantur, quantis acclamationibus excipiuntur: quasi nihil vnquam vel æquale, vel simile auditum esset: legentiumque fidem excederet, & maiora esse quam quisquam credere posset. Nam & hoc asseritur.

XII. Hæc, aliaque similia colligi possunt humilis ingenij indicia; parum digna Aristæo; quem magnum aliquem virum esse oportuit; magnis rebus innutritum, tanto regi familiaritatem. Quid? quod mendacia nonnulla deprehenduntur: Quod mos Iudæorum fuerit, manus in mari prius lauare, quam Deo preces funderent. Mirro lotionem manuum, quam mensæ accumbentibus consuetam fuisse scio: sed illud de mari, quis credat? Quid? quod ad Interpretationis recognitionem, nescio quomodo vno momento præsentis sistuntur, & vrbium legati & multitudinis principes: qui vna omnes obtestantur, recte sancteque, singula esse interpretata, beneque se habere si sic permaneat, neque vel minimum aliquid immutetur? Addit Iosephus potestatem factam omnibus vt obseruarent, si quid aut deesset è lege, aut additum esset ad legem. Et tamen nemo negare potest fuisse quædam prætermissa, quædam ad dita. Poteramus etiam quærere, vnde tanta iudicum turba, nisi Iosephus dixisset fuisse, à Rege congregatos *1. Cor. 12. 13. Vt in Spiritu Sancto loquamini vni alteri sicut in ecclesia, sicut in corde Domini, sicut in ecclesia, sicut in corde Domini.* quod tamen si verum est; vnde Aristæi vrbium legati, & multitudinis principes?

XIII. Porro illas septuaginta duas cellulas, disturbauit sua auctoritate Hieronymus. Nescio (inquit præfatione in Pentateuchum) *quis primus auctor septuaginta cellulas Alexandria mendacio suo struxerit, quibus aiusi, eadem scripturarum: cum Aristæus eiusdem Ptolomæi *1. Cor. 12. 13. Vt in Spiritu Sancto loquamini vni alteri sicut in ecclesia, sicut in corde Domini, sicut in ecclesia, sicut in corde Domini.* multo post tempore Iosephus, nihil tale retulerint, sed in vna basilica congregatos contulisse scribam, non prophetaffe.* Et præfatione in Paralipomena, eas cellulas ait, vulgo sine auctore iactari. Augustinus, est alias, id est, lib. 18. de Ciuitate Dei; hunc separatim laborantium admirabilem consensum iactaret; tamen dubitare cepit; lib. 2. de Doctrina Christiana. c. 15. & ad Hieronymum Epistol. in 2. Hieron. tom. 86.

XIV. Nostro tandem seculo Hieronymi auctoritate tanquam fulgure percussit: non tantum Driedo Papistarum modestissimus, negat hoc curiosè discutendum, alterutrive parti insistentium pertinaciter. Sed etiam Petrus Sutor, dicit huius rei plenam certitudinem haberi non posse: & alterutram partem semota temeritate ac pertinacia probabiliter teneri. Sed Bellarminus, probabiliorem existimat eorum sententiam, qui Septuaginta illos viros communicasse inter se asserunt: in eoque miraculum constituunt, quod tot homines potuerint conuenire in singulis sententiis conferendis. Itaque hæc infirma, imo nulla erit assumptionis probatio.

XV. Quod atinet ad numerum dierum septuaginta, quibus totum opus sit perfectum: facile respondeo, id annotatum à Iosepho, qui non totum corpus Veteris Testamenti translatum censet, sed tantum quinque libros Moysi: Ab Aristæo etiam, qui nunquam nisi legem nominat, vt & Philo. Quod si esset, tum nihil est miraculi. Nam & hodie existimo ab homine laborioso breuiorū spatio id posse confici. Et Hieronymus testatur se libro Tobie vnus diei laborem tribuisse: libro Iudith vnam lucubratiunculam. Cardinalis Caietanus omnes Epistolas Noui Testamenti, & Actorum librum receasuit ad veritatem Græcam, & annotationibus illustrauit, intra spatium circiter decem mensium. Præterea hunc dierum numerum multo maxima autorum pars negligit: Philo, Iustinus, Irenæus, Clemens, Eusebius, Epiphanius, Tertullianus, Hilarius, Philastrius, reliqui: exceptis duntaxat Aristæi hoc libello, item Iosepho, Cyrillo Hierosolymitano, Isidoro Hispalensi, Cedreno & Zonara. Itaque hæc quidem vlla demonstratio esse potest.

XVI. Superfunt Veteres: eorum fateor esse magnum numerum, qui huius editionis Græcæ maximi fuerunt admiratores: sed, vt plurimum Hebraicæ linguæ imperiti: proinde iudices cæci de coloribus pronunciantes. Nam & Augustinus meris coniecturis nouas versiones impugnabat: quas merito irridebat Hieronymus. Horum lapsus inde facilius percipimus, quod editionem admirarentur, qualem habebant: id est, vt ex Hieronymo discimus, corruptam deprauatamque locis infinitis: vt reliqua taceam, quæ ipsi autoribus merito imputanda sunt. Si igitur illi tot errores defenderunt, quis ausit in ea re eorum iudicio standum pronunciare?

XVII. Itaque, qui Hebraice docti erant, vt Origenes apud Græcos, Hieronymus apud Latinos, est multum detulerunt Seniorum auctoritati: tamen non veriti sunt conferre cum textu originali, ex eoque de omnibus aliis editionibus sententiam ferre: ne hæc quidem Græca excepta. Hieronymus certe multis locis nominatim Prophetas distinguit ab interpretibus. Quid autem eautæ adferri potest, vt nos his multo magis deferamus viris doctis, quam infinitis alijs, qui Hebraice ne elementa quidem nouerant? Maxime cum res ipsa per se loquatur.

CAP. V.

De Patrum Commentariis in Editionem Septuaginta.

I. Editio Græca non est authentica, ergo damnabuntur plurimorum Patrum commentarij, vt Origenis, Basilij, Cyrilli, Chrylostomi, Nazianzeni, Theodoret, & aliorum. At posterius est absurdum. Ergo & prius. Assumptio patet: quia eorum Patrum interpretationes approbatae sunt ab Ecclesia. Consequentia vero manifesta est, quia illi Patres nullo alio textu vsi sunt, quam Græco Septuaginta Seniorum. Non potuit autem eorum interpretatio esse legitima, nisi textus, quem sequebantur, esset authenticus.

II. Respondeo: Si intelliguntur damnandi commentarij, tanquam impij & contra religionem fidemque Christianam, consequentia negatur. Non enim sequitur, vt si non sint sequuti textum authenticum, ideo ea scripserint, quæ sunt contra fidem. Imo, quia fidem didicerant non ex Veteri, sed ex Nouo Testamento, cuius habebant editionem authenticam, & *1. Cor. 12. 13. Vt in Spiritu Sancto loquamini vni alteri sicut in ecclesia, sicut in corde Domini, sicut in ecclesia, sicut in corde Domini.* ideo factum est, vt in interpretando Veteri; omnia quantum possent referrent ad analogiam fidei: proinde ex non authentica, imo etiam ex falsa versione, sensus eruerunt non malos, aut impios.

III. Exempli gratia: Psalm. 72. iuxta Hebraicam veritatē legimus ex ver-
sione Pagnini, *Erit pugillus frumenti in terra satus in capite montium.* Ab hac
veritate Græca veritas tam longe recedit, ut neq; verba, neq; sensum reddat:
ἔσται σπείρα κριθῶν ἐν τῇ γῆ ἐπὶ ἀκροτάτων ὄρεων: Unde Latina interpretatio retinuit,
suum illud: *Erit firmamentum in terra, in summis montium.* Hæc verba, quæ
toto cælo, totaq; terra distant à Prophetæ mente, cum exponeret veteres,
nihil sane dicere potuerunt, quod non abiret à genuina loci expositione. Sed
nihilominus sancte pieq; si non explicarunt, certe applicarunt. Augustinus
dixit in Christo omnes promissiones firmatas esse, quia in eo impletum sit
quicquid pro salute nostra prophetatum est: & per summa montium intel-
ligendos Scripturarum diuinarum auctores. Theodoretus vult significari
Christum eos, qui in se credent, confirmatarū fuisse, & sublimes excelsosq;
declaraturum, tanquam in ipsis montium crepidinibus collocatos. Autor eo-
rum commentariorum, quæ tribuuntur Hieronymo: *Magnam* (inquit) *ter-*
ra labenti attulit eius aduentus, passio, ac resurrectio, firmamentum. Rufus Ar-
nobius, siue ille idem est autor librorum aduersus gentes, siue, quod verifi-
milis est, alius aliquis: *Erit firmamentum tuum in terra corporum nostrorum,*
non in conualle steruis, sed in summis montibus. Viden hæc omnia ut pia sunt? ut
sancta? Itaque nihil est necesse hos autores damnare tanquam impios.

IV. Sin autem sic intelligitur argumentum, ut Patrum expositiones di-
cantur damnanæ hoc sensu, ut significetur non satis apte expressisse men-
tē authorum sacre Scripturæ; & ut vocant, sensum literalem: tum vero pro-
positionem fateor esse veram, imo necessariam. Quid ni enim audeam con-
fiteri, cum Hieronymus iam olim professus sit? Sic scripsit præfatione in Es-
dræ & Nehemiâ, *Sapientissimo cuida mæper apud Græcos accidit, ut interdum*
Scriptura sensu relinquens, vniuscuiusq; interpretis sequeretur errorem. Et quid ter-
guerfando promoueremus, cum res ipsa clamer? Nisi forte solem meridie
lucere negauerimus. Ut in eodem Psalmo: *ἔννομον τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐν ὄψεσιν αὐ-*
τῶν: ἔσ' honorabile nomen eius coram illis. Quis hoc vsus contextu sententiam
diuinare posset Prophetæ, qui dixit: *pretiosus erit sanguis eorum coram oculis*
eius: quæ verba significant immensum, regis Salomonis ad literam, vel Chri-
sti ἀναγωγικῶς, amorem erga suos, quos à morte vindicaturus esset.

V. Itaque nego assumptum. Nam quanta hæc esset Ecclesiæ, quam mise-
ra seruitus, si à præcedentium virorum, quantum cunq; illi magni fuerint, er-
roribus non liceret recedere? Si non liceret oblatum aliquid melius amplecti?
Aut quorsum illud, *ab initio non erat sic:* si quæ intermedijs temporibus lu-
xata sunt, restitui e est nefas? Enimvero, non sic nos voluit Dominus bru-
torum pecorum in morem esse compositos: non adeo frustra nos voluit non
esse hominum seruos. Sed nimirum iniquissimi Papistæ, vellent nos etiam
num glande velci, quamuis liberali manu, suas fruges Dominus offerat.

VI. Ad probationes. Primo si sic approbata antiquorum virorum dicat
commentaria, ut non liceat aliter sentire: falsum dicit: Nam, tum ipsi inter se
Patres diuersi sunt hac in parte, quod re ipsa facile est agnoscere, si alij alijs
comparentur: Et recentiores sibi non putarunt omnem ansam præcisam sua
proferendi. Nec tantum nos dico, quorum maxima laus est, apud vere
sentientes: sed etiam Papistas.

VII. Secundo: Ne ipsi quidem veteres, commentantes in Scripturam,
Septuaginta editione vsi sunt tanquam authentica, à qua non liceret discede-
re. Quin potius sepe corrigunt: ut Origenes, & Hieronymus, ex fontibus He-
braicis: quod cuius notum est, cui Origenes & Hieronymus noti. Alij ex col-
latione aliarum editionum. Sic Gen. 2. *πηγὴ ἀβύσσου ἐκ τῆς γῆς, καὶ ἐστὶν ἐκ τῆς*
πύργου πύργου γῆς, Et Latine. *Fons ascendebat à terra, irrigans vniuersam su-*
persficiem terræ. Hic vero Theodoretus ex Aquilæ interpretatione *ἐκ τοῦ ὕδατος*
ἐκ τοῦ ὕδατος pro fonte substituit: iuxta Hebraicam veritatem.

VIII. Norunt docti posse infinita huius generis exempla colligi. Inde cō-
cludimus: primo, ut dicebam, ne ipsi quidem veteribus editionem illam Se-
ptuaginta Seniorum fuisse authenticam: propterea ne nobis quidem esse de-
bere. Secundo, si argumenta consequentia esset necessaria, tum fore etiam
Theodotionis, Aquilæ: & aliorum editionem authenticam: cum iis sæpissi-
me Patres vsi sint. At hoc cum sit falsum, consequentiam indicat esse non ne-
cessariam.

CAP. VI.

An editio Septuaginta sit humana.

I. Hæcenus argumenta collegimus eorum qui summam auctoritatem
tribui volunt editioni Græcæ. Nunc nostra explicanda in contrariam
partem; quibus moti negamus eam editionem, siue quæ nunc exstat, siue
quæ olim fuit, esse diuinam & authenticam.

II. Nullum opus humana effectum industria est in Ecclesia diuinum &
authenticum. At Septuaginta Seniorum translatio Veteris Testamenti, opus
est humana effectum industria: ergo Septuaginta Seniorum translatio nō est
in Ecclesia opus diuinum & authenticum. Probatur maior, quia quicquid in
Ecclesia diuinum est & authenticum, illi tanquam basi, & fundamento in-
nititur fides Christianorum. Est autem certum etiam apud Papistas fidē non
niti nisi primæ veritati: hoc est, reuelationi diuinæ extra ordinem factæ. Nam
quæ fides innititur humanæ auctoritati, ea non differt ab opinione, quia locus
ab auctoritate humana, est topicus, & argumentum inde sumptum est debi-
lissimum; quæ verba sunt Durandi, quæst. 1. in prologum Sententiarum.

III. Assumptio probatur. Primo, quia si non est illud opus effectum hu-
mana industria, tum eius autores oportet esse Prophetas; quia pertinent ad
Vetus Testamentum. At Septuaginta Seniores non fuerunt Prophetæ: quod
inde probō: quia post Malachiam fuerunt: quem omnes fatentur esse Pro-
phetarum postremum: teste Theodoro in argumento eius Prophetiæ. Item
Iosephus asserit post Artaxerxis tempora, nullos fuisse editos libros authen-
ticos, *ἄλλο τὸ μὴ ἔσθαι τῶν πρὸς Φηταῖν ἀκροβῆν ἀποδεδειγμένον.* Et Genebrardus
templū secundū destitutū fuisse Spiritu, siue afflatu sancto, qui Prophetas o-
lim corripiebat: id eoq; à Malachia ad Ioannē Baptistā nullos Prophetas ex-
stitisse. Quæ omnia essent falsa, si Septuaginta isti Seniores fuissent Prophetæ.

IV. Secundo, tota historia nihil aliud refert, quam factum aliquod huma-
na industria & cœptum & continuatum, & absolutum. Inceptio quidem de-
betur Demetrio Bibliothecario, eiusq; impulsu regi Ptolomæo: quorū neu-
ter fidelis fuit, imbutusve Dei veri cognitione & timore. Et quidem vtriusq;
mera fuit curiositas: nimirū & Regis infinitā Bibliothecā colligere satagentis:

& Demetrii à rege ei negotio præfecti. Rex igitur interrogabat aliquando De-
metriū: quot libros congregasset. Ille respondebat ducenta millia: sed sperare
breui futura, quingenta inq; iis Iudeorū leges si rex iuberet. Audin Regē non
pietate, sed librorū multitudine delectatū: audin Demetrium eius cupiditatē
quantū posset irritantem? Quodnā hic extraordinariæ inspirationis vestigiū
Et quidem in viris, neque Iudæis, neque Profelytis. Nam Ptolomæum diser-
te Chrysofostomus idololatriæ deditum vocat, & religioni damnatæ fauentē.

V. Neq; obstat, quod Veteres id factum dicunt Dei consilio: ut Eusebius
Præparationis. 8. *Θεὸς αὐτῶν ἰπὸνδὲ τῆ ἀρχῆν αὐτοῦ βασιλεὶ Πτολομαῶν ἔπι-*
στράτευσε, καὶ οὐ βασιλεὶ. Dedit ipse hoc Ptolomæo ut faceret in animū induxit. Id
n. sic dictum, quomodo Samuel. 1. lib. c. 10. abiisse dicitur cum Saule pars ex-
ercitus, ij videlicet, quorū tetigerat Deus corda: Et Esdr. 7. *Benedictus Dominus*
Deus Patrum nostrorum, qui dedit hoc in corde regis, ut glorificaret domū Domini.
Erat autē Artaxerxes: non sane Prophetico actus spiritu: sed illo Dei auxilio,
quo sepe fit, ut et nō boni, boni aliquid aggrediatur. Quomodo Arias Philippo
Hispaniarū Regi eā mentē à Deo iniectam dixit, ut de sacris libris excudendis
deliberaret. Hinc est quod Chrysof. in Gen. hom. 4. hoc opus vocat diuine
non inspirationis, sed dispensationis. *Hoc enim modo (inquit) se habet omnia*
quæ à Domino nostro dispensantur, ut per aduersarios semper crescant veritatis
præcepta.

VI. Iam vero ipsi Septuaginta viri, ad hoc ipsum munus deliguntur, nō ex-
tra ordinem à Deo, sed ab hominibus, hoc est iudicio mere humano. Eam e-
lectionē testatur Eleazarus epistola ad Ptolomæū. *ὁ πῶς ἤρθηται συμφορῶν τῶν*
μετ' ἀσφαλείας ἢ ἀγνῆ νόμου μεταρραφῆς, παρόντων πάντων ἐπιζητεῖ ἀμύλην
δρακὸν καὶ ἡ ἀρχῆς πρὸς βουτῆς, ἀφ' ἐκείνης Φηλῆς ἔει. Ut sacra legis translatio
fiat utiliter, & cū certitudine, omnib. presentibus elegi viros bonos ex singulis tri-
butus sex. Atqui in Prophetis mittendis, quis vnquam audiit Deum esse hu-
mana industria vsūm? Quin potius se eos fuficiturum pollicitus erat Deute-
ronomij 18. ut suum vnus opus esse significaret.

VII. Delecti autem, qui humanis & solitis abundare viderentur auxilijs ad
id opus exequendum: sic. n. Ptolomæus mandabat: *καλῶς ποιήσεις, καὶ τὸ ἡμ-*
τιμῶν ἀποδοῦναι ἡμῶν, καὶ ἐπιζητεῖς ἀμύλην δρασὸν καὶ πρὸς βουτῆς, ἐπιπέσει
ἐργον τῶν ἡμῶν, καὶ διώματα ἔργων ἐσται. Recte facies, & pro studio nostro: si deligat
viros qui bene vitā instituerint, Seniores, qui multo studio (sic. n. ἐπιπέσει) red-
do) didicerint legē, possintq; eā interpretari. Quod factum esse Philo significat.
σεψάμηνος τῶν παρ' αὐτῶν δὲ καὶ πᾶσι τῶν ἑβραίων, οἱ ἄσπερ τῆ πατριῶ καὶ τῶν ἰσραη-
λῶν ἐπιπέσει δὲ καὶ τῶν ἰσραηλῶν, ἐσὶ δὲ ἄλλοι ἄσπερ ἰσραηλῶν. Pontifex delectos quos apud se ha-
beret maximi nominis, quib; præter patriā et Græca institutione docti essent, libere
misi. Et cōsentienti Iustinus, Irenæus, Clemens Alexandrinus, atq; alij. Haud
aliter profus, quā nostra memoria Philippus Hispaniarū rex testatur se eandē
ob causam Benedictum Ariā Montanum præfuisse Bibliorum editioni An-
tuerpienti. Sic. n. scribit ad Ferdinandum Albæ ducē. *Benedictō Ariæ Montano*
Doctori Theologo ex aulicis & Sacerdotib. nostris, cuius linguarū fere omniū op-
portunā cognitionē, & bonarū omniū artium ac disciplinarum nō vulgarem peritiā,
atq; adeo insignem morum probitatem nobis abundantī exemplo, atq; tibi his no-
minibus noto per spectam habemus, eius negotij executionem commisimus.

VIII. Quid? quod eisdem oportuit adiuuari loci cōmoditate? *καὶ τὸ ἡμ-*
τιμῶν ἀποδοῦναι ἡμῶν, καὶ ἐπιζητεῖς ἀμύλην δρασὸν καὶ πρὸς βουτῆς, ἐπιπέσει
ἐργον τῶν ἡμῶν, καὶ διώματα ἔργων ἐσται. Recte facies, & pro studio nostro: si deligat
viros qui bene vitā instituerint, Seniores, qui multo studio (sic. n. ἐπιπέσει) red-
do) didicerint legē, possintq; eā interpretari. Quod factum esse Philo significat.
σεψάμηνος τῶν παρ' αὐτῶν δὲ καὶ πᾶσι τῶν ἑβραίων, οἱ ἄσπερ τῆ πατριῶ καὶ τῶν ἰσραη-
λῶν ἐπιπέσει δὲ καὶ τῶν ἰσραηλῶν, ἐσὶ δὲ ἄλλοι ἄσπερ ἰσραηλῶν. Pontifex delectos quos apud se ha-
beret maximi nominis, quib; præter patriā et Græca institutione docti essent, libere
misi. Et cōsentienti Iustinus, Irenæus, Clemens Alexandrinus, atq; alij. Haud
aliter profus, quā nostra memoria Philippus Hispaniarū rex testatur se eandē
ob causam Benedictum Ariā Montanum præfuisse Bibliorum editioni An-
tuerpienti. Sic. n. scribit ad Ferdinandum Albæ ducē. *Benedictō Ariæ Montano*
Doctori Theologo ex aulicis & Sacerdotib. nostris, cuius linguarū fere omniū op-
portunā cognitionē, & bonarū omniū artium ac disciplinarum nō vulgarem peritiā,
atq; adeo insignem morum probitatem nobis abundantī exemplo, atq; tibi his no-
minibus noto per spectam habemus, eius negotij executionem commisimus.

IX. Verebantur scilicet magni isti, sed noui delicatuliq; Prophetæ, ne
spiritum extingueret incommoditas loci. At non sic olim Veteres illi vetio-
resq; magisque, ut ita dicam, masculi Prophetæ, quos in medias turbas niti-
tebat Dominus, ut Esaias, qui querebatur cap. 6. se habitare in medio populi
polluta labia habentis. Et Ezechiel 2. c. audiuit se miti ad gentes apostatati-
ces. Adeo tunc temporis affueuerat vrbaniis mectis Spiritus Sanctus: quom
istozum quisquis esset, se non putaret securum nisi in eremo, & quidem mul-
to mari à terra distito.

X. Hæc omnia redolent hominem. Consentient Hieronymus, multis locis
suum iudiciū libere pronuncians, Præfatione in Pentateuchum. *Aliud est ve-*
ritas, aliud est esse interpretē. Ibi spiritus vctura prædicat: hic eruditio & verborū
copia qua intelligit trāsfert. Et paulo post: *illi interpretati sunt ante aduentū Chri-*
sti: & quod nesciebant, dubijs protulere sententijs. Nos vero post passionē & resur-
rectionē eius, non tā Prophetiā quā historiā scribimus. Aliter enim auditus, aliter
visa narrantur: quod melius intelligimus, melius & proferimus. Ep. 111. quæ est
ad Pammachium, de optimo genere interpretandi. *Num omnino repudiandū*
sunt, quia istū locū, qui ad Christi maxime pertinet Sacramentū, aliter transla-
terunt? an dādā potius venia, ut hominibus, iuxta Iacobi sententiā dicentis, Mul-
ta peccamus omnes? Deniq; infiniti sunt loci cum cōmentariorum, tū reliquo-
rum operum, in quibus libere interpretationem Græcam carpit. Quod quis
ita credat factum, nisi ei persuasissimum fuisset istos autores esse humanos?
Neq; .n. ea vsus est libertate in Euangelistas & Apostolos: quamuis non pau-
cos locos obseruauit aliter interpretatos, quam legantur in Hebræo. Ruper-
tus in Ioann. 19. *Non sic se habet litera Hebraice veritatis, quomodo Septuaginta*
transfulerunt: quia qui non sensum Dei perfecte habuerunt, nec enim vates, sed
interpretes erant: unde & hac, sicut cætera multa, non satis integre transfulerunt.

XI. Nihilominus asserit Bellarminus non esse Hieronymum ab eorum nu-
mero excludendum, qui asserunt certissimum esse eos Interpretes optime
transfuisse, peculiariq; modo Spiritum assistentem habuisse: Nimirum,
quia præfatione 1. in Paralipomena, scripsit se frustra fuisse laboraturum in
Biblijs vertendis, si eorum versio integra haberetur, ut erat ab eis edita. Et præ-
fatione 2. eos dicit Spiritū plenos, quæ vera sunt transfuisse. Et 2. Apologia
contra Rufinum negat, se Septuaginta Interpretibus detrachere voluisse.

XII. Petrus

XII. Petrus Sutor vult Hieronymum mutasse sententiam. Cum adhuc bonæ esset tatis, & rem non ita peniculate examinasset, putauit e-

XIII. Sed uterque leuissimis coniecturis agitari se patitur: quod ijs accidere solet, qui suis præiudicijs res singulas metiuntur. Primum quæro quo iure vnum aut alterum locum, aut certe tertium præferant alijs infiniti numero. Nam certe vix numerati possunt ij loci, quibus suum Hieronymus iudicium liberius pronunciauit, quam amicus de Septuaginta Interpretibus. Quod ne ipsi quidem negent aduersarij. Et nos proximis capitibus obseruabimus multos.

XIV. Secundo eorum trium locorum, vt sit fortasse vnus disertior, reliqui certe eiusmodi sunt, vt nihil proferri poterit dilutius. Frustra se laboraturum dixit, si extaret pura Seniorum interpretatio. Esto: sed id non eo verum fuit, quod esset diuina & authentica, aut non humana. Cur ergo? Audi causam. Quod enim (inquit Hieronymus ipse) semel aures hominum occupauerat, & nascens Ecclesia roborauerat fidem, iustum erat etiam nostro silentio comprobari. Hæc Hieronymus: quæ cur dissimulauit Bellarminus? cur omisit? Nempe ex sinceritate Iesuitica. Rursus, negauit se velle detrudere Septuaginta Senioribus. Agnosco humanam viri modestiam, Quis enim tulisset hominem adeo se intolerenter iactantem, vt viros multis ante se seculis optime de Ecclesia meritos de suo gradu deturbare velleret? Et tamen multis ille locis non valde oblique innuebat suam interpretationem, illorum labori præferendam; Nam & præfatione altera in librum Paralip. Misi librum, beneuolus placiturum: tamen inuidis displicentem esse non ambigo. Optima enim quæq; (vt ait Plinius) malunt contemneri pleriq;, quam disscere. Et in Eldram. Si quis Septuaginta vobis opposuerit interpretes, mittite eum ad Euangelia, in quibus multa ponuntur quasi de Veteri Testamento, quæ apud Septuaginta interpretes non habentur. Et quartæ ab eo vbi scripta sunt. Cumq; proferre non potuerit, vos legite de his exemplaribus, quæ nuper à nobis edita maledictorum quotidie linguis confodiuntur. Multa sunt eiusmodi, quæ ex eius tum præfationibus, tum alijs openbus, quilibet colligere potest.

XV. Vnicus ergo superest locus ex secunda præfatione Paralipomenon: vbi pronunciat eos interpretes, plenos fuisse Spiritu sancto. Sed id nihil est noui, præter ea quæ obseruata sunt c. 4. huius libri, vbi diuersos gradus designauimus Spiritus sancti, qui operatur in omnibus fidelibus, sed varie. Hæc Bellarmino satisfaciunt, qui vt initio dixi, frigidiuscule pugnat pro auctoritate editionis Græcæ.

XVI. Sed Sutoris audaciam merito miremur, nisi ea iam abijisset plerisque Papistarum in naturam. Mutasse dixit sententiam Hieronymum postrema ætate. Vnde id? ex ea præfatione in Paralipomena. Atqui primum, ea præfatio nihil habet contra eam sententiam, quæ illius dicitur fuisse prima, vt iam diximus. Secundo, si mutauit, oportebat igitur Sutorē ostendere hanc postremam esse omnium præfationum, quas ille scripsit in varios Veteris Testamenti libros. Mitto postulare retractationis tabulas vt in Augustino: mitto dicere vnicum locum, eumque exiguum non debere esse tanti, vt mille alios rigidi censors inducamus: mitto alia, quæ in eandem sententiam dici possunt: hoc vnum saltem Sutor ostendat, hanc posteriorem præfationem in Paralipomena, esse omnibus alijs locis recentiorē: & vi erit.

XVII. Ego contra probabo, etiam post hanc præfationem, Hieronymum in eadem fuisse sententia, quam ab illo retractatam audacter Sutor fingit. Nam certe post hanc præfationem scripta est posterior Apologia contra Rufinum. In ea recitantur ex varijs præfationibus nonnulla, quibus se purget contumelia Septuaginta Senioribus illata. In ijs etiam præfatio in Iob, cuius hæc verba sunt. Neq; enim fieri potest, vt quos plura intermisisse perspexerunt, non eosdem in quibusdam errasse facerentur. præcipue in Iob: cui si ea quæ sub asteriscis addita sunt, detraxeris, pars maxima detruca-bitur.

XVIII. Et sane, qua mihi fronte Sutor ausus est obijcere rem diligentius voluntam? Nam hoc si ita est, tum oportet Hieronymum comperisse eas causas esse falsas, ob quas prius iudicarat, viros illos humano ingenio opus effecisse. At ea erant alia nullæ, præter varia menda, quæ in interpretatione eorum deprehenduntur: videlicet multa omiſsa, nonnulla addita, alia inuerſa. Hæc sane si illis interpretibus fallo obiecta comperiuntur, fatear causam fuisse cur Hieronymus priorem mutaret sententiam. Sed si id falsum est, & etiamnum hodie omnes docti eos errores non tam vident, quam palpant, hæc mutatio sententiæ quid aliud esset, quam fœda inconstantia nota?

XIX. Itaque certum est, ex Hieronymi testimonio, Septuaginta Interpretes homines fuisse, à quibus humani nihil sit aliquid putandum. Addo recentiorē, nostrique seculi virum, sed Papistam, Augustinum Steuchum præfatione in Recognitionem Veteris Testamenti. Prima sacrarum literarum editio à Septuaginta sub Ptolomæo Philadelpho facta est. Hæc, siue Græcarum literarum cognitionem absolutam non tenerent Septuaginta illi Seniores, siue alijs exemplaribus vterentur quam nunc, aut Hieronymi tempestate haberentur, siue studio quodam, deditaq; opera vellent in transferre, plurimam ab Hebraica veritate inuenitur dissentire. Quædam etiam apertissimam præ se ferunt. Græci sermonis imperitiæ: in alijs maxima Hebraica lingua ignoratio deprehenditur: alia alia, & vix intelligibilia.

CAP. VII.

An editio Septuaginta vlla sit melior.

I. Editio Septuaginta Interpretum est diuina & authentica, ergo nulla est editio, illa editio melior, & exactior. At hoc posterius est falsum: ergo & illud prius. Patet consequentia: quia id diuinum appellamus quod est summe bonum, & quo melius esse non potest. Nec sane vllus est adhuc inuentus sane mentis Theologus, qui factos autores ita commiserit inter

se, vt alium alio melius scripsisse dixerit, maxime de iisdem reb. Nam hæc circumstantia hoc loco maxime notanda venit, quod comparantes Interpretes cum interpretibus, non indefinite vnus virtutes alterius virtutibus opponamus, vt qui comparant Demosthenem Ciceroni, Homerum Virgilio: in sacris Lucam Matthæo, Paulum Petro, Elaiam Amoso: sic enim fateor posse nonnullam inæqualitatem inueniri, vt Prophetarum eloquentissimus Elaias nominetur: Lucas purius scripserit Græcæ, quam Matthæus & Paulus prolixius, eoque solidius capita fidei tractarit quam Petrus.

II. Sed nos sic intelligimus, Interpretes interpretibus comparari, vt primo subiectum sit omnino idem, nempe & rerum & verborum: quia nec res posita fuerint in arbitrio interpretum, nec etiam modus ipse rerum tractandarum: non quoad capita, & argumenta tantum, sed etiam quoad singulas periodos, singula commata, singula denique verba. Secundo, si alius alio melius dicitur interpretatus, vt statim intelligatur huic potius standum quam illi. Quod sacris auctoribus nunquam accidit: vt dicamus Paulo accedendum potius quam Petro, quia ille prolixius, iste parcius, doctrinam si tei tractauerit: aut Luca quàm Matthæo, quia ille elegantius, iste simplicius: Vterq; enim optime scripsit: nec magis Paulo & Luca fides Christiana nititur quàm Petro aut Matthæo. At vter doctorum veterum explicationes Scripturæ, vni interpreti innituntur magis quam alijs, & sic præfertur interpres interpreti: quod nunquam accideret, si aliqua interpretatio esset diuina & authentica.

III. Assumptum autem probatur, quia certum est esse aliquos interpretes meliores & exactiores Septuaginta Interpretibus. Et primum quidem inter Græcos, Theodotionem, ex cuius labore, Ecclesiæ iam olim Daniele legebant, neglectis Septuaginta. Magno horum præiudicio: nisi forte adeo sumis ridiculi, vt subito illum Spiritum defecisse dicamus, vt in Daniele dormitaret, qui in reliquis libris somnum non viderunt.

IV. Quid? quod non hic tantum, sed infinitis alijs locis, Septuaginta Interpretibus, alijs sæpe præferuntur? Exempla colligam pauca de multis. Gen. 2. Theodoretus cum Aquila humorem & vaporem maualt, quam fontem, cum Septuaginta. Cap. 3. versutum serpentem cum Aquila, quam prudentem. Cap. 4. iratum Cain quam tristatam. Et ceperunt esse vocari nomen Domini, quam sperauit inuocare. Exod. 6. *ὁς ἀμύλη* in *μέλι* cum Symmacho, quam *ὁς ἐκρηξεν ἐν μέλι*.

V. Apud Hieronymum singulis, vt ita dicam, paginis hæc occurrunt. Quæstionibus in Genesim, in caput 3. profert *πρωτόγονοι* Aquilæ & Theodotionis *τῶ φρονιμοῦ* τῶ βδομήρον, vt paulo ante Theodoretus. Cap. 26. *ἐκατόν ἐκαστῶν* Aquilæ maualt quam centuplum hordei. Cap. 10. Pureū Saturitatis Aquilæ & Symmachi, quam iuramentum. Cap. 36. *τὸ ἡμέτερον* Aquilæ, quam *τὸ δὲ ἄλλο*. Cap. 41. Non ego, sed Deus respondebit pacem Pharaoni: apud Symmachum, aperius esse dicit, quam, sine Deo non responderit salutem Pharaoni.

VI. Epistola ad Suniam & Fretelam tota mihi esset describenda: vbi non otiose, aut perfunctoriè Psalterium Græcum comparatur: & cum textu Hebraico, & cum reliquis interpretibus: Et hi nunquam non præferuntur *ἔτι βδομήρον*, si cum veritate Hebraica consentiant. Quod si reliqua eiusdem auctoris loca percurrat, maxime commentaria, longum volumen efficiam. Sed non est necesse. Non enim vereor, ne à me hoc loco viri docti modestiam desiderent: & non porius ab alijs pudorem, si qui forte negent.

VII. Hæc de Græcis versionibus. Iam vero Hieronymianam tacere nõ debeo, quam longe exactissimam fuisse fateantur omnes: ipse Hieronymus apertissime iactabat, non dubitans ad ipsos pronocare Iudæos, sapissimeque taxans eos, qui Græcæ editioni magis adhererent. Præfatione in Pentateuchum, increpans æmulos, *Quid aliore torqueris: quid imperitorū animos contra me concitas: Sicubi in translatione videor errare, interroga Hebræos: diuersarum orbium magistros conside. Quod illi habent de Christo, tui codices non habent.* Item præfatione in Paralipomena. *Cur me non suscipiant Latini mei, qui inuolata editione veteri, ita nouam condidi, vt laborem meum Hebræis, & quod his manus est, Apostolis auctoribus comprobem? Et in altera præfatione. Si quis in hac interpretatione voluerit aliquid reprehendere, interroget Hebræos suam conscientiam recolas, videat ordinem textumq; sermonis, & tunc nostro labori, si potuerit, detrahat.*

VIII. Hieronymianæ huic confidentiæ, accessit tandem Ecclesiæ. Nam cum eius nomen (inquit Steuchus) toto orbe esset celeberrimum, receptus sensim ab Ecclesiis est, amotaque illa antiqua Septuaginta editio: cuiusque editione vsque ad hæc nostra tempora vsa Latina Ecclesiæ est. Et sane res ipsa clamat infinitis locis Hieronymum multo feliciter, multo etiam fidelius, Hebraicam veritatem expressisse: vt testantur Gregorius moralium lib. 20. c. 3. Isidorus de diuinis officijs, c. 12. Rabanus de Institutione Clericorum lib. 2. c. 54. sed & vident omnes, qui, quæ ex eo opere restant reliquæ in eius viti operibus, dignabuntur examinare.

IX. Quin etiam in ipsa vulgata editione, quæ partes extant non versæ ex Græco, magisque redolent stylium Hieronymianum, siue ea ab alio sunt autore, siue potius ab Hieronymo quidem, sed corrupta, qualiacunque sunt tamen, longe præferuntur editioni Græcæ. Nec ego sane grauate subscribam Steucho, qui, *Mea* (inquit) *semper fuit opinio, nostram hanc Hieronymi translationem, ita præstare superioribus omnibus, sicut omnium posterior edita est.* Et rursus. *Hanc sicam editione Septuaginta contuleris, aut sim hac vti similis udine, vt lucem ac tenebras à te collatas asseram. Inueniemus certe hanc adeo fuisse Ecclesiis necessariam, vt nisi hanc operam diuinus Hieronymus nobis præstisset, versari adhuc nos in multis erroribus certe necesse fuerit.* En tibi editionis Græcæ diuinitatem! en auctoritatem! Itanc, & authenticam & diuinam, quæ tenebris comparatur? Quam si solam habeamus, necesse sit in multis erroribus versari: Et hæc quidem satis sunt de hoc argumento.

CAP. VIII.

De variis erroribus Versionis Græcæ.

I. Hætenus præiudicia fuerunt, & quidem nec leuia, nec iniqua. Nunc item ipsam operæpretium erit considerare: hoc est, ex ipsa editione Græca argumenta sumere, quibus euincamus diuinam non esse, proindeque non authenticam. Erunt autem hæc petita ex infinitis erroribus eius versionis, quos omnes annotare operis fuerit infiniti: Tamen extanta, tamque infinita copia, non pauca excerpemus, quæ ostendant, nullo nos malo animo, sed re potius diligenter considerata, hanc editionem cogere in ordinem. Certe enim, si eius auctor esset idem spiritus, qui in Prophetis & Apostolis adeo magnifice suam maiestatem ostentauit, in tanta verborum sinceritate, quamvis styli diuersitate, eadem virtutes obseruarentur. Quod cum contra sit factum, facile euincimus spiritum auctorem esse mere humanum: ipsumque opus non diuinum: non authenticum.

II. Hic autem non iam mihi sermo erit indefinite de Septuaginta virorum interpretatione: ut hætenus: sed particulariter de ea, quæ extat hodie Græca editione. Illam non pauci censent prorsus interisse. Ego tamen hac parte potius assentior Bellarmino, conseruatam: sed non integram imo multis locis corruptam. Nam extare adhuc multa ostendunt, quæ obseruari possunt, cum apud alios, tum apud Hieronymum, à Septuaginta sic verba. Ut Genesios secundo ἐφύπτευσαν Κύριος ὁ Θεὸς τὸν Ἰσραὴλ ἐν τῷ πνεύματι ἁγίῳ. Quæ verba Hieronymus tribuit Septuaginta in libro quaestionum in Genesim. Nam Symmachus reddiderat Paradisum florentem: & illud πνεύματι ἁγίῳ, Aquila ἀπὸ δόξης: Symmachus ἐκ πνεύματος. Theodotion ἐκ πνεύματος. Et ibidem, ἡμετέρας. Septuaginta ἐκ τῆς ἡμετέρας. Aquila κατὰ φωνήν, Symmachus, κατὰ ἡμετέρας. Cap. 3. ἡμετέρας. Theodotion ἐκ τῆς ἡμετέρας κατὰ φωνήν. Possunt eiusmodi alia colligi: ex quibus videtur posse concludi editionem hanc Græcam esse Septuaginta Interpretum.

III. Esse tamen corruptam, quis neget, cum ne Hieronymi quidem ætate integra haberetur? Et quorsum tot emendationibus opus fuisset, Origenis, Luciani, Hesychie, si non fuisset corrupta? Denique saltem Psalmos constat haberi ex illa editione, quam ἡγουλάω appellabat, ut prolixè testatur Hieronymus Epistola ad Suniam & Fretelam. Erat autem illa, pro locis & temporibus, & pro voluntate Scriptorum veterum corrupta.

IV. Nec placet eorum opinio, qui ex Aristæ & Philonis testimonio, obseruantes Septuaginta optime transluisse, sic ut nihil prorsus discreparet ab Hebraicâ veritate, concludunt illam editionem prorsus perijisse. Nâ illis quis fidem habeat? Quorum hunc omnes sciunt suæ, id est, Hebraicæ linguæ, non satis peritum fuisse, ut obseruauit Steuchus ad Genesios caput secundum. Illum autem peritum nullo adhuc iudicio potui comperire. Quin potius hæc ex eius libro verba contra videntur pronuntiare. Cum rerum diuinarum notitiam magno studio perquireuimus, & diuina lex sine interprete cognosci non posset, nos pro eius translatione legationem vel vltro suscepimus.

V. Sed hæc utunque se habeant, nostra non multum interest. Si enim prorsus perijt editio Septuaginta Interpretum, frustra hodie contendit aduersarij, illam esse diuinam, aut authenticam. Itaque, ne operam & oleum perdant, necesse est, hanc, quæ extat, præ oculis habere, nostram certe, qui defendimus nullam versionem esse diuinam, & authenticam, eius errores interest obseruare.

VI. Primo loco vocabulorum improprietates constituo. Plurimis enim locis, non satis expresserunt Spiritus Sancti mentem, sed infra eam substituerunt. Sic Genes. 1. Hebræum ברא quod proprie est creare, reddiderunt per verbum ποιῶν facere, ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Cum possent multo melius ἀπὸ τοῦ πνεύματος ἁγίου, quo perpetuo vsus est Spiritus Sanctus in Nouo Testamento, ad mysterium creationis significandum, Marci 13. ἀπὸ ἀρχῆς κτίσεως, ἡ ἐκλήσθη ὁ Θεός: à principio rerum conditarum, quas condidit Deus. Ad Rom 1. ἐλάτρευσα τὴν κτίσιν ἐφ' ἧς τὸν κτιστὴν, Prioris ad Corinth. 9. ad Ephes. 3. & alibi. Non est autem verum, quod Steuchus asserit verbum ברא omnimodè actionem & formationem significare: sed eam tantum, quæ sit ab autore nature. Nam in Scripturis nusquam inuenitur nisi Deo tributum. Non potuit a. dilutus verti, quâ per τὸ ποιῶν, quod commune est omnibus actionibus: cuiuscunque generis esse possint. Propterea Steuchus tandem fatetur ab Hieronymo, per verbum creandi, clarius operationem diuinam esse explicatam.

VII. Eodem capite, מרחפת, τὸ πνεῦμα ἱερωμένο, Spiritus Dei ferebatur. Cum tamen vox Hebræa significet incubare, quomodo aues solent oua sua fouere, quod Basilius obseruauit, & Hieronymus: itaque multo rectius per ἡγουλάω, reddidisset. Neque hæc est obseruatio nullius momenti. Nam inde, intelligimus (ait Hieronymus) non de spiritu mundi dici ut nonnihil arbitrantur: sed de Spiritu Sancto, qui est ipse vniuersalis creator omnium à principio dicitur.

VIII. Rursus ὑπερῆραν, eiusque exemplo Latinus Firmamentum. Fatentur tamen omnes expansionem significari. Excusauit Steuchus: quia cæli soliditatem, atque duritiem innuere voluerint, vel stabilitatem, quam in suo situ accepit à Deo: ut Homerus vocauit χάλκρον ἔργον ὃν ἐκ γαλιμβρατῆ δάμασκα: & σιδῆρον ἔργον ὃν. Sed frustra. Nam quod ad rem attinet, quis cælos reuelauit esse solidos & duros? Nam stabiles facile concedo. Sed & aerem quis neget, ab initio huc vsque durasse, qui tamen neque solidus sit, neque durus? Tum ut concedamus cælos esse & solidos, & duros: tamen hæc illis essent cum terra communia: ipsis autoribus Septuaginta, qui Psalmo 93. quod Hebræicè est, appendit orbem, vertunt ἐστὶν ὡς περὶ οὐρανὸν ἡμῶν. At ὑπερῆραν expansio propria est cælis. Tum non quid ipsi scirent, siue philospharentur, sed quid Moses scripserit,

scribere debuerunt, multo minus Homerum commentarijs illustrare.

IX. Capite tertio, ἐπικαλέσεται ἡ γῆ τὸν ἔργον σου: Latinus, maledicta terra in opere tuo. Ancipiti incertaque sententia: potest enim aliquis intelligere, maledicta terra, dum tu eam coles: alij vero, propter id quod fecisti. Hebraicè autem nihil est huiusmodi, Nam ערבוך significat propter te, ut Aquila transfulerat. Augustinus vero Steuchus, in hoc, pro more, totus, ut excuset textum Latinum, textum Hebraicum suspicatur esse falsatum, ut rustici, vel fatui ex crassa plebe quandoque solent Gnomomum peccata in solem reijcere. Conijcit ergo mutatum esse literulam ynam, scilicet י in ם: olimque lectum esse ערבוך, non autem ערבוך. At ego quæro etymologia rationem. Nam vocem hanc vel nomen esse oportet, vel infinitiuum verbi. Si nomen, ostendat aliquando vsitatum. Nam ego quidem ערבוך legi pro opere: sed ערבוך nunquam. Sin asserant esse verbum, aliam certe formam esse oportuit, constructionis: ut Deut. 11. ערבוך. Et Gen. 2. לערבוך & alias.

X. Mitto leuiuscula, φεγγυμῶν αὐτὸν πᾶν ἔργον: Et τὸ δειλιόν, pro aura diei: Et ὄλη γῆ: pro puluis es Cap. 4. ἐλίπησεν τὸ Κεῖν λίαν: pro iratus est Cain vehementer, significatione immutata, ut ait Steuchus. Et σπῆμα: pro vago & profugo.

XI. Cap. 4. ἀνέστη Εὐνοχ τὸς Θεὸς. Et sexto τὸς Θεὸς ἀνέστη Νῶε, pro ambulauit cum Deo. Eodem 5. μετῆλθεν αὐτὸν ὁ Θεός. transfuit illum Deus: vnde Græci opinantur Enoch viuum translatum esse in cælos, ut Eliam: quod tamen non constat, inquit Steuchus. Hebraicè autem est, Tuliit eum Deus, quæ phrasis mortem significat. Rursus, ἕως διακαιονοῦσαι ἡμεῖς τὸν τῶν ἔργων, Iste requiescere faciet nos ab operibus nostris: At Hebraicè est, consolabitur. Imposuitque interpretibus vocem נחם & נחמ in vicinitas quarum hæc consolari significat, illa quiescere, vnde deductum nomen Noe.

XII. Capite sexto, εἰ μὴ κατεμήνη τὸ πνεῦμα μου ἐν τοῖς ἀνθρώποις. Non permanebis spiritus meus in homine. Et sic Latinè etiam legitur, ex praua imitatione. At Hebraicè est נחם, quæ vox ex perpetuo & inuariato linguæ Hebraicæ vsu, in Scriptura significat contendere iudicio, & rixari, significat igitur Deus se post id temporis vel non acturum summo suo iure: vel, non irritò conatu cum per uicibus disceptaturum, vel, quod mihi longe aptius, non amplius dilaturum meritum supplicium. Instat eorum qui apud se incerti de die in diem differunt aliquid agere, dum plene tandem statuerint. Sic Calvinus probauit. Et Varabius. Quod certe aptissimum designandæ multæ patientiæ, quæ differt, non aufert impatientium peccatorum vindictam. Ignoscant, qui à נחם vagina deducunt, & intelligunt Spiritum Dei, scilicet propheticum, non permanentum in homine tanquam in clusum vagina. Nam præterquam quod grammaticam analogiam violant, non video quâ possit sensus consistere. Rursus ἐθρομήνη ὁ Θεός, δὴ ἐποίησεν ὁ ἀνθρώπων ἐπὶ τῆς γῆς. καὶ διενόησεν. Considerauit Deus quod fecit hominem in terra: & cogitauit. Hoc vero quid sibi vult? Sed Hebraicè. Pœnituit Dominum, quod fecisset hominem in terra: & dolere tacitus est in corde suo. Quis credat eundem esse locum? Hoc leuius, καὶ πᾶν τὸν τῶν εἰδῶν μου, ἃ ἐθρομήνη, ex omnibus escis quas comedetis. Pro eo quod est: ex omnibus escis quæ comedentur, siue, ut Hieronymus vertit, quæ mandis possunt.

XIII. Cap. 12. καὶ ἔλασεν κύριος τὸν φάρον ἐν ἕσπεροις μεγάλαις καὶ πολλαῖς. Examinauit Dominus Pharaonem examinibus multis & malis. At Hebraicè est: Flagellauit plagis maximis. Cap. 18. ἐφάγεθ, ἐσ, comedite, pro confortetur cor vestrum. Decimo nono, ἐθαύμασα σὺ τὸ πνεῦμα σου, admiratus sum faciem tuam: pro suscepi faciem tuam, id est, ut vertit Hieronymus, suscepi preces tuas, is enim est phrasis Hebraicæ sesus. c. 20. ἐφεισάμην σὺν, peperci tibi, pro, ἐκώλυσα, prohibui te ne peccares. Rursus τὸ πνεῦμα σου, ποινήσεις εἰς ἐμέ, hanc iustitiam facies in me: pro hanc misericordiam facies mecum. Et 48. ἵππότην σου ὀνοχλοῦμαι, pater tuus turbatur, pro ægrotat.

XIV. Hæc ex Genesif sola: Et quidem de plurimis pauca. Quid si omnes libros perecurram? Si saltem Psalmos excutiam? Nam & libri Mosi omnium sunt optime translati. Et Psalmi omnium deterrime. Abibo in infinitum. Psalmo 1. λαίμαργοι pestilentes pro irritoribus. Et ὅσα ἀνέστησαν ἀντιβῶνς ἐν κελσοῖς non resurgent impij in iudicio: periculosa amphibolia, ne forte videantur à resurrectione excludi impij, debuit autem verti, non consistent in iudicio: nimirum quia condemnabuntur. Psalmo 2. ἐγὼ 3. κατὰ τὸν θῆνα βασιλεὺς τῶν αὐτῶν, ego constitutus sum rex ab eo: sed Hebraicè, ego vniuersalem regem meum. Et ποιανέως pascet, pro conteret. Tertio, ἀπληστωρ susceptor, pro clypeo, ἐπέερα clamati, pro clamabo: ἀπλήστωρ μου, suscipiet me, pro sustentabit me. De imo sexto, ἐπληθύνθησαν αἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν: multiplicata sunt infirmitates eorum. Hebraicè, ἐπληθύνθησαν: quod alij interpretantur idolocorum, ut Arias, & Leo Iudæ. At Sanctes, & Varabius & Iunius, dolores: Munferunt anxietates. Ibidem εἰ μὴ συναχθῶμαι ἐπὶ συναγωγῆς αὐτῶν, non congregabo conuenticula eorum. ἡ ἄσπις ἡμῶν, non libabo libamina eorum. Πρωτοῦ μὲν τὸν Κεῖν ἐνοπίον μου: prouidebam Dominum in conspectu meo: pro proposui. Et 17. καὶ ἐβόησα ἐν διαβόματι μου περὶ σκεῖν μου, pro sustenta. Harum improprietatum nullus est numerus.

XV. Eodem refero barbarismos, vel potius intemptiuam illam ἀνεξήγητον, quæ contentiosa scrupulositate, ita verbum verbo interpretatur, ut variorum idiomatum rationem nullam habeat. Genesios tertio. Deus dixit Serpenti: ἐπικαλέσεται σὺ δὸν πάντων τῶν θηρίων: maledictus tu es omnibus bestiis. Quasi bestia malediceret Serpenti: id enim phrasis Græca significat. Sed Hebraicæ longe alium habet sensum, quam ne Latinus quidem satis expressit, cum dixit, maledictus inter omnia animantia: cum potius sit, præ omnibus animantibus: siue potius, bestiis: sic enim solent Hebræi supplere graoum comparatiuum, quo aliquid desituntur. Idem error capite quadragesimo nono χαροποιῶσι οἱ ὄφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς οἱ ὄφθαλμοὶ: pulchri oculi eius à vino: pro pulchriores vino. Et ut scias non fieri absque vilo sensus detrimento, Psalmo centesimo trigésimo octauo, cum legisent, Mirabilis facta est scientia tua ex me: Carthusians interpretatus est, Mihi, & per me, id est, ex prædicatione mea & Apostolorum meritis mirabilis.

mirabilis facta est per mundum uniuersum, ita quod omnes fideles eam mirantur. Alphonfus de Castro de Anima haereti prima, Miratur Propheta Dei sapientiam, quam magna sit ex seipso: ex hoc enim quod seipsum homo non cognoscit, iustum est, ut miretur scientiam illius qui omnia nouit. Geneleos capite tertio, ... ad uirum tuum conuersio tua, obfcurissime, ut tacem ... Geneleos capite tertio, ... ad uirum tuum conuersio tua, obfcurissime, ut tacem ...

XVI. Sed haec omnia tolerari possunt praepertè falsis: quorum, Deus bone, quanta leges! Alia mutata, alia sunt addita, alia denique omiffa. Et mutata quidem imperite quaedam: nonnulla audacter. Imperite ista, Geneleos secundo, ... Geneleos secundo, ... Geneleos secundo, ...

XVII. Capite quarto ... Geneleos quarto, ... Geneleos quarto, ... Geneleos quarto, ...

XVIII. Quamquam eo loco pro filijs Dei, male ... Geneleos octavo, ... Geneleos octavo, ... Geneleos octavo, ...

XIX. Capite decimo quarto ... Geneleos decimo quarto, ... Geneleos decimo quarto, ... Geneleos decimo quarto, ...

XX. Esaias primo, ... Geneleos primo, ... Geneleos primo, ... Geneleos primo, ...

XXI. Venio ad eos locos, quos audacia corrumpit potius, quam mutauit imperitia. Genes. 8. locus est celeberrimus de coruo emisso ex arca. Moses scripsit in hunc modum: Emisit coruum, qui egrediebatur, et reuertebatur, donec siccarentur aquae super terram. At Graeca editio ...

XXII. Errorum tuncur Canus & Huntlaeus, excusant Lucas & Andradadius, & Pererius: Canus quidem nullo argumento, nisi autoritate veterum, Cypriani, Ambrosij, Augustini, Chrylostomi, Eusebij: ipsius etiam Hieronymi. Sed facilis responso. Nam illi non poterant non ita legere, qui neque Hebraice scirent, neque alia uerentur editione. Hieronymus non isto tantum loco, sed alijs in numeris tantum tribuit consuetudini, ut ipse etiam utatur editione Graeca: quamquam in quaestionibus Hebraicis mendum subolet Lucae & Strecho, quia cum de coruo aliter in Hebraeo dici asserat, tamen statim eadem lectio subijcitur.

XXIII. Huntlaeus audacior. Plerisque Hebraeis uerbis contrarias esse significationes, interque ea uerba עוֹר, non tantum redeundi, sed etiam recedendi. Exempla citat Ezechielis decimo octauo, bis, bis etiam hoc ipso Genelese octauo, itaque reddendum, Coruus egressus est egrediendo, et recedendo donec siccarentur aquae super terram, id est, egrediebatur, & non reuertebatur.

XXIV. Sed esse quibusdam uerbis contraria significata, nemo Hebraice doctus negat. Huic tamen uerbo עוֹר nemo unquam doctus dixit. Omnes reditum significare sciunt. Sed dupliciter, pro varia syntaxi. Assumendo enim a termino: unde nihil mirum si inferat recessum. Sed tum constructum per הוּ in ijs locis, quos Huntlaeus nominauit, aliter uero constructum, uel etiam absolute positum, semper reditum significat, nec contra dabitur exemplum. Sed maxime in eaphraisi, qua uir hic Moses, עוֹר עוֹר עוֹר, ex eundo et redeundo, id postulat oppositio, ut egressus opponatur reditus: quod haec uerba doctorum nemo ausus est negare.

XXV. Sed Lucas & Andradadius, etsi non negant discessum esse a uerbis, tamen eundem seruatum sensum pertendunt: qui tamen ipsi inter se sensu non conueniunt. Nam Lucas coruum negat redisse in arcam, hoc est, intra arcam, idque habere, Graece, redisse tamen ad arcam, hoc est, supra tectum arcae, & id Hebraice significari. Andradadius autem coruo tribuit perennem quandam, incertamque agitationem, qua aera passim libereque circumuolitando circumcurabat, cum nullo loco posset consistere, idque significasse Leonem Iudae, ita uertentem, Coruum emisit, qui egressus uelro citroque uolabat. Et ne non sit satis nugarum, Sixtus Senensis aliter interpolat, autore Aloyfio, Veronensi Episcopo duos fingente egressus corui, qui primo circa arcam uolaret, ac si regredi uellet ante quam siccaret essent aquae: sed post perfecte egressus, non reuertus.

XXV. Nimirum ita solent ingeniosi uaria uarie comminisci, ut ne sit dictum, quod dictum est. Sed ex tanto labore quis non uidet longe melius consuturos fuisse Septuaginta istos uiros, si tantum nunquam mouissent scrupulum, & simpliciter uertissent potius, quod legebant: Sed nescio quo malo fato, uix unquam bene reddiderunt hanc phrasin. Nam hoc ipso capite עוֹר עוֹר עוֹר, Latine eundo et redeundo: Graece est εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἀρκῆς, Et mimiebat aqua, Ezech. 37. עוֹר עוֹר עוֹר, eundo et redeundo, Graece εὐνοῦν καὶ ἀνοῦν: homines et iumentis. Et dignos hos quifquam existimaret: quibus excusandis tempus consumat, cerebrum minuat? Et ut concederem hos esse posse Hebraicorum uerborum sensus: tamen uersionem Graecam non esse satis aptam inde apparet, quod ea sola utens nemo unquam eos potuit suspicari: sed ij soli excozitarunt qui Graeca comparauerunt cum Hebraeis.

XII. Secundo, nihil habet Gretserus, quo prober intelligendam disciplinam eius, cui dictum, *Filius meus es tu*, magis quam in genere disciplinam, vel etiam disciplinam Dei. Itaq; Augustinus *Intelligere & erudiri, hoc est, apprehendere disciplinam*. Nec ab eo longe abeunt Theodorus, qui disciplinam intelligit actum virtutis, non scientiam: Et Euthymius, qui perctam virtutem. Sunt qui longe aliter. Lombardus, aduersa: indeq; Dionysius Carthusianus, informationem fraternam, increpationem charitativam, flagella Dei Hoc cum ita sit, perit omnis argumenti efficacia.

XIII. Tertio, et si concedamus Disciplinam eius cui dictum, *Filius meus es tu*, tamen argumentum sit magis elumbe. Argumentum, inquam, ab his verbis. Nam alioqui, si vrgeas, *Filius meus es tu, Et hodie genui te*, argumentum ducitur non ab his verbis, quæ nunc tractamus: sed ab alijs, de quibus nulla quæstio est. Fallit autem Gretserus, cum asserit, nullius disciplinam, tanquam necessariam ad salutem, amplectendam, sub periculo iræ diuinæ, nisi eius, qui natura Deus sit, facillime eluditur: distinctione auctoris primi, & secundi: Nam Lex Dei dicitur etiam Lex Moysi, Et Euangelium Christi, etiam Euangelium Pauli. Tenemurque necessario ad salutem, & sub periculo iræ diuinæ amplecti tum legem Moysi, cum Euangelium Pauli, nec tamen aut Moyses, aut Paulus Deus est. Quid autem habet ex cõ-textu Psalmi Gretserus, quo prober disciplinam Christi, dici tanquam auctoris primi, potius quã auctoris secundi? Mitto illud *absolute considerare*, quod certe non habetur ex Hebraica veritate, aut etiam à versione Latina: sed tantum, cõsiderem.

XIV. Hæc cum ita sint, longe consultius est errorem agnoscere interpretis, quam Ecclesiam spoliare suis armis. Recte, cum Hogostratus objeceret, *Editio nostra, apprehendite disciplinam, hic habet* respondit Galatinus, *Autor nostra editionis æquiuocatione vocabulorum deceptus, multa longo aliter transtulit, quam veritas Hebraica habeat*. Cui sententiæ possumus & nos secure acquiescere, quantumuis indignentur Iesuitæ.

XV. Secundus locus Psalmi 4 *O viri, siue filij viri ad verbum, quousq; gloriam meam in ignominia?* At Græce, *ὅτι ἄλλοτε πῶς ποτὶς ἔσται ἡ δόξα μου*, Latine, *Filij hominum usq; quo graui corde?* Bellarminus, primo textum Hebraicum calumniatur esse corruptum: & pro *כבודי כלמדה* legendum *למה לב כבודי*, graues corde, quare: vt non tantum in prima dictione puncta mutantur: sed etiam secunda tum diuidatur in duas, tum mutet in ב, mutatis etiam punctis. Et hoc ante Bellarminum somniarat Richardus Cœnomanus. Secundo, sensum asserit esse eundem, quia Deus conqueratur de hominibus, quod neglectis æternis, diligant temporalia, & eos vocet graues corde, quia tales sint vitio suo, siue ex Hebraica veritate, gloriam suam, & inelytos suos, quia tales sunt beneficio diuino.

XVI. Respondeo ad primum, esse intolerabilem illam quidlibet mutandi audaciam, quæ si permittitur, quid non conficiet etiam impudentissimi? Exempli gratia, in hoc ipso loco, si libet exemplo Bellarmini ludere solis punctis mutatis, & diuisis vocibus, quis meligere prohibeat *רילכל מה כבודי* vt sit *extinuerunt sufficientiam, ad omne quod*, pendente sensu, æque vt in artificio Bellarminiano. Itaque hoc ego prorsus indignum cenleo responsione, & siue ita legerint, siue ipsi ita corruerint, indignos venia interpretet. Quod si hoc solum loco peccassent, posset infirmitas misericordiã mouere, vt aliquo vt cunq; amictu velaretur: sed infiniti nobis essent hoc modo luxandi loci, quod absit à Christianis. Et tamen, vt hanc audaciam dissimulemus, nondum vulnus est sanatum. Non enim verti potest, *usq; quo graues corde*: non fert enim idioma Hebraicum, vt *למה* pertineat ad præcedentia. Deinde quo exemplo, qua analogia efficiunt *למה* esse *עיוס נסתי*? Rursus quid est *לב כבודי*, aut quod vocabuli monstrum, *כבודי*, vbi vlurpatum? Nam Bellarmino Italo Iuris esse Hebraica vocabula fingere, quis fanciuit?

XVII. Ad secundum, nego sensum esse eundem, nunquam enim quolibet quantumuis Iesuitico artificio, idem erit, graues corde, & gloria mea in ignominiam. Nego etiam Deum conqueri de hominibus. Nam is potius Propheta est, qui hostes suos increpat, a quibus conculcatam suam videret auctoritatem. Deinde etsi id verum esset, tamen non sequitur eundem esse sensum. Nec sequitur, vt si suo vitio homines sint graui corde, per gratiam autem gloria Dei, ideo vnuidẽq; sit gloria mea, & graues corde. Nec rectũ est, vt si suo vitio Galatæ erant insensati, per gratiam autem Christiani, & eo qui de Græco vertet Epistolam ad Galatas, pro ijs verbis, *O insensati Galatæ*, possit Latine dicere, *O Christiani Galatæ*. Nam etsi verum dicat de Galatis, tamen falsum dixerit de mente Pauli, expressa in eo versu. Et vt agnoscas longe aliud Græce exprimi, quam Hebraicè, nemo est vnquam sola versione Græca vsus, qui sensum Hebraicorum verborum suspicatus sit.

XVIII. Tertius locus ex Psalm. 32. in quo Hebraicè legimus iuxta Hieronymum, *Versus est viror meus in siccitates astatis*. At Græce, *ἐσθλάσθη ἐν τῷ λαιμῷ ἐὰν ἐν τῷ ἁμαρτωλῷ μου ἡ ἀνομιὰ μου*, Latine *Conuersus sum in arumna mea, dum configitur spina*. Bellarminus rursus textum Hebraicum calumniatur: & mutati vult *לשרי נחפך* versus est *viror meus, in שרי* conuersus sum in arumna mea. Iterum illud *בחרבני קיצ* in siccitates astinas, in *קוצ בחרבני* dum configitur mibi spina, quod Cenomano placuerat.

XIX. Enturus Gigantem audaciam: sed iuxta prouerbum *ἀμαρτία ὁρᾶσθαι ὀφείλει*. Primum *שר* pro arumnis, vnde habet? Secundo, itane minimam mutationem appellat *בעל הרקוק* cum quatuor literis primæ vocis adduntur duæ, & in secunda vnica mutatur? Tertio, quid est *נהפכת*? Intellego conuersionem significari. Sed hoc loco Bellarminus non quamlibet conuersionem recipit, sed eam quæ sit ad penitentiam. At hoc sensu nego vnquam vsurpari hoc verbum. Quod timide Genebrardus subindicare vix ausus est. Et Gretserus mentitur hoc sensu accipi versu 5. c. 60. Esa. Quarto quid est *בחרבני*? aut quam analogiam confici potest, vt significet dum configitur mibi? Expectabo dum per otium Cardinali liceat explicare: secure rideas imperitam audaciam. A qua paulo alienior Lorinus: nondum tamen alienus, qui *בחרבני* dixit pro *בחרבני*: sed expuncta tamen vna consona. Quod non licuit viro religioso. Sed isti si possunt, discant à Genebrardo non inclinare Hebræa ad communem intelligentiam.

XX. Quartus locus ex eodem Psalmi: vbi Hebraica veritas habet iuxta Pagninum, *In chamo & frano os eius est ad coercendum, ne appropinquet tibi*. Græca editio sic exhibet, *ὅτι ἄλλοτε πῶς ποτὶς ἔσται ἡ δόξα μου*, Hiero-

ὅτι ἄλλοτε πῶς ποτὶς ἔσται ἡ δόξα μου. Latine, *In chamo & frano maxillas eorum constringe, qui non approximant ad te*. Bellarminus hic miram exaggerat Caluini impudentiam, duplicem ob causam, primam, quia sic Hieronymus, & omnes veteres legerunt, alteram, quia Hebræa sic possunt commodissime exponi.

XXI. Respondeo, Caluini nullam esse impudentiam, sed Iesuitæ magnam *ἀπειθήνεια*: qui ausit tantum non negare meridie Solem lucere. De Verteribus facile negotium. Nam cur illi non sic legerint, quibus aut nullum, aut vix vllum editionis Græcæ peccatum fuit cognitum: At nobis immanis foret stultitia inuentis frugibus glande vesci. Hieronymus laudabili conatu reformationem editionis Latinæ inchoauit, non perfecit. Hebræa autem sic comode verti posse, vt habet editio Græca, sumitur, non probatur à Iesuita, à nobis ridetur. Nam quod in Commentarijs addit, puncta olim alia fuisse, vnde dictum, *maxilla eorum*, pro *maxilla eius*, non videtur mentis compos fuisse. Nam apud Hebræos pronomina eius, & eorum, tantum punctis differre plane falsum. Idem vero esse, *Ne appropinquet tibi*, &, *Qui non approximant*, ne millies quidem iuranti Apologizæ Gretsero credet quisquam. Porro discat vterq; ex Genebrardo, hos auctores dissoluit sententiam, vt quæ ad præcedentia pertinebant, distrahent ad lectionem.

XXII. Enimvero, quando de impudentia sermo incidit, quam tam secure hominum hoc genus nobis exprobrat: libet pauca subijcere exempla immanis modestiæ collecta ex Cenomano: quanquam tum hoc, tum proximo capite plura erunt. Psalm. 4. pro Latinis, *Frumenti, vini, & olei*. Hebraice tantum est, *Frumenti & vini*. Hoc ille vt defendat, iubet ad *וַיַּשְׂקוּ* addi vnã lineam, & fieri *וַיַּשְׂקוּ וַיַּשְׂקוּ*, compositum ex *וַיַּשְׂקוּ*, oleo & vino. Similiter Psalm. 37. *Non est respectus morti eorum*. Vt respectum hunc tueatur, coniecit Septuaginta exitimasse *וַיַּשְׂקוּ* vocem esse compositam ex *וַיַּשְׂקוּ* quod sit sententiam determinare: & *וַיַּשְׂקוּ* pupilla oculi. Et huius inuentantia fuit confidentia, vt dixerit, quomodo id quadret respectui, etiam se tante, liquere. Sunt tamen ea monstra vocabulorum, vni ei monacho cogitata, magis quam cognita. Psalm. 7. pro, *nunquid irascetur per singulos dies* Hebraicè, *Deus irascens quotidie*. Ille, apparet, inquit, legisse *וַיַּשְׂקוּ*. Quasi phrasis sit Hebraica, & non potius purus putus solacismus. Psalm. 29. *In atrio, pro in decore*. Si deducatur, inquit à *וַיַּשְׂקוּ*, significabit mansionem: Quasi, inquam, *וַיַּשְׂקוּ* inde deflecti possit vlla patratio Grammaticæ. Psalm. 47. *Hæreditatem suam*, pro *hæreditatem nostram*, nempe si pro *נַחְלָתוֹ* Nachalateni, legas *נַחְלָתֵנוּ* Nachalatennu, cum daghes, cum tamen posterius non ferat Grammatica ratio. Adde hæc, si non aliena, saltem non verisimilia. Psalm. 11 *Odit animam suam*: Hebraicè, *odit animam eius*. Paratum remedium, vt legas, *שָׂנֵא הַגִּפְשׁוֹ*, pro *שָׂנֵא נַפְשׁוֹ*. Item Psalm. 35. *וַיַּשְׂקוּ*, qui volunt: pro, *qui vult*. Nempe si pro *וַיַּשְׂקוּ* substituas *וַיַּשְׂקוּ*, Hebraicè *וַיַּשְׂקוּ* etsi nonnulla confexi possunt similibus Syntaxeos exempla, tamen ea Grammatici annotant, tanquam anomala, & præter morem. Itaq; viderit sciolus quantum sibi licere putauerit.

XXIII. Quintus locus ex Psalmi 38 *כסלי מלאו בקלה*. Hieronymus vertit, *Lumbi mei repleti sunt ignominia* Pagninus, *Ilia mea plena sunt ardore*. Munsterus, *Fæmora mea impleta sunt morbo contempnibili*. Iunius, *Ilia mea plena sunt vilitate*. Septuaginta vero, *ὡς ψόγι μὲν ἐπὶ λῃσθῆσιν ἐμῶν ἰμῶν*. Latinus interpres, *Lumbi mei impleti sunt illusionibus*: Caluinus quærit, quid sibi velit. Respondet Bellarminus, Dauidem loqui de eo pruritu, atq; ardore libidinis, qui dum in corpore existit, illusiones in mente gignit Græcumque interpretem effectum pro causa posuisse.

XXIV. At non satis videtur attendisse subiectum eius Psalmi, quo, cū in morbum incidisset grauisimum Propheta, precatur à Deo veniam peccatorum: & morbum describit aliquot verbis, in quibus, etiam iste. Ceterum facilis erat, ni fallor, excusatio Græcæ editionis: nam *τὸ ἁμαρτωλῶν*, non valde abluunt ab Hebræa voce *קלקל*, qua contemptus significatur: *ἐμῶν* vero est alieni illudere: vt Marci 10. *ἐμῶν* *ἐμῶν* *ἐμῶν* *ἐμῶν*. Et illudens ei Erit quidem dura loquutio, ac proinde à Caluino non prorsus frustra sugillata, sed tamen quæ excusari possit. Este ipse ulofam, discat Bellarminus suo exemplo, qui traduxerit ad illusiones animæ, id est, quibus anima turbatur.

XXV. Sextus locus ex Psalm. 68. vbi Hieronymus vertit, *Deus inhabitare facit solitarios in domo*. Pagninus pro solitarijs, vnico dixit. Munsterus, *Deus est qui collocat vnicos in familiam*. Leo Iudæ, *Deus est qui orbis restituunt familiam*. Iunius, *Deus collocat solitarios in familia*. Quorum omnium sensus est: Deum ijs quorum nulli erant filij, sccunditatem largiri, vt amplam familiam possideant. At Græca editio longe alium sensum reddidit, *ὁ θεὸς κατοικεῖ ἐν τοῖς ὀρθοῖς ἐν οἴκῳ*. Latina. *Deus inhabitare facit vnico moris in domo*. Bellarminus respondet verba Hebræa re. ipere plures sensus, & omnes veros. Primus est, Deum in domo sua, id est Ecclesia, habitare facit homines vnico moris, id est, vnico fidei, vnico spei, vnico voluntatis: & hoc Septuaginta expresserunt: quia *וַיַּשְׂקוּ* est venire. Secundus: Deus facit, vt homines derelicti & solitarij, qui non habent à quib. defendantur, securi habitent in domib. suis. Et hoc Hieronymus videtur respexisse. Tertius: Deus facit ortos, vel steriles, magnam familiam possidere. Quartus: Deus facit, vt quidam præ amore cœlestis contemplationis, relicta frequentia, ad loca deserta se recipiant, & soli habitent, vt olim Helias, Ioannes Baptista, Paulus, Antonius, Hilarion.

XXVI. Ergo, primo peccarunt, inquam, Interpretes Græci, qui *וַיַּשְׂקוּ* vterunt *μὴ ἁρῶσθε*, quæ vox non tam late patet, vt omnes hos sensus comprehendat sed tantum significat eos, quibus ijdem sunt mores. Est n. boni interpretis officium (aicbat Driedo) vt sententias reddat eisdem & quales nec ampliores, nec strictiores. Ceterum, non quærebat Caluinus, quantum ingenio contendere posset sophisticalus Iesuita. Quid est n. quod ille non audeat? Sed quærebat negligens esse boni interpretis officium. Non esse autem vnico loci, nisi vnico sensu, *μὴ ἁρῶσθε* est *μὴ ἁρῶσθε*. Tum norunt Hebraice periti vocabulum *וַיַּשְׂקוּ* nunquam significare *μὴ ἁρῶσθε*: sed solitarios. Itaq; etiam si non negem Deum efficere, vt in Ecclesia homines viuant *μὴ ἁρῶσθε*, id est, vnico fidei: tamẽ hunc esse huius loci sensum pernego: multo magis illam de monachatu fabulam, quam *αὐθιχῶς* Iesuita commentus est, sibi canens & suis: hoc ipso docens, quantum sit malum, discedere à literalis sensu Scripturæ.

XXVII. Septimus locus ex eodem Psalm. eodemq; versu. Hebraicè iuxta Hiero-

Hier. Educit vincitos in fortitudine : increduli auserunt habitauerunt in seccitatib. Iuxta Pagninum: Educit vincitos compeditib. rebelles a. habitant in sicutulofo loco. Et Græce longe aliter. ἡ ἀγῶν πικρὴ δὴ εἰς ἀδύνατον οὐ μόνον τὰς ἀποκαταστάσεις τῶν ἀποκαταστάσεων ἐν ταῖς φασί, Latine, Qui educit vincitos in fortitudine similiter eos qui exasperant qui habitant in sepulchris. Errore triplici: & quod ἡ redditor οὐ μόνον: Et quod ἡ πικρὴ exponitur ἐν ταῖς φασί: Et quod hæc sic superioribus connectuntur, vt pendebat ab eodem verbo, sensusque sit: Deum educere vincitos: & educere eos qui exasperant: vt omittam illud exasperat, non bene exprimere Hebraicū דַּרְסוּ, quo rebelles significantur, & ἀπειθῶντες. Hinc delusus Augusti, utroque & compeditos, & amaricantes (sic enim legebat) dixit, gratia Christi educi in fortitudine.

XXVIII. Bellarminus fatetur vocem ἡ πικρὴ esse locum ardentem & sicum. Sed interpretem voluisse deserti illius horrorem exprimere, unde Deus populum suum eduxit, quod quidem instar sepulchri esse videbatur: vt Ezechiel cap. 17. Babylonicam captiuitatem sepulchra nominauit. Sed ita ex tribus peccatis vnicum duntaxat excusatur: reliqua manent intacta: & quidem præcipua: maxime tertium: quo sibi Bellarminus passus est imponi: nec enim verum est Prophetam loqui de deserto, unde educit fuit populus Israel: sed de effectis iræ Dei in impios. Adde non esse boni interpretis, verba deligere, quæ non nisi per longas ambages deducant in sensum sui auctoris. Vt hic pro sicutulofo, siue arido loco sepulchra sunt substituta: quæ neque arida neque sicutulofo solent esse: sed tantum horrida: quamquam hoc ipsum satis improprie.

XXIX. Octauum locum eodem Psalmo Arias sic reddidit in interpretatione interlineari, Dominus dabit sermonem: annunciaticum exercitus multus: Reges exercituum fugiebant: & habitatio domus diuidebat spoliū. Si accubitus inter tripodes, penna columba inest argento: & ala eius in flauo auro. Sensus est: Deus præbet materiam loquendi: vt sit earum, quæ lata nunciant, numerus magnus. Reges enim quibus erant exercitus magni, fusa fuga facta vix eripiunt se: & quæ domi remanserunt, veniunt etiam ipsæ in partem spoliū. Quantumuis dormiat inter tripodes, siue lebetes, tamen similes eritis pennis columbæ, quæ recta videtur argento, & auro. At Græce κύβητος δῶσε ῥήματα τοῖς ναυαγλιζομένοις δυνάμει ποσσῶν βασιλεῶν ἡ δυνάμειαν ἡ ἀγαπήτης, ἡ ἀραρότητι ἡ οἰκὴ διελίδαι τὴν σκῆλα. ἡ ἐπισημῆτι ἀνά μίσην τὰ κλέρα, πικρὴς ἀπειθῶν ἀπειθῶν ἀπειθῶν, ἡ ἐπισημῆτι ἀνά μίσην τὴν ἀγαπήτης. Latine Dominus dabit verbum euangelizantibus virtute multa, Rex virtutum, dilecti, dilecti, & speciei domus diuidebat spolia. Si dormiat in inter medios clericos, penna columba de argentea, & posteriora dorsus eius in pallore auri. Qui meri sunt, & inextirpabiles gryphi: apertissimi fatigandi, interpretibus, qui non quid dixerit Prophetæ inuestigare conantur: sed quid ipsi ingeniose excogitare possint, fatagunt, vt annotauimus capite quinto.

XXX. Peccata sunt plurima: primum, quia nonnulla verba perperam veruntur. Neque enim דַּרְסוּ est ἀγαπήτης: Neque דַּרְסוּ τὴν ἀραρότητι, neque דַּרְסוּ διελίδαι, neque דַּרְסוּ, ἡ κλέρα, neque דַּרְסוּ, ἡ ἀραρότητι, neque דַּרְסוּ, ἡ οἰκὴ διελίδαι τὴν σκῆλα. Secundo, male quædam quibusdam unguuntur, vt δῶσε τοῖς ναυαγλιζομένοις, & διελίδαι τὴν ἀραρότητι. Tertio omittitur Græce, דַּרְסוּ repetitur, in editionibus saltem quas habemus: nam olim videri repetitum ἀγαπήτης, vt in Latino. Quartum peccatum est τὴν ἀραρότητι: si enim congeruntur nomina sine vllis verbis, vt lapides sine calce: vnde obscurissimus sit locus, adeo vt vix quisquam tam εὐσεχῶς sit, qui vel verum sensum eliciat, vel aliquem saltem diuinat, qui satisfaciat viris cordatis. Et si autem non nihil sit eiusmodi in postrema saltem parte contextus, tamen multum distat idiomata: atque adeo sæpe accidit, vt Hebraicæ elegantia, sint meti apud Latinos & Græcos barbarissimi.

XXXI. Bellarminus, primo locum esse obscurum causatur, etiam in Hebræo. Deinde textum Hebræum contendit facile posse accommodari, nimirum mutatis mutandis: vt ex מַלְכִי מַלְכִי & דַּרְסוּ transferretur in דַּרְסוּ & דַּרְסוּ intelligatur non habitatrix, sed mulier speciosa & delicata, quæ fere semper domi manet. דַּרְסוּ autem non ollas interpretemur: sed aliquid natura sua duplicatum, nempe duo labra, siue duos terminos, aut ordines, vt sit inter terminos duarum sortium. His ita pulchre confectis, sensus erit: Dominus dabit prædicatoribus Euangelij & sapientiam. Ille Dominus est Rex potentissimus: & simul Pater Messia: filij dilectissimi, qui etiam dabit iisdem prædicatoribus, vt diuidant spolia Gentium ad Christum conuersarum, ad speciem & decorem domus suæ. Et si vos, o Prædicatores, maneat inter duas sortes siue hæreditates, cœlestem & terrenam, ita vt dum hic viuatis, non toti sitis in reb. temporalibus occupati, nec toti in spiritualibus, nec toti in actione, nec toti in contemplatione, sed in medio, tum erit Ecclesia quasi columba formosissima & pulcherrima, habens alas de argentatas, & dorsum de auratum.

XXXII. Vere omnino Pindarus, ἀπεροικτων δὲ ἐρωτων ἰξυῖται μαίνας. Nihil est enim quod non audeat, qui eorum amore tenetur, quorum est non tam difficilis, quam nullus exitus. Animorum quid inausum relinquit Bellarminus, vt vulgatum Psalmodum editionem tueatur? Δοκίμοι κατὰ πικρὴ ἰπποκλειδῆος, ὅ τοῖς ἐπιλέτοις χειρονομίαις ἐπὶ τῆς ἀραρότητος. ἡ πικρὴ ἀραρότητος, ἡ ἀραρότητος, ἡ ἀραρότητος. Sed nimirum hanc habent Iesuitæ ἀραρότητος ἡ ἀραρότητος. Animorum obscurum esse locum, non omnino diffitear, sed quanta illa virtus est interpretis, ex obscuris obscurissima redderet.

XXXIII. Reliqua non satis succedunt. Primum illud דַּרְסוּ מַלְכִי מַלְכִי cuius est analogia? Nam דַּרְסוּ מַלְכִי nihil ad rem: alia enim est compositionis, alia constructionis ratio. Deinde, quomodo positum erit דַּרְסוּ. Nam si interpretemur, Rex virtutum, dilecti, Hebraicum idioma ferre non potest, vt eadem vox sit in constructione (מַלְכִי מַלְכִי) cum duabus sequentibus, abique vlla coniunctione. Neque vero דַּרְסוּ מַלְכִי est constructum. Tertio דַּרְסוּ significare mulierem delicatam, indeque speciosam, non concedo: quamuis videam non absurdum sic intelligi דַּרְסוּ מַלְכִי, eam quæ domi habitat, quia soleant huius generis mulieres esse delicatæ: sed hic מַלְכִי seorsim reddi speciosam, hoc vero ferri nequit. At qui reddi ἀραρότητι, longe durius. Denique דַּרְסוּ et si sit in forma duali, tamen nego significare duos ordines, duos terminos, aut duas sortes: multo minus coniuictum terminos duarum sortium. Hæc meta est impostura. Et ta-

men non hæc erant sola peccata: itaque redintegrandus labor erit Bellarmino, vt reliqua iterum vertat, inuertat, mutet, permutet, pro arbitrio, hoc est Iesuitice corrumpat, vnus obnoxam.

XXXIV. Iam vero, quid dicam de elegantia illa verborum structura? Nimirum balbus balbum melius intelligit. Itaque, quomodo ille vel suam Latinam, vel Græcam interpretetur editionem, ἡ μὲν ἀραρότητος. Habeant suas sibi similes labra lactucas. Vnum asser., non posse absque inaudita violentia, eum sensum interiri in contextum Hebraicum. Primo, dabit Prædicatores, non est ex mente Prophetæ. Secundo, Patris nomen? vnde asseritur? Tertio, cur Messia sit mentio? nam hic locus ad eum non pertinet. Quarto, dabit diuidere spolia, nunquam dixit Prophetæ: nunquam diuidere spolia retulit ad prædicatores: nec tum cogitavit de gentibus, ad Christum conuersis: neque de ornatu Ecclesiæ, neque de terrena & cœlesti hæreditate: neque de contemplatione & actione. Hæc omnia Bellarm. i. le olim Monachus, nunc Cardinalis habuit ex camera meditationum, qua suos Iesuitæ infatuant, non a. a Spiritu Sancto.

XXXV. Sacroboscus sensum literalem hunc affigit, Dominus suppeditabit materiam in Pæanas prorumpendi, iis quibus incumbit triumphalia carmina pro victoria populi cantare: & hoc quidem de virtute multa, siue exercitu multo, supple. pstrato: vel cum copioso exercitu, qui erit populi, & magna præstabit. Dabit hoc, dico, Dominus: Dominus ille, & Rex exercituum, dilectissimi sui populi: dabit ille quoque Dominus ac Rex, pulchritudini domus, siue speciosæ mulier, quæ domus ornatus est, vel quæ domi fere sepe est, & ad bella non procedit, diuidere hostiū spolia. Vos dilectus Dei populus, qui malis ante premebamini, vbi vobis dabit Deus securus accubare, in medio sortium vestrarum, tum eritis similes pulcherrimæ columbæ, albo & fuluo colore distinctæ, læti se. ac festiui.

XXXVI. Festiue, inquam, docuit nos Iesuita, quid quantumue possit, eū prolixè somnauit. Veruntamen primo, non excusatur versio. Nam ego quidem longe distingo versionem & paraphrasin. Itaque, vt sit bonus sensus, suppeditare materiam in Pæanas cantaturis triumphalia carmina: tamen verum non debuit, Dabit verbum euangelizantibus, cum sit potius, Dabit sermonem, siue orationem: & annunciaticum. Secundo illud, de virtute multa, siue exercitu multo prostrato: somnium est Iesuitæ. Nam Hebraice significatur non subiectum carminum illorum cantandorum: sed potius, vel modus cantandi: nempe vt ne perfunditorie, sed totis viribus: vel certe, quod melius, appositius numerum magnum cantantium: vt essent instar exercitus. Illæ a. particularæ, cum, de subintellectæ, somnia sunt. Nam et si non raro relinquuntur nonnullæ supplendæ: in Hebraici sermonis breuitate, tamen non quælibet vbiq; neq; hæc hoc loco.

XXXVII. Tertio, Dominus ille & Rex exercituum, profus recedit ab Hebræo: neq; debet דַּרְסוּ מַלְכִי construi non דַּרְסוּ. Genebrard negat regem virtutum hic significare Deum: sed regem quemlibet potētissimum & fortissimum. Quarto, vnde illud dilectissimi sui populi? Nimirum, inquit, dilectissimi, pro dilecti dilecti: quia hæc repetitio familiarissima sit Hebræis ad augendā significationem. Atqui, inquam, primo דַּרְסוּ, non potest significare dilectos. Secundo, nego hoc genus repetitionis familiare esse Hebræis: nego significare augmentum. Nam quæ augmentum significant, longe alterius sunt generis. Deinde vnde populi? Non n. desunt qui regem virtutum, præter interpretantes, etiam dilectum, Filium dicunt. Quinto, quorsum dabit diuidere? Nā Hebraice id nō ferunt: est n. חֲלֹקִים diuident in fœminino genere: vbi a. diuidere: quicquid fingat refingant ve Iesuitæ. Itaq; regi nō pōt. a verbo Dabit. Sexto, nec dici etiā debet, dabit, connecti cū Speciei. Primo, quia nunquam quisquam Hebraice dixit דַּרְסוּ מַלְכִי, dabit speciei hæc, inquam, syntaxis inaudita est Hebræis: dicendū n. fuerat דַּרְסוּ מַלְכִי. Secundo, absurdissimum foret דַּרְסוּ מַלְכִי דַּרְסוּ מַלְכִי: quæ posset quantuncunq; est artificij apud Iesuitas ea verba conferunt in arene si addas quidem Lyranū, Ianlenium, Sepruaginta Interpretes, & quantuncunq; esse potest delirantium. Mitto reliqua, quorum omisit Sacroboscus rationem reddere.

XXXVIII. Nonus locus eodē Psalmo גַּבְנוֹת הַרִים גַּבְנוֹת. Hunc Græce sic legitur, ἡ ἀραρότητος ἡ ἀραρότητος πικρὴ ἀραρότητος. Latine, Vt quid suspicantini montes conglutatos? Calvinus dixit legendū, Vt quid inuidetis montib. o pimis? Bellarm. respondet verbum דַּרְסוּ hoc tantum loco inueniri: totque fere esse eius expositiones, quot Interpretes. Non esse autem magis sequendos alios, quam Sepruaginta, præsertim cum horum versionem Catholica Ecclesia tam longo vsu approbauerit.

XXXIX. Atqui primum è duob. peccatis alterum tantum attingitur. Nā, quo sensu potuerant montes dici, siue πικρὴ ἀραρότητος Græce, siue coagulati Latine, aut incafeati, vt Augustin. legebat? Quæ ratio reddi potest, vel Theologica, vel Physica? Nam si sic intelligas esse tanquā cafeos eminentes super planiciem, quis non rideat? Itaque et si verum est Grammaticā etymologiam posse pati, vocem גַּבְנוֹת a cafeis deduci: tamen maxima fuerit eorum Interpretum ofecantia, qui proposita varia etymologia ratione, indigniorē elegerint. Satis enim vident omnes montib. multo magis competere, gibbos, & cliuos, & colles, quam cafeos. Arias n. vertit gibbosos: Munsterus gibberosos: Leo Iudæ cliuosos: Mollerus colliculosos: Iunius frequentes gibbis. Hieron. vero sine metaphora excessos. Itaque nemo imitari voluit Græcam editionem: præter vnum Campensem, qui tamen voce vsus est digniori, cum opimos dixit: satis audacter Calvinus et si in antidoto Concilij Tridentini hac vsus sit Campensis versione, obiter locum tractans, tamen in Commentariis maluit Hieronymum sequi, montes excelsitatum appellans.

XL. Iam quod attinet ad prius peccatum, fateor verbum דַּרְסוּ hoc tantū loco occurrere, eoque difficiliorem esse expositionem. Sed est harum difficultatum explicandarum gemina via, vel ex circumstantiis totius contextus: neque enim æquum est singula verba seorsim sumi, tanquam scopas dissolutas, sed ut in ἡ πικρὴ ἀραρότητος πικρὴ ἀραρότητος. Vel ex autoritate eruditorum in ea lingua. At ego neutram viam agnosco in editione, siue Græca, siue Latina.

XLI. Nam quod attinet ad textus circumstantias, ne ipse quidem Bellarminus ausus est periculum ingenij facere: cum tamen in præcedentibus ostentaret ἡ ἀραρότητος, Et sane, quid illud est ἀραρότητος? Necesse est significare, vel suspicantini, vt Latina habet editio, vel suscipitis, vt alij

malunt, in quibus Iunius. Iam vero velim mihi alicui explicet, quid sit suspicamini montes coagulatos, siue irascatos. Nam ego quidem quoquo me vertam, nihil sani video. An credimus enim Prophetam reprehendere eos qui credunt montes esse à Deo coagulatos, id est, sic formatos? Non feret aures pia. Quid rursus est, Suscipitis montes coagulatos? Ego Dauus sum non Oedipus.

XLII. Iam vero virorum in ea lingua eruditorum auctoritas, vbi est? Nam quod Bellarminus terret nos Septuaginta Interpretum nomine, μωυσεως est. Primo enim si est eorum auctoritas summa, cur ab ea discessit Latinus interpres in aliis libris? Cur tot errores deprehenduntur ab his commissi? Secundo, quid si non sit hæc eorum editio? Nam ipse Bellarm. agnouit ita corruptam fuisse, vt vix eadem videri possit. Et Hier. restatus est Psalorum editionem, esse non illorum genuinam, sed τω κρωλω, pro locis misere immutatam. Septuaginta editionem ab Ecclesia longo vsu esse approbatam nego, si sic intelligas, vt ab eis discedere nullo modo liceat.

XLIII. Sed enim id verbum varie reddi video. Ab Hieronymo contenditis. Ab Aria dispicitis. A Munstero & Pagnino, exsilitis. A Leone Iudæ, & Caluino, inuidetis. A Mollero exsultatis. A Iunio, deiceretis vos. A Castellione, Insolecitis. Omnes tamen vel eruditorum auctoritate moti, vel cõtextus ferie. Nam omnes obseruarunt opponi montib. Iudææ, montes Basan. At non omnes eodem modo. Quidam ergo existimarunt retrudi insolentiam montium Basan, hoc est, Ethnicorum despicientium montes Iudææ, id est, Ecclesiam. Itaq; reddiderunt, vel contenditis, vel exsilitis, vel exsultatis: vel insolecitis: quasi diceret Propheta, nullam esse causam cur tanto fastu insolentes contemnerent montes Iudææ: nam etsi hi humiles sint, tamen in iis Deus habitat. Et habent isti consentientem Chaldaum Paraphrastem, non paræ auctoritatis.

XLIV. Alij vero existimarunt erigi animos montium Iudææ aduersus aliorum audaciam. Et hi reddiderunt, vel inuidetis, vel dispicitis, vel deiceretis vos. Vt sensus sit: Quare vos, ò montes Iudææ ita attente consideratis, celsitudinem montium Basan, vt eis inuideatis, vosque deiciatis, tanquam indigni, qui illis conferamini? At qui in vobis habitat Deus. Et habent hi consentientes Rabbinos quosdam, vt Abbenezra. Mihi quidem priores illi magis probantur, quia cum hæc verba dicantur in secunda persona, tum sequentia sunt in tertia. Videtur a. d. uniusculum vtrunque ad idem referre: et si fateor, non fieri sine exemplo. Sed vtrique tamen considerate verterunt: non Græcus ille, quisquis fuit.

XLV. Decimus locus eodem Psalmo, אֱלֹהִים לִשְׁבֹן יְהוָה אֱלֹהִים. Græce, ὁ ἀπειθῶντας τῷ καὶ θεῷ ὡσεὶ κύριον ὁ θεὸς ἐυλογητός. Latine, Etenim credentes inhabitare Dominum Deum. Hic vero nec Græca cum Hebræis consentiunt: nec Latina aut cum Hebræis, aut cum Græcis. Nam Hebraice אֱלֹהִים non significat, ὁ θεός, etenim: neque est quicquam quo significetur ὁ λογιστής, nisi in seq. vers. Neque coniunguntur syntacticis, non credentes inhabitare. Et tum Latine, tum Græce, deest verbum aliquod, quo sensus perficiatur. Neque Græca sonant, quod Latine legimus Inhabitare Dominum Deum. Caluinus legebat, Etiam defectores, vt inhabitet Dominus Deus: vel vt postea vertit in commentariis: atq; etiam rebelles, vt inhabitet Iah Deus.

XLVI. Bellarm. Caluini reprehendit nimiam contradicendi libidinem: & sensum manere eundem: Verba a. Latinae versionis esse meliora: denique ipsum Hieronymum ex Hebræo vertisse, Non credentes inhabitare Dominum Deum.

XLVII. At Caluini libido nulla est: sed magnus veritatis amor. Iesuitæ a. infinita calumniandi prurigo. Sensus esse eundem quis vnquam dixisset? Certe August. sic intellexit, vt superiorum ratio redderetur: quæ significatio est particula etenim. At id non est verum. Nam hæc est constructio. Ascendisti in altum: captiuasti captiuitatem, ad assumenda dona in hominibus: etiam in rebellibus subaudi, dona accepisti. Esse a. vulgatae versionis verba meliora, quam Caluini, illi credant, quib. placet Bellarmini ὡς τὸς ἰφθα. De Hieronymi auctoritate, non est necesse sæpius eadem repetere.

XLVIII. Sacroboscus dicit, Non credentes, & rebelles pro eodem accipi: atque adeo sæpe ita verti. Secundo distinctionem membrorum esse Latine iuxta textum Hebraicum: non Græcum: Tertio: ad habitandum Dominum Deum: significare: vt tu Dominus Deus familiariter habitares inter eos.

XLIX. Imo de primo non mouetur controuersia. Ne de secundo quidē, nisi vt ostendamus hunc Interpretem, quisquis ille tandem fuerit: neque Hebraicis harere: neque Græca assequi: cum debuerit tamen alterutrum. In tertio nego phrasin esse Latinam, ad habitandum Dominum Deum, pro vt Deus inhabitet. Fingat vt volet, refingat. ve Sacroboscus, tamen nunquã efficiet, vt cordati credant alterum pro altero Latine ita dici.

L. Vndecimus locus eodem Psalmo: vbi legimus ex veritate Hebraica: Reducam ex profundis maris. Græce ἐπιπέσει ἐν βυθῶν τῶν θαλάσσης. Latine: Conuertam in profundum maris. Et hic rursus neque Græca editio cum Hebræa, neque Latina eũ alterutra consentit: Latina a. sensum habet è diametro oppositum verbis Hebraicis: Græca medium quendam, nec tamen bonum. Bellarm. primo contendit recte verti posse in profundum: fretus auctoritate R. Davidis, qui interdũ מן vsurpari docet pro בּ vt Deut. 33. מִסִּינַי. Deinde varias esse lectiones: aliosque legere in profundis. Hocque esse verius, & satis coherere cum Hebraicis: nam conuertere in profundis maris, nihil aliud esse, quam eos etiam, qui sunt in profundis maris, extrahere, & conuertere.

LI. Hæc superioribus similia sunt. Nam primo etsi מן aliquando sumptũ reperiri possit pro בּ: tamen nunquã pro in, cum accusatiuo casu. Vt Leuitici 23. מִן הַיַּם in castro. Deut. 33. מִן הַיַּם in Sinai. Ezechiel 7. מִן הַיַּם in proximo. Et hoc ipso Psalmo, מִן הַיַּם in templo tuo. Quãuis ipse Dauid cõsentiat his etiam locis verti posse per De: Et sic Arias semper à Castino: de Sinai de propinquo: a templo tuo. Sic igitur excusari forte possit Græca versio, quæ habet ἐν βυθῶν: at non Latina, in profundum. Quid tum a. si variant codices? Nã siue in profundum legas, siue in profundo: non tamẽ exprimitur sensus loci. Et audacius est, quã verius, quod Bellarm. ausus est asserere, eandem vtrobique sententiam esse: nisi nouam indimus vocabulis proprietatem. Sed certe si nullus esset alius sensus: tum nemo interpretũ esset allucinatus. Quod cõtra verum est. Nam Euthymius ἐν τοῖς βυθῶν τῶν θαλάσσης, intellexit instrumentaliter, in sacro baptismatis lauacro. Hugo Cardinalis apud Fran-

ciscum de Puteo in Catena: Conuertam, dico, non in gaudium mundi huius: sed in profundum maris, id est, in perfectam poenitentiam amaritudinem. Ricket Carthuan. Conuertam in profundum maris, hoc est, exercitum Romanorum dirigam ad mare. Nec dissentit Iacobus de Valentia; Conuertam exercitum, & legationem Romanorum versus occasum, destruendo & vastando ciuitates Iudaorũ, vsq; ad profundum maris. Hi omnes, fortasse etiam alij, non didicerant a Bellarmino Grammaticam. Sed & docti sciunt, vt is sensus efficeretur, quẽ iste probat, legendum esse Græce, τοὺς ἐν βυθῶν: Latine, eos qui in profundo. Alioquin meræ sunt nugæ.

LII. Duodecimus locus, eodem Psalmo: Ibi Benjamin paruulus, dominator eorum. Sic enim Paginus vertit, consentientibus aliis omnibus. At Græce ἐκεῖ Βενιαμὴν νεώτερος, ὁ ἐκείσεσι: Latine, Ibi Benjamin adolescentulus in mentis excessu. Bellarminus hæc versionem ita tuetur, vt dicat vocẽ Hebraicam בְּנִימִין posse significare, & dominatorem eorum אֲדָמָה: & alte dormientem אֲדָמָה. Porro vtramque interpretationem veram esse: nam per Benjamin intelligit Paulum, qui & fuit in mentis excessu tam alte dormiens, vt nesciret an esset in corpore: & simul fuit præcipuus Dominus, siue princeps spiritualis Ecclesiæ gentium.

LIII. Vt semper est similis tui! Et audax, nec satis peritus. Non aduertit enim vocem בְּנִימִין quæ sopiri significat, non reperiri nisi in secunda coniugatione: in qua בְּנִימִין esse non potest: sed tantum in prima: in qua frequentissimus vsus est verbi בְּנִימִין. Nec attendit statim post nominari principes Iudæ & Zabulon, & Nephthali. Intelligit autem Paulum, mera est ἀδελφὸς ἐμῆ: quæ Augustino condonari potuit, ob ignorantiam Hebraicæ linguæ: in qua etiam paucis ante hũc locum lineis, legebat, præuenere principes: pro præcellerunt cantores, & principes, Apostolos interpretabatur: vnde hic consequenter per Benjamin Paulum, qui erat ex ea tribu. Sed hæc non, si bene excogitata sunt, ideo vera sunt. Propterea, cum ad Nephthali & Zabulon ventum est, tum (vt dicunt) aqua hæsit: Nec habuit quid diceret, nisi confagret ad frigidam nominum interpretationem, imo ineptam: quæ Zabulon dicat habitaculum fortitudinis: & Nephthali: dilatationem meam.

LIV. Postremus locus à Caluino obseruatus ex Psal. 112, vbi cum Hebraice legatur: Venationem, siue, viduum eius benedicam. Græce est ἡ ἰχθυὸς ἀπὸ τοῦ ἀλοῦν ἰσχυρῶς. Latine, viduam eius, benedicens benedicam. Quãuis vtrumque Arias correxerit, & Græce scripserit ἰχθυὸς, non nullis opinor, exemplaribus fauentibus: nam saltem editio Argentoratensis habet ἰχθυὸς si cili lapsu: & Latine, venationem: quam vocem non dubito, quin ipse sua auctoritate correxerit, vt alia plurima. Bellar. Iesuiticos animos ad extremũ vsque retinens, negat sibi videri hunc errorem mutandum, tum quia sensus fere idem est: tum quia semper in Ecclesia Græca & Latina lectus & cantatus est: & sane corrigere neglexit Sixtus.

LV. Dignũ sane ἰσχυρῶς! dignã fabulã κατὰ σφοδρῶς! Nihil-ne igitur corrigendum, quod iam pridẽ vsurpatum fuerit? Ne scribarum quidẽ σφοδρῶς τὰ? Quid speremus de propriis facturum errorib. qui ab alienis non magis abduci pot, quã canis ab vncto corio? At nobis illud solenne placet, Ab initio non erat sic. Et illud: Consuetudo sine veritate, vetustas erroris. Esse fere eundẽ sensum, viduus & vidua, delicatule potuit delicatulus pronunciarẽ selesita: vt nec diceret, nec non diceret peccatum esse saltem aliquantulum. Nam quis miretur, qui eidem meminerit paulo ante fuisse imperatorem, & stertentem? At nobis non licet esse sic acutis, qui musas colimus modestiores.

LVI. Mutatus est vnus literulæ character, inquit Huntlaeus, ex vicinitate figuræ nempe צריר pro צרי: quorum illud, Venationem eius, hoc vero sonat viduam eius, siue afflictam & desolatam: quia צריר sit affligere, desolare: vnde צריר cardo. Cenomanus mauult à צריר, quod est desolari, Sophonia: &

LVII. I nunc, & Papistas esse negato. Sed comprimam me. Certe hæc est immanis audacia, Bellarmino longe fuit mens alia, neganci vllam esse similitudinem literarum, ob quam suspicari quis possit scriptum viduam. Quãquam si esset, non ideo peccatum non esset; si non audaciæ, saltem inconstantia. Vnde Genebrardus. Græce ἰχθυὸς, venationem: Sed nosser legit inconsulta veritate Hebraica, ἰχθυὸς viduam. Enimvero quis permisit Huntlaeo noua fingere vocabula? Aut quo exemplo docebit Hebræis aliquando sic dictam viduam? Itane æquum, vt quam audaciam non auderet in propria maternaq; lingua eam vsurpet in aliena: in qua qui doctissimi Christiani, tamen sunt velut infantes? Mitto exemplum, saltem doceat, quomodo, ἰσχυρῶς Sionis, commode possimus concipere.

LVIII. Nam à Cenomano si quæram, qua Grammatica analogia fieri potuerit צריר à radice צריר, laterem opinor laue. Nam is satis multis docuit experimentis tam le curare analogiam, quã curet numerum lupus. Nam desolatam viduam cur dixerit, quia in Sophonia legerit desolatam vibem, habet in promptu puerorum in scholis facilitatem, quib. nundinã & fecia idẽ, quia nobis Gallis idem vtrinq; vocis sonus.

C A P. X.

Alia in Psalmis peccata.

I. Notauerat hos errores Caluinus, sed obiter: & ex infinita multitudine ne pauculos, speciminis gratia. Nam Augur stabulum vix maior labore purgasset, quam omnes collegisset. Absit, vt ego me tanto oneri pare sentiam. Addam tamen nonnullos præterea: vt mihi ne Iesuitæ obiciant fieri de musca elephantem. Quãquam ante me alios collegerint VVhitakerus, & Hunnius.

II. Psalmo 19. Delicta quis intelligit? ab oculis meis munda me Domine: ab alienis parco seruo tuo Vbi nec delicta oportune nominata, quod gentile nomen est æq; ac peccata, quum debuerint ignorantia, genus id peccati quod inscienter peccatur: Et aliena pessime: quasi peccata quædam non sua Propheta diceret, sed aliena: etiam præsentis oppositione. Vnde illa vulgaris alucinatio quam notauit Bellarm. Non significat, inquit, vt Deus nobis imoscet peccata aliena, vt vulgo hic locus citari solet. Hebraice iuxta Pagninũ, Errores quis intelligat? ab oculis munda me, etiam à superbiis prohibe seruum.

sum. Facili sensu, mollique: quia duo peccatorum sunt genera, alia per infirmitatem, ignorantiam, ve facta, alia per superbiam & contumaciã. Quod vidit Genebrardus, & Bellarminus, & Iansenius, & Lorinus: qui in Hebræorum vitula arauerunt. Nullus enim præterea.

III. Legerunt, inquit Bellarminus, non ד'ר'י: quod superbos significat: sed ד'ר'י, quod alienos. Id quidem, inquam, vel cæcus palpet. Sed quo iure? An vt precari ipsi haberent, vt sibi dimitterentur peccata per ignorantiam? Nam alioquin, si in eiusmodi codicem incidissent, debuerant corrigere, admoniti ab ipso contextu. Nec hoc tamen eis peccatum solitarium. Nam vnde פ'ר'אי: parce? Certe פ'ר'ח significat, prohibere: vt constat ex his locis. Geneleos 20. Custodisti te, ne peccares. Primi Regum 25. Et seruum suum custodisti à malo. Alias intransitive, abstinere ab agendo, quod & Græce φ'ι'δ'ε'υ' & Latine dicitur Parcere. Genes. 22. Non pepercisti unigenito filio tuo propter me. Secundi Samuelis decimo octavo, Volens parcere multitudini. Nunquam autem occurrat pro indulgere alicui post peccatum admissum. In quo, incogitantia fuit Interpretum tum Græcorum tum Latinorum: apud quos hic vsus erat suorum verborum, qui Hebraici nullus: Et tamen retinere sunt ausi.

IV. Psalmo 29. ridicula diligentia fuit interpretantium א'ר'י בני א'ל'י bis: filij Dei filios arietum, propter homonymiam א'ר'י א'ל'י: qua voce & Dij dicuntur & arietes. Sed filios Dei, quo sensu? Nempe si credimus Bellarmino: Vos, per sanguinem agni immaculati, effecti filij Dei. Et Genebrardo: Pij, quos Deus Pater, Filius, Spiritus Sanctus adoptionis gratia dignati sunt. Fieid quidam fautor: sed vtrum א'ר'י dicatur de Deo, sicut א'ל'ידי א'מ'פ'li'us deliberandum cenfeo. At certe poterant hirci taceri commodius.

V. Sed immanis serupulus. Et comminuet eas, cedros, tanquam vitulum Libani: & dilectus, quemadmodum filius unicornium. At ex Hebræo: inquit, Bellarminus, habetur sensus facili & pulcherrimus. Sic enim legitur in Hebræo. Et saltare faciet eas, sicut vitulum: Libanum & Sarion, sicut filium unicornium. Et sensus est: non solum voce Domini confringet cedros Libani, sed etiam integras cedros radicibus euellet, & exilire faciet ea facilitate, qua vituli saluunt. Nec solum cedros Libani, sed ipsos etiam montes, Libanum & Sarion saltare faciet ea facilitate, qua filius unicornium saltat. Triplex igitur mendum, inquam: Vnum, quum י'ק'ר' quod est faciet exilire: redditur, comminuet: alterum: cum connectitur, Vitulum Libani: quæ verba distrahi debebant: tertium, quod י'ר'ו'ר', montis nomen, alias Hermon, Deut. 3: mutetur in dilectus.

VI. Excusant varie primum & tertium peccatum. Nam secundum nemo putauit tanti esse. Primum Cenomanus: Nihil vetat, quin eodem sensu conspiret. Vox enim Domini, id est, Christi prædicatio, comminuit gentes, dum corda eorum emolliuit, & ad se immolandum per internum dolorem induxit: Quæ spiritualis immolatio per vitulum intelligitur. Cor vero sic mundatum, quomodo non exaltaret (exultaret credo) in Deum suum, & Christo concrucifixum non gloriaretur in carnis mortificatione, & veri vituli passione? At Bellarm. haud paulo aliter. Possunt, inquit, non difficulter concordari cum verbis Hebraicis: nam dum cedi magno impetu confringuntur, & comminuantur, certe fragmenta exiliunt, & sparguntur in varias partes. Lorinus, legerunt forsã Septuaginta י'ק'ר' sicut in Psalmo decimo septimo, comminuat eos in puluerem: non autem, vt nunc י'ק'ר'.

VII. Sed Cenomanus sectatur allegoriam: Atqui aliud est, Vertere, aliud Interpretari א'ר'י בני א'ל'י. Et nos nunc non in istud interpretationis genus inquirimus, sed versionem examinamus. Qui vertit sensum, debet exprimere literalem, allegoria fundamentum. Alioquin, quis allegoricum locum dignoscet à Literali? Deinde, quid si hæc allegoria non placuit omnib. Et hæc lane postulat non tantum comminutionem, quam expressit interpret: sed etiam exultationem, quam tacuit. Quod genus a hoc allegoria est: ex dictis simul & non dictis? Itaq; alii alio discesserunt. Sunt qui comminutionem intellexerunt vindictæ: quæ superbos, & hostes cõfingit ac conterit: Lorinus: Iansenius, Carthusianus. Quin Iacob. Perez de Valentia, retulit ad descensum Christi ad inferos, cum portas areas confregit omnesque principes inferni: alligauitq; Sathanam. Alij comminutionem maluerunt gratiæ: cum peccatores ad penitentiam vocantur: superbi ad humilitatem. Sic Bellarm. & Lombard. Aiguanus vero nouo quodam & proprio motu retulit ad extremam vnctionem. Nimirum dormientes prout pasti sunt, ita variis fominorum imaginib. deluduntur.

VIII. Bellarmini subtilitas tolerabilior: quia magis accedit ad literam. Sed non assequitur tamen. Nam comparatio vitulorum non quadrat. Non enim vituli saluunt: si distumpantur. Etenim non cedrorum affulas, sed ipsas cedros comparari legitimus vitulis. Nec quisquam est, cui non sit durum. Comminuet cedros tãquam vitulum: si sensus sit: comminuet cedros non tanquam comminuit vitulus. Itaque Carthusianus. Cedros prædictas conteret Dominus, sicut conteritur vitulus nutritus in Libano. Perez. Sicut armenta vitulorum, quæ pascebantur in monte Libano, successiue diminuebantur, & iugulabantur pro sacrificiis, & pro cibo ad comedendum vsq; ad consummationem, Iansenius. Quemadmodum tener vitulus Libani facile comminuitur. Neq; verò aliud ferre potest Latina versio. Qui, cum non sit sensus loci, teste Bellarmino, apparet hæc saltem parte excusari non posse.

IX. Sed acu rem Lorinus tetigit. Forsan legerunt י'ק'ר' Quid si ego, forsã non legerunt? Annon æque verisimile? Nam profecto י'ק'ר' non significat comminuet eos. Et mira fuit Lorini oscitantia: qui scripserit: Legerunt forsã Septuaginta Iarikem, sicut in Psalmo decimo septimo, Comminuat eos, vt puluerem. Vix tandem oculis meis credidi, iterum iterumq; repetentib. Nã Comminuat in puluerem, nihil ad י'ק'ר': quod per delere expressum est: sed ad præcedentia כ'ע'פ'ר ו'א'ש'ח'ק'ם כ'ע'פ'ר. Denique verbum י'ק'ר' non significat comminueret: sed vacuum facere, exinanire.

X. Tum a. vide; Non legerunt, sicut nunc est. Quid hoc suspitionis? Atqui, inquam, non nunc tantum est: sed olim fuit. Olim, inquam, quam possimus longe repetere memoria tempora. Chaldaus Paraphraustes sic legit: & reddit י'ר'ו'ר'ן, id est, interprete Ana, Subsaltare fecit eas. Sic legerunt veteres editiones. Quod sciuit ipse Lorin. & annotauit. Aquila, א'ר'י בני א'ל'י, exultabit, id est, exultare, seu saltare faciet: Symmachus א'ר'י בני א'ל'י, saltare fecit. Quinta editio, א'ר'י בני א'ל'י, Quid superest? Aut quantum illud Nunc est Lorino? An quantum Scripturæ, Hodie, id est, semper? Hoc verum. Sic sem-

per lectum: & Septuaginta potius excusari non possunt.

XI. Tertium peccatum durius est. Bellarm. Verba sequentiã. Et dilectus, quemadmodum filius unicornium, difficilium cum Hebræis vocibus, quæ nunc habentur in Bibliis concordari possunt. En tibi rursus, quæ nunc habentur: quasi non olim. Certe Hier. legit Sarion. Et ante Hieronymum Chaldaus, montem dixit. Sed hæc importuna Papistarum suspicio est: qui & sua omnia veritissima, etiam heri nata: & non sua recentia, quantumuis ante Solem & Lunam, vt ita dicam, clamitant.

XII. Sed audiamus oracula. Oportet, vt Septuaginta Interpretes, vel aliud aliquid legerint, vel certe intellexerint vocem illam, quæ significat montem Hermon & loricam, res videlicet tam dissimiles, significare etiam dilectum. Quib. hæc bēda fides est, cum ipsi doctissimi essent, & lingua Hebræica peritissimi. Cenomanus. Potest inclinari à verbo י'ר'ו'ר': quod est cantare, contemplari, murus offerros qua omnia competunt dilecto, qui est predicandus, & munerib. afficiendus. Septuaginta videntur ad id respexisse. At Genebrardus longe se diuiniõr. י'ר'ו'ר' per apharefin pro י'ר'ו'ר', vt per metathesin, dilectus, sine directus: vt in aliis locis, ו'י'ר'ו'ר'ן dicitur recalcitrare & Dei obliuisci. Sic alludatur ad Deuteronomij 33. quo loco Ioseph iuro pulcherrimo comparatur, & eius robur cornibus Rhinocerotis.

XIII. Sed omnes ridiculi, Bellarm. quia pro fundamento habet auctoritatem Septuaginta: quæ tamen vocatur in dubium. Tum vero, quia quem ipse sensum fatetur & facillimum & pulcherrimum, hūc ipsum it euerium: nam profecto, si pro ratione est voluntas Septuaginta: is sensus nullus est. Cenomanus iui, semper similis neglecta analogia Grammatica: nam י'ר'ו'ר' à י'ר'ו' non magis deduci potest, apud Hebræos, quam ab emendo amor apud Latinos. In Genebrardo præter audaciam nihil est: fingentis commodo suo & א'ר'י בני א'ל'י: qui possit itidem, א'ר'י בני א'ל'י, & quid non: nisi amphora deficeret.

XIV. Sed operæ pretium est etiam explicationem aduertere. Nam qui sensus eruitur è verbis Hebraicis, hunc & facillimum, & pulcherrimum professus est Bellarm. Sed ab his siue diuinationibus, siue corruptionibus, qualis est? Genebrard. Quasi dicat In his montib. Israel dilectus Dei similis erit unicornium pullo, qui est robustus & celer ad euadenda sylvarum discrimina. Vel est epitheton Domini, Et dilectus Dominus, quemadmodum unicornis, cuius cornu expetit & ad medicinam, & ad officia, erit, supple, vel apparebit, videbitur, quidue simile. Vt verbi Dei densitate errorum mundi discussa, dilectus, id est, Christus, apparebit sicut Unicornis: quæ cum non videretur in syluis, incipit apparere post densas sylvarum arbores. At ñ Bellarm. Et tunc, quando Cedri Libani contracta fuerint, id est, sic enim exposuerat, homines potentes & sapientes humiliati, & redacti ad paruitatem vituli, id est, Christi apparebit dilectus, id est Christus non amplius vt inermis vitulus, sed vt filius fortissimi unicornis. Lorinus. Erit autem siue Rex, siue populus Dei, Deo sic hostes frangenti, & conterenti carissimus, multus ac insuperabilis, obreceptum ab illo robur in similitudinem unicornis, qui cornu valde diuine pugnat: nec expugnari, capi, vno viuis potest. Iansenius, Et dilectus filius Domini Messias, quem illi cedris similes valde oppugnant, semper erit sicut filius fortissimorum unicornium, inuictus semper, ac insuperabilis & in se, & in populo suo, aduersum quem nec porta inferi vnquam præualebunt. Carthusianus. Et dilectus, id est, humilis Deoq; placens, erit quemadmodum filius unicornium: non comminuetur vt cedi, sed fortis atq; securus erit in Domino Deo suo, & tanquam pullus unicornis seu rhinocerotis, qui est fortissimum, grande, atq; imperterritum animal. Iacob. Perez de Valentia, Sicut armenta vitulorum, quæ pascebantur in monte Libano successiue diminuebantur, & iugulabantur pro sacrificiis, & pro cibo ad comedendum vsq; ad consummationem: ita Christus comminuit & prostravit omnia idola, & omnes principes mundi: sed dilectus populus Christianus fuit liberatus & saluatus sicut filius unicornium. Et subiicit eleganter obseruationem de vnicorni purgante in Africa venenatas aquas. א'ר'י בני א'ל'י א'י'ג'ו'א'נ'ו' Aiguanus, qui priorem partem de extrema vnctione est interpretatus: in hac Eucharistiam reperit Hic, inquit, consequenter agit de Sacramento Eucharistia. Et hoc quidem eleganti subtilitate. Nam Dilectus, Christum significat secundum Deitatem: at filius unicornis, eundẽ secundum humanitatem. Porro nullum Sacramentum, realiter continet Christum verum Deum & hominem præter Eucharistiam. Perez tamen Baptisimum maluit propter aquas purgatas ab vnicorni.

XV. Quid nunc videretur, Lector? Nonne obñci oculis imaginem quandam vitulorum in pratis perulce luxuriantum א'ר'י בני א'ל'י ac suam sibi cuiusq; femitam facientium? Septẽ habes interpretes, singulos sibi ipsis nouas allegoriae delicias conquiretes: vt appareat vnũ contendiße, vt ne in eundẽ sentum cõsentirent. Dilectum, hic Christum interpretatur, iste populũ Christianum, ille queneunque humilem, alius Rhinocerotem, alius Monocerotem. Dilectum alius connectit præcedentib. vel contritum, vel contententem: alius oponit tanquam liberatum & saluatum. Tum autem vt ista conuenientiã saltem speciem habeant, inquisitam oportuit naturam vnicornis alias subito apparentem inter densas sylvarum arbores; alias celerem ad euadenda pericula sylvarum: alias cornu gerentem pretiosum, alias grande, fortissimum, imperterritum animal: alias purgatẽ aquas. Deus bonel potuit hæc versio esse optima, quæ suos interpretes tam varie torsit: Potuit præferri Hebræico contextui à quo sensus facili, sensus pulcherrimus? Sensus in quem omnes ij conueniunt: quos tanto rãdio sophistæ hebraizantes, & nouantes dicunt? Chaldaus paraphrastes, & Hieron. õm'ni' nost'ro leculo, Pagninus, Tigurini, Munsterus, Caluinus, Iunius, Mollerus, Beza.

XVI. Piam: o proximo duo peccata sunt: Quoniam ira in indignatione eius: pro, Et momentum ira eius. Deinde, vt cantet gloria mea, & non compungat: pro, non taceat: vtrumque longe distanti sensu. Quid sophistæ? Bellarm. Non videntur legisse י'ר'ו'ר', momentum, sed י'ר'ו'ר', iram: fortasse etiam legerunt י'ר'ו'ר': & verterunt iram: quia vox ea scissionem etiam significat: & intellexerunt in indignatione Dei, esse scissionem, id est occisionem, & mortẽ. Facete: Sed Lorinus mauult legisse י'ר'ו'ר' iram Placet ne? At non Cenomano, qui per metathesin imaginatus est י'ר'ו'ר' Genebrardo nihil horum: sed Hebraizantium potius diligentia. Vt faciliõr sit sententia, inquit, verte, momentum est in indignatione.

XVII. En tibi igitur Hebræicæ literæ sententiam faciliorem: magno iã præiudicio. Sed vbi gentium tandem Bellarminus legit suum י'ר'ו'ר'? Nam apud Hebræos, scio non legisse, Lorini י'ר'ו'ר' aliquoties legas: sed incertum pro ira, an terrore. Qui sunt religiosi, non tam facile mutationes admiserint literarum.

terarum. Multo minus Cenomanij metaphis: quanquam is ridicule gear dixit, quod nemo prober non impertus. Tum a. quid iuuat tatus labor, vt pro faciliore sententia, (sic n. laudauit Genebrard.) difficilior substituat? Nonne id eorum studium est, qui de industria laborant in obscurandis Scri pturis?

XVIII. Sed n. quid est, Quoniam ira in indignatione eius? Nam Hebraicis verbis nihil facilius: Momentum est in indignatione eius. Id est, interprete Genebrardo: cum indignatur, breui & celeriter indignationem remittit, citoq; placatur. Sed illud quid sani habere potest? Aut quis potuit vnquam indignationem absq; ira concipere? Itaq; coguntur iræ vocabulum *επιβλοω*. Genebrard. *Vt non tam indignari quam irasci dicendus sit: quia, puto, legerat illud, ira furor breuis est.* Veniale sophisma huic viro, qui agnouit longe facilius momentum dici. Sed alij: iram vindictam exponunt: Bellarm. Lorinus, Iansenius. Sic illis nihil nisi per ambages. At quanto erat tutius iter planum, & rectum?

XIX. In altero peccato. Bellarm. ex Cenomano: *כי, significat silere, & ex cedere, sive succidere: & hanc significationem elegerunt Septuaginta. Interpretes: & legerunt in prima persona: & non compungar, quod est idem cum eo, Et non succidar.* Triplex caput. Vnum significari succidere: alterum legisse in prima persona: tertium compungi idem esse quod succidi. Ex quib. secundum potest videri leuiculus: quia certum est ad sensum nihil interesse: cum Propheta gloriam dicat pro se ipso. Vt canter gloria mea, id est, vt ego cantem. Sed in priorē sane exigua laus est eorum interpretum, quib. vbiuicq; ferme inciderunt in vocem ambiguam, peccatum sit in deteriorem partem. Nam hic Genebrard. diserte. *Ad verbum, & non sileat gloria mea.* Quamquam illud etiam ridiculum est: excidendi verbum reddi per *καὶ ἐνύπνεον*, compungere. Nam quicquid contra Bellarm. pertendat: nemo non videt tam longe distare vnum ab altero, quam vulnus tota phalaricæ mole impactum, ab eo quod sit acu punctum. Itaq; versio excusari non potest; quæ tamen alias occurrit, vbi dubitari non potest vocem Hebræam sumendam pro silentio, non pro exterminio. Nē Leuitici *ο. sic* Steuchus annotauit. *Tacuit Aaron. Sic habet etiam Hebraicum: quod forte non recte Septuaginta, κατενώχθη ἄ. ῥω. Compunctus est Aaron, sive percussus est. Nam idem verbum, nihil præter silentiū significat.*

XX. Pfal. 39. *Opprobrium insipienti dedisti me* At Hebraice, *Opprobrium stulti ne ponas me.* Bellarm. pro more. *Anteponenda est lectio Septuaginta.* Quod ei perpetuo assertum: nobis perpetuo negatum. Sed habet rationem. Quoniā sequentia, *Obmutui & non aperui os meum,* manifeste docent, Dauidem audisse opprobria insipientium. Quasi inquam, ad sequentia pertineat potius quam ad præcedentia: vt sit series, *Ab omnibus iniquitatibus, erue me, opprobriū stulti ne ponas me.* Quasi etiam illa sequentia pertineant ad audita opprobria: & non potius afflictionem, quam sibi illatam norat à Deo. Nam abscondit Bellarm. orationem. Additur enim, *quia tu fecisti: non quia illi dixerunt, sive ego audiui.* Genebrard. *Non murmuravi: quoniam tu fecisti, hoc se. has cruces, vel quid simile, quoniam mihi has calamitates intulisti, patienter tuli: neq; sum conquestus, Apostrope. Ad tuas plagas obmutui.*

XXI. Cenomanus duplici conatu excusat. Primo, vbi desiderium introspexeris peccatoris, efflagrantis ab omnib. iniquitatib. eripi, ob quas sensit se traditum insipientis opprobrio, inuenies quod confiteatur se ante pœnitudinem insipientis datum, vt tyrannide inimici cognita, respiceret: & deinceps precaretur, ne rursus traderetur. Secundo, Cum negatio, & Dei nomen nihil distent, si nude scribantur, cur non potuerint Septuaginta legere, Deus?

XXII. Sed de primo, respondeo neminem negare, sic potuisse fieri: sic etiā solere plerumq; Sed quid id ad rem? Quæritur n. vtrum sit factum: hoc est, vtrum, quæ verba tunc scripsit Propheta sic verti debeant, vt non significant deprecationem mali: sed exprobrationem, vt ita dicam. Exempli gratia. Pulo post eum legimus, *Ne sileas: sensum esse hæcenus Deum siluisse in afflictionib. tantis, neq; ei respondisset: ac proinde rogandum fuisse vt ne siletet.* Hoc tamen cum ita sit, quæro vtrum legitima versio esset, *Siluisisti.* Hoc nisi Cenomanus doceat, nugæ agit.

XXIII. Secundum improbat Lorinus. *Ita quidem, inquit Ricardus Cenomanus: sed nulla editio habet nomen Dei.* Et sane oportuerat igitur verti: *opprobrium insipienti, Deus, dedisti me.* Et tamen phrasis ipsa repugnat, quæ habet, *dabis me, sive, statues me.* Et quamuis sciam solere futura haud raro pro præteritis esse: tamen sciunt vicissim docti, non fieri absque circumstantiis, quæ hic nullæ sunt. Multo proclius hoc futurum esset pro præteriti continuatio, id est, soler constituere me. Vt in hoc ipso Psalmo: *בהגי תבער אש: in meditatione mea exardescet ignis: id est, solet exardescere.* Sed hic tamen sensus nullum habere potest locum.

XXIV. Psalmo 42. *Transibo in locum tabernaculi admirabilis: usque ad domum Dei.* Pagninus ex Hebræo, *Transibam in numero, incedebam cum eis usq; ad domum Dei.* Munsterus: *Deducens eos: usq; ad domum Dei.* Excusat Genebrardus pro *אדרם*, legisse Septuaginta *אדרם.* Bellarm. *אדרת.* Cenomanus *ברום*, à radice *רם.* Lorin. *אדרים* vel *אדרי.*

XXV. Vide sudores conspirantium aduersus textum Hebraicum: & in eo solo consentiendum. Nos in tam iniqua subtilitate nō amabimus nostram simplicitatem? Cenomanus omnium stupidissimus, longum pridem valere dixit vniuersæ Hebræorum analogiæ: Itaque hic refutatur à Lorino. *Non video, inquit, qua ratione Septuaginta legere potuerint אדרם quod nullo modo est in usu, nec vt nomē, nec vt verbum.* Adde nec vllum simile. Nunquā enim Hebræi repetunt continuo primam radicalem in deriuationibus: sed duntaxat secundam, tertiam-ue.

XXVI. Reliquorum somnia habent quidem ipsa genium Hebraicum, sed neglecta à Septuaginta. Ratio mihi certa; quia alibi cum lecta, nunquam sic reddita. Nam *אדר*, à quo illud esse potest אדרם Genebrardi, Michææ 2. *אדרם* dixerunt: longe autem puerissime Zachariæ vnde decimo *אדרם*. Bellarmini autem אדרת, Geneleos vicesimo quinto *אדרם*: Zachariæ decimo tertio *אדרם*: Iosue septimo: & Ionæ tertio *אדרם*. Primi Regum decimo nono & secundi capite 2. *אדרם*. Ezechielis 11. *אדרם*. Lorini אדרים plurale ab אדר vnde Genebrard. אדרם fecit: nusquam reperitur. Vni est reliquū אדרים, quod Ps. 9. & 93. & 76. exprimitur nomine אדרים. Sed oppono primo, אדרים non significare אדרים, sed אדרים.

237. Nam et si Hebræi, non abundantes adiectiuus, soleant circumscribere vt cum Deum gloriæ dicunt, pro glorioso: tamen nego solere ad eum vltim adhibere nomina quæ אדרים dicunt: ita non legas Deum gloriosum. Præterea כבוד nego esse כבוד, vt loquuntur Hebræi Grammatici. Nēpe quia est cum accentu Zarka: quæ ratio pugnat aduersus reliqua etiam commenta.

XXVII. Psalmo 40. *Et declinasti semitas nostras à via tua.* Vbi peccatum: ex importuna imitatione phrasis Hebræicæ, quæ solet subaudire negatiuā particulam, repetendam ex priorē membro per Zeugma: vt sit, *Et non recessit cor nostrum, & non declinasti semitas nostras à via tua.* Imo non declinasti semitas nostras, sed facilius, declinasti gressus nostros. Negationem agnouit Bellarm. repetendam. Sed Græcis, Latinisque non eadem consuetudo. Itaque interpretes abducti à vero sensu. Lombardus. *Et dum sic in angustia via ambulamus, tu declinasti, id est, tulisti semitas nostras à via tua.* Semita enim stræ erant in prosperis arboribus, & voluptatib. seculi. Sed tulisti eas de via tua, & extendisti arctam viam tuam qua ducit ad vitam. Aiguanus: *Dicit ergo, quod in præfatis aduersitatibus, declinasti semitas nostras à via tua, id est, tulisti vel tenuisti semitas nostras, id est, affectus & desideria temporalium à via tua, id est, propter viam tuam imitandum.* Iacob. Peres. *Declinare permisisti semitas nostras à via tua: quia aliquando non potuimus seruare præcepta: nam in die Sabbati coacti fuimus præliari contra inimicos.* Et huic accedit Carthusianus.

XXVIII. Psalmo quadragesimo nono. *Frater non redimit, redimet homo: & non dabit Deo placationem suam.* Aut nullo, aut perplexissimo sensu. Nam quæ distractio est fratris & hominis? Augustinus putauit addendam in interrogationem: vt aliquid commodi efficeret. Sed Hebraicis nihil planius, *Frater non redimendo redimet:* phrasi in eo idiomate tam trita, tam vbi que obuia, vt nulla magis. Et Lor. *Non dubito, quin transposita negatione possit esse sensus, quod nemo vlla ratione redimet alium: quod iaiorismo Hebræo denotat geminatio verbi.* Neglexerunt penitus Genebrardus, & Bellarminus, quasi nihil esset momenti.

XXIX. Psalmo 52. *Quid gloriaris in malitia, qui potens es iniquitate?* Tota die iniustitiam cogitauit lingua tua: sicut nouacula acuta fecisti dolum. Peruersissime, Ita enim debuit. *Quid gloriaris in iniquitate, potens es?* Benignitas Dei omni die. Nequitias cogit at lingua tua: sicut nouacula acuta faciens dolum. Excusant Cenomanus, Genebrardus, Martyr: quia אדרם ut alias benignitas, gratia, misericordia: alias opprobrium. Tum אדרם alias, Deus, alias ad. Sed ego primum dico legendum אדרם אדרם: nam היום כל היום nego esse phrasin Hebræam: vnam-ve occurrere in Scripturis: in quib. tamen frequenterissima est היום כל היום, pro omni die, omnibus dieb. tota die. Deinde nego אדרם אדרם, (nam ita coniugit ratio profodiæ) nunquam dici opprobrium Deo: sed semper misericordiam.

XXX. Psalmo 62. *Verum tamen pretium meum cogitauerunt repellere: cucurri in siti, ore suo benedicebant, & corde suo maledicebant.* Hebraice vero. *Verum tamen propter exaltationem eius consularunt depellere eum, amauerunt malediciū, ore suo benedixerunt, & in medio sui (in corde suo) maledicebant.* Multo pretium meum, nam אדרם non absurde נולד vt verterunt Græci, vnde in pre pretium Latinis fecit. Pronomina autem et si personis differunt: tamen certum est sub tertia persona de se ipso loquuntur Prophetam. Sed illud, *Cucurri in siti,* quid est? vnde est? Fateor potuisse suo more Græcos falli propinquitate vocum, vt *ιδω με* dicerent, pluraliter, vnde Latinus fecit singulare, *cucurri:* inepte. Cur enim de se Propheta loquatur hoc vno verbo, qui reliqua dixit de aduersariis? Sed in Græcis esto sane *πυ γόρμα*, peccatum illis frequentissimum.

XXXI. Sed, *Quid legerint Septuaginta,* inquit Bellarminus, vt verterent in siti, fateor me ignorare: nam vox Hebræica, *cazab,* mendacium significat, neq; est vlla literarum similitudo inter sitim & mendacium in lingua Hebræica. Et ne igitur tandem, & saltem semel victa Sophistice? Victam a. Sophisticen leuiticam? Minime, minime gentium. *Verisimile est,* inquit, interpretes Septuaginta aliter legisse, & in voce *cazab,* pro *Caph,* legisse, *Bet,* que sunt literæ similes, & sic habuisse propositionem *in,* pro aliis duab. literis, vel aliquid aliud legisse, vel sciuisse ea voce sitim significari. Verisimile, inquit. Et ego verisimile, inquit & verisimile non legisse aliter. Sed rectumne? Hoc enim quæritur. Si uisisset autem אדרם esse sitim, postulat Bellarm. nec valde religiosus, vt sibi credamus: & quidem nec iurato.

XXXII. Atqui non credunt alij: Cenomanus, Genebrardus: Lucas Brugenis: non Iesuita Lorinus. Quid? quod neq; Iesuita Gretserus in Apologia Bellarminiana to. 1. ad 13. cap. lib. 2. id est, ad hanc ipsam controuersiam Cenomanus. *כוב* significat quidem mendacium, inter dum tamen sonat scaturiginem negantem aquam, præsertim proposito Aleph, vt Hieremia decimo quinto, vbi legimus, facta est mihi quasi mendacium aquarum. Et hanc acceptationem respexerunt interpretes. Et huic plausit Lorinus: sed & Lucas Brugenis in Annotationib. *כוב,* inquit *veritatis defectum, id est, mendacium signat: Septuaginta vero ad potus defectū, id est sitim, transfulerunt,* annuente Gretsero.

XXXIII. O ludorum elegantiam! *כוב* vt vnquam sit mendacium aquarum: vt sit scaturigo negans aquas? Nunquam factum, nunquam visum. Saltem inquit, præposito *א.* At primum, inquam, hoc loco nō præponitur *א* Antu pures ea additione eius literæ nihil variari posse significationem? Quin igitur recolis, eadē litera præposita, esse interdum nomē loci, vt Michæa 1. & conclusis hic itidem signare locum? Dein de nego אדרם signare vnquam scaturiginē negantem aquas. Nam in Hieremia sic habes *כוב* לא נאמן היום ליכמו אכוב. *Essendo erit mihi sicut mendacium: aqua non certa fuerunt.* Vbi distinctio Hebræi a postulat disparari, sic, fuit mihi sicut mendacium, & fuit mihi sicut aqua: quæ non fuerunt veraces. sive certa. Et tamē vt maxime distinctionem superbe negligas, tamen non potes obtinere, vt אדרם idem sit quod אדרם. *אדרם* Quomodo iniquum est, quia interdum, apud Hamos octauo dicitur *יהוה רעב אדרם* ויהוה רעב אדרם. *Et fuit fames in terra.* Famen interpretem penuriam verbi Dei. Deniq; Septuaginta, interpretati sunt אדרם אדרם: aquam mendacem.

XXXIV. Miram vero horum interpretum subtilitatem, si ea fuit quæ Lucas innuit, *כוב* est defectus veritatis: Et sitis est defectus potus: Ergo אדרם est defectus potus id est sitis. Nihil diuinius: nihil dignius, quod omnes Epistæ imitetur. Et vicissim quia אדרם est defectus potus. Et mendacium est defectus veritatis: idco אדרם sum cum legent, interpretati licebit mendacium

ciam. O nobis tantillum quid liceat: & cum bona Papistarum venia: quia mendacium est defectus veritatis: mendicitas item defectus opum dicere queamus mendicitatem Monachorum esse mendacium.

XXXV. Aliter Genebrard. Magna studio persecuti sunt me, cucurrerunt ut etiam scim contraherent. Cucurrerunt magna siti & ardore, Nec ipse subtilitatis laude postremus. Nimiru ergo, quia etiam vehementis cursus indicium est sudor: poterat etiam בורב verti sudor: poterat etiam lassitudo. Et quid non poterat? Veruntamen opus erat iam pridem Genebrard nato: ut ne vocabulum sitis, nouo hoc sensu, & tam longe repetitio, vsurpatam, stupidorum Papistarum mentē auertisset in alia omnia. Nam iis persuasum fuit sitim hoc loco dictam vehementis desideriu. Lombard. Illi ita: ego tamen salutem illorum siuebam: & hoc est, cucurri in siti: quia etsi semper e s bibit, semper sitit ultra. Carthuf. Id est cum magno desiderio ad patriam festinavi: sicut superius dictum: Sitiuit anima mea ad Deum fortem vinum: v. l. cucurri viam mandatorum meorum in perfectionis. Nec Ianienus videre potuit quicquam melius. Propter quod sitibunde ac desideranter ad Deum conueniunt fontem aque viua.

XXXVI. Psalmo eodem. Veruntamen vani filij hominum: mendaces filij hominum in stateris: ut decipiant ipsi de vanitate in idipsum. Ast Hebraice. Veruntamen, vel potius certe, vanitas filij hominum, mendacium filij viri (id est, ut monet Genebrardus, etiam clarissimi & potentissimi) in statera ad ascendendum ipsi pro vanitate simul. Sentum recte Genebrardus expressit: Si ascendat in alteram librā lancem inanitas, in alteram vero uniuersum humanū genus profecto inanis ipsa praponderabit. Cuius sensus ne vestigium quidem est in Græcis, aut Latinis: quibus significatur potius homines uti stateris ad mutuas fraudes. Vnde Bellarminus: Plerique homines vani, insipientes imprudentes sunt, quia mendaces sunt in stateris ad decipiendum, id est, in stateris dolosis & fraudulenti. Et iterum: Maxima pars hominum mentitur sibi & aliis, de cetero se & alios, utens stateris dolosis: & quod miserius est, voluntarie vitium stateris dolosis, iuxta illud, Video meliora, probōq, deteriora sequor.

XXXVII. Excusant ne? Admodum leuiter. Cenomanus: sufficit, quod editio nostra non distendat a veritate Hebraica. Quod non potuit nisi impetite dici. Nam Bellarminus. In Hebraeo habetur paulo aliter: Ianienus, Apud Hebraeos longe aliter. Et vero res non potest esse ambigua: Nam cum אדם בני, sint omnes homines: tamen Bellarminus cogitur tantum quosdam dicere, aut ad summum, maximam partem. Melius Genebrardus, Vniuersum humanum genus.

XXXVIII. Bellarminus. Vox illa Hebraica למלות, ad ascendendum, cum aliis punctis legi potest לטלות, ad iniquitatem, sive ad deceptionem: Et sic legerunt Septuaginta. Antiquum obtinet: sola illi coniectura est pro vehementissima demonstratione: quam omnes saniter deent. Quid enim mentis est, Sic legi potuit: ergo sic reddi debuit?

XXXIX. Psal. 64. Scrutati sunt iniquitates: defecerunt scrutantes scrutatio. Accedet homo ad cor altum & exaltabitur Deus. Sagitta paruulorum facta sunt plaga eorum: Hebraice veritas habet, Scrutantur iniquitates: defecerunt scrutinium perscrutatum: Et intrinsum viri, & cor profundum, Et iaculatus est in eos Deus sagittam subito fuerunt plaga eorum. Immane discrimen. Peccata varia.

VL. Primum, Defecerunt scrutantes scrutatio. Enimvero nihil est, quo Serutantes significentur. Nā מופשט passiva vox est: Et quidem mere passiva: ut non possit admittere significationem actiuam. Verbum שרבו, proprie significat perficere, absoluerē. Inde etiam interdum deficere: vnde à Græcis exprimitur per ελάττω: vt Gen. 47. ελάττω τοι άρβυλας. Quumq, defecisset pecunia. Nimirum, quia omnis esset iam impensa. Primi Samuclis 19. ελάττωσεν οτι α πειρα δειλα Sunt ne finiti pueri: Id est omnes, nec euenit? At qui deficere scrutantes scrutatio, significat ita deficere, vt ne ad scrutandum exitum perueniat: Nam Bellarminus. Defecerunt autem scrutantes scrutatio, quia nihil inueniunt quod vel colorem veritatis habere videretur. Et apparet ita dictum à Græcis ελάττω ex altorum locorum comparatione. At hoc sensu non potuit dici מופשט הפשט Scrutinium perscrutatum.

XLI. Opponit Genebrardus, primo תמות in Cal esse transitiuam significationis. Secundo repugnare psalmographi sententiæ, qui mox docet irritos fuisse eorum conatus, neq; perfectos: tertio תשנו proprie esse primam personam, vt sic mimesis. At qui sciebat Genebrardus, neq; n. pe. cabat ignoratia: esse interdum transitiuum. Jeremia. 27. ען תמי אותם. Hier. vertit, donec consumam eos. Et vero hic Syntaxis ea est, quæ solet esse verborum translationum, id est, actiuorum. Vt in eodē versu יחפשו ערות Scrutati sunt iniquitates. Conatus irritos mox doceri: primū potest negari: nam sequentia non irritatos conatus dicunt: sed tandem vindictam diuinam: quæ solet etiam post non irritos conatus exerceri in impios. Deinde, quid ad id? Nam irriti conatus posteriores sunt scrutatio: itaq; possunt scrutandum non deficere, quos tamē exitus frustratur: maxime impediende vi maiore: id est, diuina voluntate. Deniq; esse primam personam sciebat non esse necesse. Testes habeo ipsos, quos defendit interpretes: qui tertiam expresserunt: ελάττω defecerunt. Testes itē Grammaticos. Kimchi ב' במקום אות הפל אמרו ב' הנה דיקום Nun venire in locum Litera geminanda. Et citat tum hunc locum qui est præ manibus: tum alterum ex Thren. 3. במרו חמורו. Sed esto tamen mimesis: quid contra nos? Nam æque constabit sententia, quam nos defendimus.

XLI. Alterum peccatum. Accedet homo ad cor altū. Vbi primam peccatū est in ad pro, & quod agnouit Cenomanus. Apparet, inquit, esse librarij vitium, pro & cor altū. Sed id peccatum, non Græcorū est, qui dixerunt ελάττω, sed latine editionis: quæ & dissimulant Genebrard. Bellarm. Retinuit Sixtus quintus, & tætur Lorinus: quia sic fuisse suo tēpore testetur Beda. Deinde eiusdē editionis Latine peccatum est altum, pro Græco ελάττω. Nā etsi bene Latinum sit, altum pro profundo: tamen ambiguum est: Et ambiguitas decepti interpretis qui non profunditatem, sed sublimitatem somniant: qui unque scilicet, aut noluerunt, aut non potuerunt Hebræa consulerē. Aiguanus. Sicut cor paruulum dicitur habere qui omnia pericula timet, propter quod emittit illa, que facere debet: Sic per oppositum ille cor altum & magnū habere dicitur, qui pro iustitia saluanda mori ē corporis constanter aggreditur. Similiter Carthusianus: Lombardus. Id est ad cordis intellectum altum, vt qui res diuinas perquirat: quod est ad cor altum ire. At qui עמוס a profunditate di-

citur potius: & in malam partem sonat: quod præter eos, qui hoc seculo Hebraice poterunt aliquid scire: pauci omnino animaduertunt.

XLIII. Sed Græcorū peccatum fuit ελάττωσεν, vnde Latinus, accedet. Nam Hebraice בורב non verbum est, sed nomen, significans medium, intrinsum. Vnde quotiens de animali dicitur, solet ab illd Græcis verti, κεντρία, venier, vt Gen. 41. ενκυστρία, quæ in ventre. Leu. 1. γαστήρ venter Iob vicefimo: ελάττωσεν intestina. Exodi 12. ελάττωσεν cor Plal. 5. Non negant: sed mutatis pūctis בורב esse idem quod accedere: quod & nos fateimur. Sed quæ ratio sic legendi? Aut quis sensus ελάττωσεν αὐτὸν εἰς τὸν εὐνοῦν? Accedet homo, & cor profundum. Et credo inde factum, vt retineatur ad cor altum: ne sit sine mente sonus.

XLIV. Tertium peccatum. Et exaltabitur Deus. Sagitta paruulorum facta sunt plaga eorum. Quod debuit, Et iaculatus est in eos Deus sagittam subito: fuerunt plaga eorum. Vt mirum Dei iudicium describarum cum maxime impios deprehendentis, cum minime omnium sperant: vt subitanea vindicta sit. Enimvero בורב negat esse, Et sagittabit eos: Et פתאם, & פתאם repente. At pro quibus, necesse est substitui וידום & חצי & פתאם. Sic enim phiosophantur Genebrardus Bellarm. Cenomanus, Lorinus.

XLV. 8x Psalmo 68, excerpta erant quædam à Caluino. Adde ista. Iter facite ei qui ascendit super occasum. Inepte: nam quid est ascendere super occasum. Significatur enim Deus: qui quomodo ascendat super occasum nemo potuit diuinare: itaque decurrendum fuit ad allegorias. At qui Hebraice plana sunt. Etenim בורב non ascendentem significat: sed ascendentem in equum: imo vero insidentem equo equitantem. Iam ערבוב fateor significare non occasum, partem mundi: sed occasum solis, id est, vespeream, tempus vespertinum: vt Jeremia 6. וראב ערבוב, Lupus ad vespeream. Hier. putauit significare desertam, vertens. Qui ascendit per desertam. At Iudæi longe n. a. agnoscunt caelos ipsos Kimchi: בורב דוכב שמים: idem est, quod equitans caelos: Et explicat metaphoram כמו שהדוכב כמו וערבוב הגלגל ומסבב הגלגל בתנופתו וקדא הגלגל העליון המקיף. Sicut qui equitans iter faciens iumentum, sic Deus benedictus circumit Sphæram & caelos. בורב המקיף. Et vocat Sphæram supremam, quæ ambit omnia: & mouet omnes sphæras motu suo Nihil potuit dici magnificentius de maiestate diuina. Itaque etiam repetitur hoc ipso Psalmo ad finem, aliis verbis קדם ישימי לרבב בשש ישימי Equitanti caelos caelorum orientis. In editione Latina, Qui ascendit super caelum caeli ad orientem.

XLVI. In eodem Psalmo, Turbabitur (Græce est παραζητῶν) a facie eius Quod Hebraice nusquam patet, & impo itune est iniectionum: nā proxima non consentiunt, neq; præcedentib. Exultate in conspectu eius: neque sequentib. Patri orphanorum & sufficientia viduarum. Bellarm. excidisse putat è textu Hebraico. Cum tamen neq; in Chaldaica sit paraphrasi, neq; in Hieronymi versione. Cenomanus somniauit לפני posse dici ad fauorē eius Quod si vel vno docuerit exemplo, vincito sane. Genebrardus, vel insertū commode ad connexionem, quasi vigilans somnaret, vel potius duplicē expressam lectionem. Quia sc. עליון alicubi expressum est a Rabbi Iona tremere: nempe Jeremia 31. quod quidem didicit Genebrardus à Kimchi, qui præter quam quod notat in commentariis, eam significationem est: Arabicam, etiam refutat in Radicib. לשמוח ולשתוק ולהשתגע ואין עוד ב' השבור ידבה Non est necesse, inquit, quia ebrietas multiplicat letitiam, risum, & insaniam. Itaque certum in lingua Hebraica nusquam id verbi aliud designare, quam lætiam. Quid cum si Arabice tremorem? Denique quænam hæc interpretatio de ratio, minus literæ geminum sensum exprimeret?

XLVII. Rursus. Qui educit victos in fortitudine, & in locum munitum vt saluum me facias. Hebraice. Esto mihi in rupem habitaculi, ad veniendum perpetuo, id est, ad quam iugiter venire possim, Iussisti ad seruandum me, id est, quam tu constitueris ad seruandum me, nam iugiter vel pueri, sic solere relatiuum subaudiri. Genebrardus dissimulat. Cenomanus: Locus munitus, inquit, quidnam aliud sonat, quam obtinere locum in quem quoties opus fuerit, te tuto recipere possis? Forte, inquam, sed quid prohibuit id exprimere Septuaginta, quod & verum est, & dixit is autor, quem habebant præmanibus: Mira pueritas Nisi forte prudentior illis stylus, quam prophetæ. Quod cedat, qui vult, non ego. Deinde, quid si non omnis refugij locus, is est, in quem quis semper commigrare possit? Nam etiam homines hominibus tales esse possunt, at non semper.

XLVIII. Psalmo 71. Esto mihi in Deum protectorem, & in locum munitum vt saluum me facias. Hebraice. Esto mihi in rupem habitaculi, ad veniendum perpetuo, id est, ad quam iugiter venire possim, Iussisti ad seruandum me, id est, quam tu constitueris ad seruandum me, nam iugiter vel pueri, sic solere relatiuum subaudiri. Genebrardus dissimulat. Cenomanus: Locus munitus, inquit, quidnam aliud sonat, quam obtinere locum in quem quoties opus fuerit, te tuto recipere possis? Forte, inquam, sed quid prohibuit id exprimere Septuaginta, quod & verum est, & dixit is autor, quem habebant præmanibus: Mira pueritas Nisi forte prudentior illis stylus, quam prophetæ. Quod cedat, qui vult, non ego. Deinde, quid si non omnis refugij locus, is est, in quem quis semper commigrare possit? Nam etiam homines hominibus tales esse possunt, at non semper.

XLIX. Bellarminus, Apparet, inquit, corruptio ex loco simili, in Psalmo 30. Nam pro לבנה est לבית. Et pro תשיר צוית, est מצודות, isdem literis, sed aliter dispositis. Egredie sane, nisi obstaret Lorinus, etiam Iesuita, qui diserte, Non ausim, inquit, approbare. Et sane, quis iussit eundem hic & illic locum esse? Et si eundem, cur variata verba sunt? & pro domo refugij, legimus locum munitum? Hæc s. d. m. literas, sed aliter dispositas, primo fallum, si singulas singulis compares, & vtrinq; totidem, quod vel oculi, digiti que demonstrat: Deinde, quid tum? Aut quis nescit id perpetuum esse in omnibus linguis? Sane צמא & צמא, item נבא & נבא, Item אב & אב & mille huiusmodi, ex dem literæ sunt aliter dispositæ. Ne potuerunt aliter ex tam paucis elementis tam multæ voces formari. Ergo ne totos corruptos dicit locos Bellarm Magnus vir scil.

L. Psalmo septuagesimo secundo. Et permanebit cũ Sole. Pro: Et timebunt te cum Sole. Nemp vocem ויראוך legerunt per metathesin. Teeroc inquit Genebrardus, Viaroc Bellarmin. ab ארך prolongare. At Cenomanus, ארך Chaldaica radice, eiusdem notionis, et hunc modū Lorinus illa methathesi iudicauit faciliorem. Veruntamen, legisse Viaroc, falsum, nam hæc nulla forma est Hebraica, sed inepte balbutientis infantis somnium. Secundo, verisimile est non legisse teeroc, tum quod id verbi rarum sit in coniugatione Cal, tum quod eius ordinis verborum ea forma rarior est. Et huius ipsius alia legitur Ezechielis 31. ותארבנה, nec vnquam illa. Tertio dico nõ esse verisimile legisse quicquam ab ארך Hebræo. Ratio, quia vbicunque lege-

Rursus, verba, quae potuerunt, significant, non ea quae possint persuadere sed ea quae iam efficaciam suam habuerunt persuadendi. Quis autem sensus: audiant verba, quae persuaserunt? aut quomodo persuaserunt, quae non iam audita?

LXVI. Rursus peccatum. Sicut crassitudo terra erupta est Hebraice, Sicut scindens & scindens in terra. Facili sensu, ut apud Mollerum: Fuerunt ossa nostra dispersa, quemadmodum frustulata scinduntur ligna & lapides. Quum illa Latina, vel nihil profusus, vel alta omnia menti obijciant: unde natus alter error disunctionis: ut vna serie scriptum sit, audiant verba mea, quoniam potuerunt, sicut crassitudo terra erupta est super terram. Carthus. Sicut crassitudo terra, id est pinguedo latens sub terra erupta est, id est, ascendit, & apparuit super terram, cum terra vomere scinderetur, sic verba mea potuerunt eos corrigere. Nec aliter Iacobus Perez. Cum tamen teste Genebrardo, cadat hoc simile in primum hemistichium sequentis versus. Nec habent quo exculent.

LXVII. Tertium peccatum: Dissipata ossa secus infernum. Nam quid ossa ad infernum? Nisi concedatur infernum dictum pro sepulchro: ut sensus sit, plurima esse piorum occisorum ossa non sepulta: sed temere disiecta in superficie terrae: praeter manifesta rabie impiorum, qui non tantum in viuos importenter furant, sed ne in mortuis quidem quiescant. Quod genus inhumanitatis, his paucis annis varie peccatum Papistae in nostrorum corpora. Sed ad rem: Infernum hic aut absurde nominatum, aut pro sepulchro positum: quod alias negant Papistae. Hoc peccatum dissimulatum omnibus.

LXIX. Psalm. 107. Suscepit eos de via iniquitas eorum. At ex Hebraeo Hier. Stultos propter viam scelerum eorum. Pagninus, stulti propter viam pernicitatis suae. Bellarm. medicinam facturus, negat lectum מוריס: sed מוריס quod est, suscepit eos. Genebrard. מוריס, Iuuelim, roborauit eos, affixo Mempoetice habente Chirekante ic. At Cenomano placuit alia somnatio: deflexum esse a themate מוריס, collegit, ut esset מוריס collegit eos.

LXX. Sed priores otiose luserunt, in lingua aliena: quam pro magno beneficio debuerunt discere, non fingere. Nam, quo exemplo docebit Bellarm. verbum מוריס: quo exemplo Genebrardus verbum מוריס fuisse in usu? Sunt enim radices tantum fictae, propter inde deriuatas voces. Tum autem a Genebrardo ficta est illa affixi poetica licentia: cuius nullum vestigium, nullum vnquam fuit obseruatio. Nam de Cenomano quid dicam? Potuisse quencunque aliter somnari: Et licetis pro arbitrio detractis aliis, aliis adiectis, etiam tragelaphos in subsidium aduocare. Nouerit tamen verbum מוריס obseruari nulum occurere, sed semel duntaxat ab eo factum participium Gen. 37. Nam alias temper de muto dicitur מוריס לא יכל לומר, dicitur Kimchi: qui non potest loqui.

CAP. XI.

An excusari possint errores editionis Graecae.

I. Annus me deficiat, si omnia colligam percurrēs reliquos libros. Suficient illa. Quis enim iam neget vitiosissimam esse editionem Graecam? et si vitiosissimam agnoscat: quis diuinam, quis authenticam affirmet? Saltem paulo cordatior: nec vlcens lolio. Eos autem cur moremur, qui muscularum in morem vlcere habent? Imo precabimur illis a Deo mentem bonam. Videamus tamen quid soleat asserri in eius editionis excusationem: nam Petrus Sutor in hoc multus est.

II. Hieronymi praefatione in Pentateuchum: post obseruatos quosdam locos, qui ab Apostolis aliter citantur, quam in editione Graeca legantur. Iudaei inquit prudenti factum dicunt esse consilio: ne Ptolomaeus vnus Dei cultor, etiam apud Hebraeos duplicem diuinitatem deprehenderet. Quod maxime idcirco faciebant, quia in Platonis dogmata adere videbatur. Denique vbicunque sacratum aliquid Scriptura testatur de Patre & Filio, & Spiritu Sancto, aut aliter interpretati sunt, aut omnino tacerunt, ut & regi satis facerent, & arcanū fidei non vulgarent. Et praefatione in Esaiam, conuicit noluisse Septuaginta Interpretes fidei suae Sacramenta perspicue Ethnicis prodere, ne sanctum canib. & margaritis poris darent.

III. Augustinus est vehementior libro de Ciuitate Dei decimo octauo, cap. 43. Sumens enim tanquam verum & concessum Septuaginta illos Interpretes fuisse Prophetas, eademque inspiratione interpretatos esse sacras Scripturas, quo primum scriptae fuerant: omnia facile soluit. Quoties enim non congruit interpretatio textui Hebraico, tum altitudinem Prophetiam credi vult, potuerit autoritate diuina & aliud dici, & aliud praetermitti, aut addi: ut hinc ostenderetur non humanam fuisse in illo opere seruitutem, quam verbis debet interpretis: sed diuinam potius potestatem, quae mentem regebat, & replebat interpretis: ut quidquid est in Hebraeis codicibus, & non est apud eos interpretes, noluerit hoc per istos, sed per illos Prophetas Dei Spiritus dicere: quicquid vero est apud Septuaginta, in Hebraeis autem codicibus non est, per illos maluerit, quam per istos, idem Spiritus dicere: quemadmodum alia per Esaiam, alia per Hieremiam, alia per alium, atque alium Prophetam, vel aliter eadem per hunc, ac per illum dixit, ut voluit.

IV. Iam Sutor, si bene colligo summam disputationis admodum perpletae, agit in hunc modum. Primo diuersitas Graecae editionis & Hebraicae, vel verborum est, vel sententiarum. Si verborum: non propterea recessum est ab interpretis officio: cui satis sit, si sensus exprimat, ut Horatius docuit, & Hieronymus, & Cicero. Quod si qua sensuum est diuersitas, tum aliud est sensum diuersum transferre, aliud sensum repugnantem interpretari. Quae enim varia sunt, simul consentire possunt: at quae pugnant, minime. Septuaginta vero Interpretes, nihil dixerunt, quod pugnet cum Hebraica veritate.

V. Secundo, si sit aliqua dissonantia: tum illa, vel ab ipsis est interpretibus, vel a scribis, vel a Spiritu Diuino. At non est ab ipsis interpretibus, nec enim fuerunt vel imperiti, vel inuidi, vel negligentes. Non fuisse imperitos testatur Augustinus: Et verisimile est doctos fuisse ab Eleazaro missos: nec negligentes. Si inuidi, tum fuisset oppido quam ingrati, & suspicari poterant, regem mox vindicaturum. Non est enim a Iudaeis: nec enim verisimile eos longe lateque per orbem diffusos potuisse in

Tom. I.

vnū ita conuenire, & conspirare in corruptionem omnium codicum. Superest ergo, ut sit vel a librariis, vel a Spiritu. Atque hoc verum est: nam multis locis ab imperitia, & negligentia, seu culpa librariorum factum est, ut Graeca dissentiant ab Hebrais. Aliquando etiam autoritate, ac dispensatione Spiritus Sancti.

VI. Ut autem dignoscamus qui loci corrupti sint a librariis, qui vero a Spiritu mutati: tum & diligentia, & Spiritus vnctione opus est. Generaliter tamen haec regula dari possunt: Si quid reperitur ita diuersum, ut verum verumque esse non possit: tum librariorum erit corruptio. Si vero, quod diuersum prima fronte apparet, non tamen omnino repugnans, sed veritati consentiens videtur, tum cogitandum sententiā aliquem mysticum, ibi latere. Haec tenet Sutor.

VII. At haec omnia sunt ad ueritatem, rectoriaque artes, quibus non emendantur, quod in Ecclesia fieri oportuit: sed dissimulantur peccata: quod iis vitis indignissimum, quibus veritas debuit esse vnicus scopus. Quamquam Hieronymus, non ipse excusat Septuaginta Interpretes, quos primum omnium excusauit: sed quid vel Iudaei dicant, profert, vel quid illos in animo habuisse ipse putet: ipse autem se eas tanquam legitimas causas approbare, nunquam significat: sed, ut solet plerumque, rem totam in medio relinquit, ut eam prudens lector suo iudicio vel probet, vel improbet.

VIII. Enimvero cuiusmodi illae tandem causae sunt? Prima, ne Ptolomaeus, vnus Deitatis cultor, apud Hebraeos duplicem diuinitatem deprehenderet. Atqui Ptolomaeus fuisse idololatram, non vnus Dei cultorem, Chrysofost. asserbat. Sed est o. Haec tamen legitima causa erit Scripturarū peruertendarum? Quasi vero πτολμα Scriptura doceat: & non magis vnicam Deitatem multo melius & certius quam vlla vnquam Ethnicorum Philosophia: aut huic vnitati illa contradicant, quae de Trinitate testimonia occurrunt? Docendus erat potius Ptolomaeus, quam sic illudendus, praetextu bonae fidei.

IX. Secundo haec causa peculiatis est, iis tantum locis, qui de Trinitate aliquid docent. At hi omnino minimam partem efficiunt locorum vitiorum: in quorum longe plurimis nullum maius periculum fingi potest, quam in aliis infinitis, qui legitime sunt redditi. Exempli gratia. Non potuit absurdior videri reditus corui in arcam quam columbae. Et tamen columbam redisse vere ex Hebraeo affirmarunt: coruum autem negarunt. Nec maius excitatum fuisse scandalum, si dixissent montes excelsos, quam cum in caecos maluerunt: vel sterilib. concedi liberorum copiam, quam cum μωρῶν εγγύς: nescio quos commenti sunt: ut alia praetermittam huiusmodi.

X. Tertio: quis aequum censeat, vnus Ptolomaei maiorem haberi rationem, quam ipsius Spiritus Sancti, quam omnium quibus iidem libri erant communicandi: Certe si id factum est, duo illustra nobis suggeruntur argumenta aduersus huius editionis autoritatem. Primo enim, humanam fuisse euincimus, nimirum, quia autores ei regi particulariter gratificari voluerunt, a quo tum tota natio magnis beneficiis esset affecta: tum ipsi magnifice lautissimeque accepti. Cauerunt igitur post tantam munificentiam, ne eum absque suo populo ab alienarent, si quaedam legeret in eorum libris, non satis ad suum palatum. Quae prudentia non potuit esse diuina. Secundo, concludimus, non esse eam editionem factam in gratiam Ecclesiae, sed infidelium gustui accommodatam.

XI. Altera causa erat, ne arcanum fidei vulgarent: id est, ne sanctum darent canibus, & margaritas poris obijcerent. At, si haec legitima fuit causa, tum nihil omnino vertere debuerunt: annon enim tota Scriptura est Sancta? nonne totum eius corpus margarita est? Aut nonne arcanum est fidei creatio mundi, peccatum Adae, foedus cum Abrahamo initum, & circūcisione firmatum, aliaque plurima? Secundo saltem abstinere debuerunt a reliquis peruertendis, in quibus nullum arcanum fidei: quod ut dixi, non est factum. Tertio haec ipsa causa demit huic editioni onthem in Ecclesia autoritatem. Nam quae mysteria occultanda erant Ethnicis, ea sunt patefacienda Christianis, quibus eam ob causam necessaria est editio, quae fidelissime reddat, quae a Spiritu Sancto sunt patefacta.

XII. Quod attinet ad Augustinum, demus veniam viro bono. Nam tum temporis Patres pie inquit Bellarm. querebant rationes excusandi & defendendi eam versionem, qua tunc utebatur Ecclesia. At veritati omnia prauidicia cedere oportet. Sumit igitur bonus ille Pater, pro concessio, quod tamen falsum est: Septuaginta illos fuisse Prophetas: hoc nos prolixè confutauimus. Enimvero, quis altitudinem Prophetiam agnoscat iis locis, quorum sensus multo humilior est Graecae, quam Hebraicae? Neque enim εἰς τὴν ψυχὴν εἰσπνεῖται sive εἰς ψυχῆς, quanta Hebraici vocabuli quo significatur incubatio, siue, fomentum. Nam etiam hodie ventus fertur super aquas unde factum est, ut eum locum ex I. Geneleos, quidam interpretati sint de vento: cum tamen aquas ventus non foueat, quomodo pullos aus incubans: quo argumento Hieron. contendit locum intelligendum de Spiritu Dei. Ergo hoc saltem loco defedit altitudo Prophetica. Quid de iis loquat, quibus dissimulata sunt fidei mysteria? Scilicet, alius de Christo Septuaginta prophetarum, cum dixerunt, εἰς αἰγύπτου ἐκείνου πατρὸς μου: quam Orze qui dixit, Ex Aegypto vocaui filium meum. Et voluit nos Deus per Moysen scire coruum redisse in arcam: non vero per Septuaginta. Itaque Augustinus simpliciter loquutus est, quam verius.

XIII. Venio ad Sutores: & primum de verbis respondeo: sic licere Interpreti non reddere verbum verbo, sicut vult Horatius: ut tamen duo sint obseruanda. Primum, non esse omnino eandem rationem librorum sacrorum & aliorum: nam illos multo religiosius tractandos. In Ecclesia enim non tantum pura retinenda est doctrina, sed etiam eius tradendae legitima forma: unde Paulus Timotheum sic admonebat, τὸν νοῦν σου ἕξει ἡ ἐξουσία σου λόγους: formam habe sanctorum verborum: post ad Timoth. c. i. Quare Hieronymus qui hoc ipsum Horatij praecipuum valde probat, sacros tamen libros extra ordinem posuit, Epistola ad Pammachium de optimo genere interpretandi. Ego inquit non solum fateor, sed libera voce profiteor, me in interpretatione Graecorum, absque Scripturis Sanctis, ubi est verborum ordo, & mysterium est, non verbum e verbo, sed sensum exprimere de sensu.

XIV. Secundo, si dicitur ab hac verborum religio: saltem ut sensus aequae bonis verbis, aequae bene reddatur: nam si vel humilior, vel ob-

XX

scarius,

scurius, vel incertius: tum sane tantundem decedere necesse est de interpretationis perfectione. Quod etiam in prophanis libris assequi difficillimum: teste Hieronymo in praefatione ad Eusebij Chronicon. Difficile est, inquit, alienas linguas insequentem, non alicubi excidere arduum, ut quae in aliena lingua bene dicta sunt, eundem decorem in translatione conseruent. Quanto magis in libris sacris vtu venire consentaneum? vbi non tantum augustior est mysteriorum maiestas, sed etiam magnificentior verborum dignitas? Itaque eodem loco Hieronymus diserte negat, diuinorum voluminum instrumenta, a Septuaginta interpretibus edita, eundem saporem in Graeco sermone curio dire. Et hic quidem, venia facilis, fateor: sed veniam petentibus. Aduersarij autem, non hoc volunt, vt veniam demus Interpretibus. Septuaginta, si quid illis humanitus acciderit: imo omnino negant illis quicquam humani accidisse: & numerari volunt in censu Prophetarum, cum Mose cum Esaia, cum reliquis. Viderint, quid agant.

XV. De sensu, primum dico, non tantum diuersum esse quibusdam locis, sed etiam contrarium. Neque enim vlla maior est contrarietas, quam cum idem negatur & affirmatur. Vt in Genesi de coruo: Et Psalmo 74. non cognouerant, pro cognoscerunt. Quidni addam illud Geneseos c. 30. cum Hebraice dicitur Ioseph accusasse fratres: Graece autem contra accusatus a fratribus? Et Psalmo 19. *ἐν τῷ ἡλίῳ τὸ σκηνώμα αὐτοῦ* in sole posuit tabernaculum suum: pro, soli posuit tabernaculum in eis. Nam quid est sensus inuersus, si non est cōtrarius? Falso igitur Sutor asseruit Septuaginta nihil dixisse, quod pugnet cum veritate Hebraica.

XVI. Secundo: excusari diuersitatem ex eo, quod diuersa simul stare, id est, vera esse possunt, ineptissimum est commentum. Ratio est, quia non Philosophice agit de rerum ipsarum veritate aut falsitate: sed Grammaticce de interpretationis fide: hic autem cum vnus eiusdemque loci, vnum eundemque sensum esse oporteat: tum profecto fieri non potest, vt, quicumque discedit ab eo vnico sensu, verum dicat; quia posterioris inductio negationem infert prioris. Exempli gratia, Iobi trigesimo Hebraice ita habet, *E medio expellebantur clamabant contra eos, tanquam furem.* At Graece.

ἀτιμοὶ δὲ καὶ πρῶτοι οὐδὲν πάντος ἀγαθῶ καὶ οὐκ ἔστιν ἐδωκεν ἡμῶν τοῦτο ἡμῶν μετὰ τὴν ἰπαισησάν μοι κλέπτην. In honorati autem & viles habitantes omnes boni, & qui radices lignorum mandebant, praesume magna surrexerunt mihi fures. Quicumque hunc asseret verum esse huius loci sensum, qui tamen e verbis Hebraicis vaicum tantum retinuit, idque postremum: prius necesse est vt neget illum esse genuinum: sicut ergo iam tum con tradictio.

XVII. Denique vt rem paucis complectar: ab interprete id postulat non vt verba suo ingenio congerens qualemcunque sensum reddat: sed vt autoris sui eo loco iis verbis vtentis sententiam exprimat. Nam si initium Geneseos *בְּרֵאשִׁית בְּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ* sic reddam: *Pro uidentia sua Deus conseruat caelum & terram: seruatis tantum postremis verbis: vt Graece factum est in loco Iobi proxime citato: quis audeat negare, me sensum bonum, piuum, & religiosum expressisse meis verbis? Et tamē merito omnes deus mendacem, corruptorem, impostorem. Nimirum, quia hoc à me interprete omnes expectant, vt quid eo loco, hoc est, hoc primo veru primi capitis Geneseos Moses dixit, fidei iter reddam: a quo tamen longissime discessi.*

XVIII. Reliqua non sunt difficiliora. Assentio dissonantiam non esse à Iudaeis: sed vicissim nego esse à Spiritu Sancto: concludens esse partim ab ipsis Septuaginta, partim à librariorum. Nam & librariorum non sincere excelsi. In infinita codicum diuersitas fides facit. At vero quoties consentiunt omnes codices, quid dicemus? An vero suspicabimur facilius omnes omnium locorum scribas, conuenire potuisse, quam omnes per totum orbem disperfos Iudaeos, vt omnia falsarent exemplaria.

XIX. Itaq; nego vel magna diligentia opus esse, vel expectandam nouam aliquam inspirationem: sed hac tantum generali, certissimaq; regula, ac nunquam fallente: vt quicquid dissentit ab Hebraico contextu, id fallatū esse sciamus, siue à Iudaeis, siue à Septuaginta interpretibus. siue à notariis: siue ab alia quacunque causa: proptereaq; non esse diuinam, non esse authenticam Graecam Bibliorum editionem: *ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ θεοῦ*

LIBER DECIMVSQVARTVS.

DE VVLGATA EDITIONE LATINA.

Caput Primum.

DE AVTORITATE VVLGATAE EDITIONIS LATINAE.

DE LATINA Editione longe animosissima Catholicis est & Papistis cōtrouersia. Tridentini sic definirunt, sessione quarta, Canone 2. *Insuper eadem sancta Synodus considerans non parum utilitatis accedere posse, si ex omnibus Latinis editionibus, quae circunferuntur, sacrarum librorum, quamnam pro authentica habenda sit, innotescat, statuit & decernit, vt hac ipsa vetus & vulgata editio, quae longo tot seculorum usu in ipsa Ecclesia probata est, in publicis lectionibus, disputationibus, praedicationibus & expositionibus pro authentica habeatur, & vt nemo illam rejicere quouis praetextu audeat, vel praesumat.*

II. Post hoc decretum, qui ea de re scripserunt, alij alijs mitius vel seuerius loquuti sunt. Andreas Vega ei Concilio interfuit, cuiusque mentem eum praesens cognouit, tum didicisse se iactat à Cardinali sanctae Crucis, qui praesidem agebat, spiritumque illum, qui Roma ad eum in pera (vt pro uerbo iactatum memorat Sleidanus libr. 22.) adueniebat, familiarem non habere non poterat. Is scripsit, referente Andradio, nihil aliud Tridentinos illos Patres, cum vulgatam Latinam editionem authenticam pronunciarunt, significare voluisse, quam nullo eam defecdatam errore existere, ex quo perniciosum aliquod dogma in fide & moribus colligi possit: atq; ideo adiecisse, ne quis illam quouis praetextu reijcere audeat. Imo Driedo de Translatione sacrae Scripturae lib. 2. c. 1. *Apostolica sedes editionem Hieronymi vel approbauit, vel acceptauit, non tanquam sic penitus consonam Scripturae editionem in suo fonte, & in omnibus sic integram, puram ac restitutam, vt non liceat illi vel examinare illam, collatione facta ad suum fontem, vel in locis quibusdam dubitare, si forsitan Hieronymus sit affectus uerum Scripturae sensum: sed tanquam omnibus editionibus tum factis preferendam, & in regulis fidei ac morum nusquam deniam: & tanquam talem qua publice legatur & recipiatur in usum.* Credo tum Vegam, tum Driedonem, tum Andradiū puduisse eius decretū ideoque mollire voluisse. Nam facile vident omnes alius aliquid mysterium latere sub iis verbis. Nihil n, eximium Vulgatae uersioni tribueretur, quominus in eiusdem laudis participationem venirent Pagninus, Arias, vt nostros taceam.

III. Itaque multo seuerius alij. Stapletonus diserte aduersus eos disputat, qui Latinam vulgatam editionem Veteris & Noui Testamenti debere ab Ecclesia pro sola authentica, & sacra Scriptura approbari negant: nam & eorum obiectiones dissoluit, & contra disputat: & quidem citato hoc ipso Tridentino Canone: vnde facile colligimus, sic ab eo Canonem intellectum, vt editio Latina non tantum sit authentica, sed etiam sola authentica. Disputatio est in Relectione, controuersia quinta, quaestione tertia, articulo tertio.

IV. Canus libro secundo cap. decimo tertio causam hanc quatuor conclusionibus definit. Prima, Veterem vulgatamque editionem, quam post Hieronymi tempora usurpauit Ecclesia Latina, fidelibus esse retinendam in his omnibus, quae ad fidem, & mores spectabunt. Altera. Si qua morum & fidei quaestio inter Catholicos exoriatur, eam definiti oportere per eandem editionem: ita videlicet, vt si eius testimonium aliquod alteram quaestionis partem confirmauerit, ea sit Catholicis amplectenda: sin reprobaueit, rejicienda. Tertia. In fidei ac morum disputatione, non esse nunc temporis ad Hebraica, Graecae exemplaria prouocandum, nec ex iis certam controuersiarum fidem esse faciendam. Postrema: In his quae ad fidem & mores pertinent, non esse Latinae exemplaria per Hebraica, vel Graeca corrigenda.

V. Denique VWhitakerus testatur Lindanum in primo libro de optimo genere interpretandi, Latinam editionem Hebraicae Graecaeque antepone. Iulius Caesar Bulengerus contra Plessium libro tertio capite sexto, cum citasset locum ex decimo quarto capite Iobi in haec verba, *Quis mihi hoc tribuat, vt in inferno protegas me?* inde Purgatorium conatus adstruere, Sejo, inquit, *Hebraice haberi, Quis dabit, vt abscondas me in inferno, dum transeat furor tuus?* Sed apud me multo plures est Latina editio quam Hebraica. Adeo ille ex autoritate Tridentina scindere nodum didicerat, quae solui non posse nouerat.

VI. Et tamen Bellarminus mendacij Calvinum accusat, quod dixerit, decreuisse Tridentinos Patres minime esse audiendos eos, qui ex fonte ipsorum purum liquorem proferunt, & ex certa veritate falsum coarguunt. Quobrem vero mendacij? Quia fontium nullam mentionem illi fecerunt: sed solum ex tot Latinis uersionibus, quae nunc circunferuntur, vnam delegerunt, quam ceteris anteponebant.

VII. Sed Calvinus facile purgatur. Nam boni illi Patres, non tantum vulgatam reliquis praetulerunt, sed hanc eadem declarant esse authenticam: quod quidem multo plus est, quam alijs simpliciter praeferre. Et vt id ipsum, quid sibi vellet, non esset necesse inquirere, interpretati sunt, vt nemo illam rejicere quouis praetextu audeat: Nam quid illud est quae lo, quod dicitur, quouis praetextu: si hoc non est, ne excepta quidem Hebraica Graecaeque editione id est, ne quis, cum obijciatur aliquis locus, excipere possit, aliter haberi in *ὡς πρὸς φωνήν*: Atque hoc iure si Papistae non vtuntur, magni eius Concilij idolatra: tum sane concedatur id ei Concilio in mentem nunquam venisse. Quanquam quid alios dicam? Nonne ipse Bellarminus, ipse inquam Bellarminus, corruptam potius editionem Hebraicam pronunciauit, quam vllum agnosceret errorem in Latina? Sed & Stapletonus suam illam de editione Latina sola authentica sententiam, probat ex hoc ipso decreto. Non negauit Canus in rebus fidei & morum corrigenda ex fontibus si sit dissensus: Quod tamen nec solus dixit. Nā Gretserus Apologiae lib. 2. c. 10. to. 1. diserte, *Si quod ad dogmata fidei vel morum attinet, Graeci & Hebraei fontes à vulgata versione discrepent: intrepide (nota ἡ ἰδέα τοῦ θεοῦ) eā huiusmodi fontibus praefereamus, utpote corruptis: quia decretū Ecclesia habuit.*